

**MAGYAR**  
**PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI**  
**FIGYELMEZŐ.**  
**HARMADIK ÉVFOLYAM.**

---

Nyolczadik és kilenczedik füzet. **1872.** Augusztus és Szept.

---

**I.**

**A szocialis mozgalom rövid ösmertetése.**

Azon nagyfontosságú kérdések között, amelyek kielégítő megoldásukat e mi korunktól várják, sőt mintegy fenyegetve követelik, kétségen kívül egyik, és pedig a legnagyobb horderejűek egyike, az ugynevezett szocialis kérdés.

A tudományok mezejét tekintve, az újabb időkben oly nagy jelentőségre emelkedett államgazdaszat egyik fő tárgyat alkotja a szocialis kérdés, a dolgok lényegét s a gyakorlati életet véve azonban kellő figyelembe, bárki meggyőződhetik, hogy e kérdés a legszorosabb összeköttetésben áll az összes művelődés érdekeivel, és hogy nem csak az államot, de mind elméleti, mind gyakorlati szempontból az egyházat is a legközelebről érdekli, sőt általában az iskola, a tudomány, a művészet és az irodalom egész mezejét teljes elborítással s végső meghódítással fenyegeti ez.

Nagyon különös s talán mondhatjuk, hogy bizonyos tekintetben elszomorító sőt majdnem kétségbeejtő dolog az, hogy a roppant fontosságú szocialis kérdés megoldása, feladatul épen ezen mi ko-

runknak jutott, amelyben oly általános az izgatottság, nyugtalan-ság, a kínos szédelgés és átkos meghasonlás. Az évezredekken keresztül szilárdul és köztiszteltetésben fenállott alapelvek, fő igazságok és érdekek, most a legnagyobb könyelműséggel és dühös-séggel ostromoltatnak. A multaknak nagy szenvedések közt szerzett drága vívmányait, az önzéstelen tiszta keblü ősz apák biztos értékü tapasztalatait és bölcs intelmeit, a gyermekek nagy hetvenkedések között gunyolva piszkálgatják. Az emberi élet összes szervezetét és minden idegeit gyötrelmes rázkódás borította el. Az alapok megrendültek, az oszlopok ingadozni kezdenek. Sok derék külföldi elmék, mindezekben és több e félékben, egy rendkívüli nagy vihar közeledésének előjeleit látják, oly előjeleket, amelyek néha-néha népek és államok végpusztulásának valának gyászos és biztos előhírnökei. Olyforma jelek ezek, mint amilyenek a Megváltó megható rajza szerint egykor Jerusalemben végpusztulását megelőzendők valának.

Nincs és nem is képzelhető reá eset, hogy a szocialis kérdésnek akár békés, akár viharos megoldása a keresztyén vallás és egyház tényező közreműködése s mély érdekeltetése nélkül megtörténhetnék. Nem csupán vagyonról, annak ilyen vagy amolyan felosztásáról, nem is csupán a társadalom szervezetéről s más éfélekről, hanem a dolgok gyökerére tekintve kitünő mértékben szellemi, vallásos és erkölcsi kérdéstről, vagyon itt szó, amelynek megoldásában közre kell működni mindazon fentebb érintett tényezőknek, melyeket maga a szocialis mozgalom az ő utjába esőknek s általa meghódítandóknak nyilvánított.

Mindezeknél fogva nagyon természetes, hogy e folyóirat, szerény föladatahoz és szük köréhez képest kicsiny mérvben bár, de mégis tisztének tartja, különösen egyházi érdekből, legalább néhány fővonásban megösmertetni a szocialis kérdést. Követjük pedig ezen rövid ösmertetés folyamán néhány pontban, egyebek között azon kitünő beszéd egy részét is, amelyet ez ügyfelett, a mult évi október hóban Berlinben tartott nagyszerü egyházi gyűlésen Dr. Wichern poroszországi egyházi főtanácsos mondott vólt.

Térjünk a dologra!

Azon szocialis mozgalom, amelyről itt most szó vagyon, azon kérdés megoldását tüzte ki célul, hogy a kézi munkás néposztályt miképen lehessen kedvezőbb vagyoni és erkölcsi állapotba helyezni. Sokan azon meggyőződésben vannak nevezetesen, hogy ha az említett munkás osztály, jelen helyzetéből ki nem emeltetik, akkor az, elmulthatatlanul az örök nyomorra és tehetetlenségre kárhoztatott proletáriatus áldozatává fogna lenni. Hogy ez ne történhessék, ki akarják egyenliteni, vagy jobban mondva eltörölni azon különbséget és ellentétet, amely a semmivel nem bíró és a birtokos osztály között van Tőkepénz, földbirtok, ipar vagy magasabb műveltség legyen bár alapja és forrása az emberek közötti vagyoni különbségnek, ennek a szocialisták szerint mind meg kellene szűnni.

A tudomány és az irodalom terén évtizedek sőt évszázadok óta tüntek fel oly nézetek és vélemények, amelyek a szocialis kérdés megoldásával foglalkoztak, most pedig már egyenesen társadalmi és gyakorlati térre van vive a mozgalom, s ennek irányadó hatalmas központja a civilizált világ kebelébe van helyezve s leginkább internationale, — nemzetközi munkás egyesület név alatt szokott előfordulni.

A terv ezen egyesülésre az 1862. évi londoni iparkiállítás alkalmával merült fel; 1864-ben már életbelépett az egyesület s 1866-ban tartá legelső kongressusát. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy azon alapelvek, amelyeket az egyesület magáéinak vall, már 1848 előtt felmerültek és többek által erélyesen pártoltattak Helvétziában különösen Genfben. Az egyesület jelenlegi vezetője az államgazdaszati irodalom mezején kifejtett hatályos működéseért közelművészetben részesült Dr. Marx Károly Londonban, Lassalenak a német földön kiválóan ösmert szocialista izgatónak és szervezőnek voltaképeni tanítómestere. Marx egyébiránt, mint mellékesen megjegyezhetjük, eredetére nézve németországi zsidó.

A tudomány emberei és az államférfiak, a nemzetközi munkás egyesület célját és mivoltát csak a mult év óta kezdik tüzetesebb figyelmre méltatni, a midőn t. i. a párisi Commune viselt dolgaiban, nyilván látható volt az, ami eddig titokban tartatott, hogy t. i. micsoda álláspontot foglal tehát el voltaképen a nevezett

egylet az állammal, a civilizációval, a humanizmussal, keresztyén-séggel s az emberiség eddigi összes fejlődésének alapelveivel szemben.

Favre Gyula, franciaország egyik kitünő államférfia s a legközelebbi válságos időkben főfő minisztere, a külföldi udvaroknál lévő francia követekhez küldött körlevelében következőleg jellemzi a párisi Communit; illetőleg az internationale-t: „Miként már az internationale (azaz nemzetközi, vagyinkább nemzetek közötti, nemzeti különbség nélküli) nevezet mutatja, ezen egylet alapítói a különböző nemzetiségeket eltörölni, összevissza vegyíteni s egy, szeréntök felsőbb, egyetemes érdeknek feláldozni akarják.“ (Vóltaképen tehát halálos ellenségei a nemzetiségeknek, nemzeti nyelvnek és jellemnek; nekik nem kell haza; ők kiakarják irtani a keblekből a honszerelem szent tüzét.) „Eleinte azt gondolhatta volna az ember, — mondja Favre, hogy a nevezett szövetség emberei, békés és méltányos uton akarják kivinni eszméik győzedelmét; de a hivatalos adatok egészen ellenkezőt bizonyítanak, azt nevezetesen, hogy az internationale nem egyéb mint harc és gyűlölet társulata, melynek bevallott alapja az istentagadás és a vagyonszűkösség, célja a tőkevagyonnak és tőkebirtokosoknak megsemmisítése; eszköze a nagy tömeg vad erőszakja, amely mindent szét akar zuzni, ami ellene állani merészel. Fő rendszabálya az egyletnek tagadni mindazon alapelveket, amelyek eddig a civilizáció nyugovék. „Követeljük — így szól hivatalos lapjok 1869. márc. 25-diki száma, — az egész nép közvetlen törvényhozását, a tőkék és munkálkodási műszerek egyéni öröklési jogának eltöröltetését, minden földnek közös birtokká való tételét.“ „A szövetség istentagadónak nyilvánítja magát, mondja az 1869-ben alakult londoni egyetemes főtanács; akarja az istenitiszteletek s vallások eltöröltetését, éspedig nemcsak a keresztyénét hanem a többiekét is, akarja, hogy a hit helyét a tudomány s az isteni igazság helyét az emberi igazság foglalja el és hogy a házasság töröltessék el.“ stb. stb.

Ily elvek és érdekek vitték tehát a szerepet a párisi commu-neban, amelynek tényleges és fegyveres kitörését Marx a főnök időelőttinek és elhamarkodottnak nyilvánítja ugyan, de azért ké-

sőbben mégis magasztalta és védelmezte annak legborzasztóbb tényeit is mint például kétszáz palota leégetését, a hadi kezesek legyilkoltatását, és azon zabolátlan undok prostitutiót, amely a commune uralkodása alatt egész arcátlansággal fellépett, ugy tekinteni erőlködött mint az erkölcsiség győzelmét!

A párisi commune legyőzetett, de azért a nemzetközi munkás egylet, amelynek az müve vala, egyáltalában meg nem szünt, sőt folyvást nagyobb erőfeszítéssel működik célja felé. Tagjainak száma már 3 millióra tehető, akik a londoni főtanács rendeleteinek vakon tartoznak engedelmeskedni. Ügynökei, fiók egyletei szerte-szét több országokban vannak. Ügyesen kombinált szervezetökre s az egész müvelt világra kiható összevágó működésökre nézve méltó utódai a jezsuitáknak. Folytonos működésök különösen az ugynevezett munkás strikesokban (sztrájkokban) mutatkozik, amelyek szerént t. i. a munkások nagy hirtelenséggel megtagadják a munkaadónak a szolgálatot, munkadíj felemelést stb. követelnek. Ezen strikesok rendszerént mindenütt ugyanazon időben törnek ki s a mint látszik, megszűnni nem akarnak; mindamellett is azonban vóltaképen nem egyebek mint apró előcsatározások a következő nagy harc előtt.

Az internationalenak németországi működését nagy figyelemre és aggodalomra méltóvá tette az újabb időkben különösen az, hogy a magukban is elég tekintélyes szociáldemokraták több helyen formásként szövetségre léptek azzal. Különb is amint látszik, ezen szociáldemokraták, miként nevek is mutatja, minden lényeges dologban egyetértének a nemzetközi munkás egylettel. Bővebb ösmertetésökre következő tények szolgálhatnak. A közelebbi időkben Dresdában tartott gyűlésök, amelyben a németföldről 150 egyleti képviselő, s több mint 5000 munkásból álló tömeg volt jelen, kimondá a többek közt, hogy miután a keresztény egyház a szabadság, egyenlőség és testvériség humanisztikus elveinek életbeléptetése és védelmezése ügyében, kötelességét nem teljesítette, sőt a zsarnoksággal szövetekezett: ennél fogva teljes erővel oda kell izgatni, hogy az egyház kebeléből minél többen kilépjenek; az egyház az államtól teljesen elválasztassék, hogy így a szociáldemokrázia ellenségei mind politikai mind egyházi

téren megsemmisíttessenek. Ugyanezen gyűlés ünnepélyes háláját fejezte ki a párisi commune mint a proletárok előharcosa iránt. Izgató komité alakított, amelynek célja az egyesület elveit különösen a falusi földmivelő nép között terjeszteni. Midőn a gyűlés egyik tagja az eféle határozatok ellen protestatzióját nyilvánítja, mert nyilván észrevette, hogy az egyesület a többek közt a családot is el akarja törölni, elnémitották őt. — Egy ily egyesületi gyűlésben Hannoverban mondatott a többek közt: „nálunk — munkásoknál — az éhelhalás folytonosan tartó s a polgárság a mi verejtékünk gyümölcseivel hizlalja magát. A múlt évi szeptemberben Kielben tartott gyűlés programja különösen kikelt a protestáns egyházi hívő irányzat ellen is, a Protestanten-Verein terminológiája szerint, bigottnak, vakbuzgónak, orthodoxnak stb. nevezgetvén azt. Az egyházi adót merőben igazságtalannak s annak kényszerű behajtását csupa erőszakoskodásnak nevezte.

Az északi amerikai internationale, különösen New-Jorkban és Chicagóban iszonyu durvasággal lépett fel. Alapszabályai között ottan van a szabad szerelem, „amour libre“ is, t. i. a házasság eltöröltetése és a nők kölcsönös szabad kicserélgetése. E társulat, melyben többféle népfaj, még a néger is képviselve van, igen műveletlen alacsony sorsu munkásokból áll, de vezetői a műveltebb osztályhoz tartoznának.

Már említettük e folyóiratban, hogy különösen Oroszországban mily iszonyu eszközökkel működik célja felé az Internationale. Itt a főelv az, hogy a nép gyujtogatások s más efelék által taszították nyomorba, kétségbeesésre és ez által a legiszonyubb forradalomra, olyanra t. i. amely a társadalmi rend, állam, morál és civilizatio korlátait már semmi figyelembe sem fogja venni. Azok, akik mindezeket, Oroszországra nézve képtelenségnek tartják, gondolják meg, hogy kétségtelen bizonyítékok által igazoltatnak ezek és hogy az egyetemes internationalenak másod elnöke, Marxnak már előre kinézett utóda nem más mint egy orosz, Bakunin. Egyébiránt, a múlt évi szeptember 17-én a Londonban tartott kongressus világosan ki is mondá, hogy Oroszország főfő működési terület tüzettetik ki és pedig oly módon, hogy a szocialis forradalommal mindenkor politikai is köttessék össze. Különös mű-

ködési pontul tüzetek még ki: Brüsszel, Madrid és Róma. A londoni komité által minden többi komitékhoz kibocsátott egyetemes körlevélben pedig, minden tagnak „diktátori hatalommal megparancsoltatik“, hogy „a gyűlölet és bosszu tüzét, melyet az egylet a vallás, a tekintélyek, a gazdagok és a polgárok ellen meggyújtott folytonosan ápolják.“ „Nem sokára erős és iszonyu kitöréshez fogunk folyamodni, mely a fenálló társadalmi rendszert semmivé fogja tenni s elpusztítani mindazt ami most a polgári és egyházi életben rendszerüleg fenáll.“

Méltán mondja egy francia protestáns hang az Internationale mindezen szocial mozgalmairól vagy inkább izgatásairól s ezek barátairól, hogy ezek gyűlöletének legfőbb tárgya az Isten neve, már csak maga ez végetlen dühösségbe ejti őket, ugyanazért semmiféle vallásszabadságot nem akarnak tűrni, azt vélvén, hogy valódi előhaladás mindaddig nem lehet, míg a vallás, mely minden babonának és visszaélésnek gyökere, végképen ki nem irtatik. — „A commune, — e méltó nyilvános első szülötte az Internationalenak, — miként egyik saját organuma mondá, — egy oly párt, amely az Istentől egyáltalában nem fél, az embereket pedig le tudja győzni.“ A mult évi brüsszeli tanácskozmányon, közmegegyezéssel kimondották a munkás egylet ott jelen volt vezérférfiai, hogy „a biblia az erkölcstelenség könyve.“

„Az Isten a mi ellenségünk; mert az Isten és a Krisztus annak okai, hogy a nép még most is szolgaságban epedez. Hazug reményeket s költött paradicsomot festettek a nép eleibe s ez által arra inditák, hogy a föld minden szenvedéseit nem csak ellentmondás nélkül, hanem örömmel magára vegye. Csak egyedül akkor érhetjük el azon politikai és társadalmi ideált, amely felé törekszünk, ha minden vallás elsepertetik, ha a keresztyén szintugy mint a többi vallásos fogalmak gyökerestől s végképen kiirtatnak, ha az ifjuság nevelése is tökéletesen vallásnélküli lesz. . . . Mi az emberiségbe hiszünk, a vallások ez ezredéves áldozatába! Harc az Isten ellen és a Krisztus ellen; harc az ég és föld zsarnokai ellen, — ez a mi nagy keresztes hadjáratunk harci kiáltása.“ Ily hangon beszélnek most az internationalisták! Még nem oly régen, a hires szocialista abbé de la Mennais müveiben, a szegény nép

elnyomói, az ádáz zsarnokok beszéltek ily hangon vallás, Isten és Krisztus ellen; most pedig már a modern népbarátok a keresztyén nép szájába akarják adni ezen szavakat!

Minden, kétségenkívül nyilván van tehát, hogy azon szocialis mozgalom, amelyet néhány töredékes vonásban ösmerteténk és amely, jegyezzük meg jól, magát egyenesen a modern kultúra édes szülöttének és elutasíthatlan törvényes követelményének tartja, végpusztulással fenyegeti nem csak az államot és a társadalmat, hanem a dolgok egész mostani rendével együtt magát a keresztyén vallást és egyházat is.

E vészterhes mozgalom eredetének okait s forrásait röviden érinteni akarva, felette igen nagy tévedés lenne azt gondolni, hogy azok egyedül a szegény népben és annak mostani vezetőiben vannak. — Sok gazdagok lelketlensége, kevélysége, fényüzése és kéjgésze; sok államok hibás és a nép elnyomására törekvő törvényei, sok helyütt a hierarchiának mégpedig nemcsak a római katolikus hanem a többi egyházak papságának is a hatalommal és pénzzel való szövetkezése a nép ellen; a nép értelmi és vallásos nevelésének s az evangéliom tiszta hirdetésének elhanyagolása; mindezek és több efélék kétségenkívül felelősök kisebb nagyobb mértékben a fenyegető vész eredetére és nagy mérvű kifejlődésére nézve!

Más részről azonban, kétségtelen igazság van abban is, amit ezelőtt mintegy tíz évvel, a fenforgó kérdésre nézve Guizot mondott volt: „A hamis eszmék, rossz szenvedélyek és zabolátlan remények, melyek hibáink s romlásaink alapjai, most már a néptől meghoz szállanak le, annak kebelében még sokkal mérgeesebb hatással terjednek szét és ott oly elvakult és égő kívánságokat költenek fel, amelyeket többé sem a vallásos hit, sem a folyvást nagyobb-nagyobb mérvben megtámadott, megrendített és gyökereitől kitépott régi fegyelem és erkölcs zabolán nem tarthat. Nem hinné az ember, hogy az anárchia magvai mily nagy erővel és rohamos sebességgel terjednek szét és jutnak érettségre azon szám és név nélküli tömegek között, melyek eddig az élet fáradalmait oly sok munka és próbáltatások között békével hordozták. Im, kiváló mértékben itt van, korunk romlásának fő forrása.“ — Guizot va-



lóban, mintegy próféta lélekkel szólott. A Commune által felgyújtott Párisnak lángjainál már tisztán látható volt a sötéten kavargó feneketlen örvény és „a mélységből feljövő fenevad.”

Nem méltatlan végre a figyelemre az sem, amit a kérdéses mozgalom eredetére nézve magának az Internationálnak egyik közlönye mond e szavakban: „Aki a néptől a mennyet elveszi, mulhatlan szükség, hogy legalább a földet adja oda annak. Midőn a feudalismus korában, a papi zsarnokság járomba szorítá az ember nyakát, a föld szenvedő népét egyszersmind azonos reménnyel táplálta, hogy lesz egy jobb élet. De hát vajjon a mai társadalom előjogosai, ugyan mit adnak azon millióknak, akiknek fáradtságos munkája és nyomorai után élvezik ők az élet örömeit. Oh ti nyomorult farizeusai a liberalis polgárságnak, kik elragadtatok a néptől a jámbor hit vigasztalását, ugyan hová lett a ti logikátok? A világtörténetek logikája szigorubb mint a tietek. Ha mennyország nincsen már; jól van; de épen ezért, a nép jogositva van, reklamálni tőletek a földet.”

„Nehéz lenne ez ellen sokat mondani,” említi e szavakra a derék theologiai tanár Reiff (*Die geistigen Zeitmächte im Lichte der Ereignisse der Gegenwart.* 1871.) „s tagadhatatlanul van bizonyos igazság az idézett szavakban. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az evangéliommal merőben ellenkező nagy hiba volt az, ha akár a régi, akár az újabb időkben azért hirdették a papok a mennyet a népnek, hogy attól a földet elvehessék. Ezt az Ur Krisztus és az ő apostolai nem tanították és nem akarták soha. Ők az élet szenvedései alatt gyötrődőket, akár szegények akár gazdagok voltak azok, épen úgy vigasztalták a jobb lét hitével, miként társadalmi vagy rangkülönbség nélkül intették és fenyegették a gonoszokat a sirokon tül igazságkiszolgáltatással. Miként a menny, úgy a föld sem kizárólagos tulajdona sem a gazdagnak sem a szegénynek. A gazdag de igaz lelkű vámszedő Zakeus épen úgy polgára a mennynek mint Lázár, kinek a lelketlen gazdag kapuja előtt az ebek nyalták vala sebeit.

Anyi igazság azonban, mindenesetre van az idézett szavakban, hogy az a nép, amely bármi ok miatt elveszti őszinte evan-

gyeliomi hitét, vagy ilyennel vóltaképen sohasem is birt, igenkönyven a legiszonyubb forradalom karjai közzé vetheti magát. Amely társadalomban pedig mind szegény mind gazdag igazán féli az Istent s az evangyéliomot tartja élte legfőbb vezérének és szabályozójának, ott miként a gazdagok lelketlenségéről és zsarnokságáról, ugy a szegények elnyomatásáról s ennélfogva a társadalom elleni forradalmakról is szó sem lehet.

Bármiként dühöngjenek az internationalisták vagy mások az Isten ellen és az ő Krisztusa ellen: minden kétségen tul van az, hogy nem volt még a népnek őszintébb és igazabb barátja mint a Megváltó, s a szegények és gazdagok testvérisége nem hirdettetik sehol tisztábban és erőteljesebben mint az evangyéliomban, és semmiféle nép, állam vagy társadalom nem tartotta még oly rendszeres és gyökeres feladatának a szegények nyomorainak folytonos enyhítését, mint az e tekintetben kezdettől fogva mai napig számos közintézetekkel biró keresztyénség.

Méltán vallják ma is több kitünő elmék, hogy a kor ama nagyfontosságú égető kérdését, a szocialis kérdést is csak az evangyéliom alapelvei szerint lehet sikeresen megoldani. A társadalom e már oly mélyre hatolt sebeinek gyökeres gyógyulását is nem az állam és polgári törvény zord tekintélyétől vagy épen fegyverétől, hanem az evangyéliom szelid lelki hatalmától lehet várni. És az evangyéliom elvégre győzni fog e téren is. „E világnak országai lesznek a mi Urunkéi és az ő Krisztusáéi aki uralkodik mindörökön örökké,“ Igenis, a Krisztus győzni és uralkodni fog! De nem a Strauss vagy Renan Jézusa, nem az, aki semmi egyéb mint egy pusztá ember, egy mulékony értékű és önnönmaga felett is csalódásban élt reformator, hanem ama Krisztus, aki az élő Istennek fija; ki megholt a keresztfán a mi bűneinkért, harmadnapou feltámadott a mi megigazulásunkra és aki eljő megitélni holtakat és eleveneket. Ez a Krisztus az, aki győzni fog!

***Révész Imre.***

## II.

## A sárospataki akademia reformja és még valami.

Nagyon itt az ideje, sőt már eddig is szükség lett volna a pataki akademiában hat évvel ezelőtt életbe léptetett reformot komolyabban szemle alá venni, nem azért hogy válságot és veszélyt hozzunk rá, sőt épen azért, hogy határozatlanságból eredő gyengeségeit, tévedéseit elhárítván, jövőjét annál komolyabban biztosítsuk. Határozatlanságot, szabatosság hiányt említek, minek alapja még a tanár kar által 1865-ben rögtönzőve előterjesztett „Emlékirat“-ban van. Ennek egy pontja így szól: „Legszebb az, hogy az elv, (t. i. a tanszabadság) minden tartalék-gondolat és ovakodás nélkül van felállítva.“ Azt kell mondanom, épen az a legnagyobb baj, hogy így van felállítva; minden szak, theologiai, jogi és bölcsészeti egy lábra helyezve, holott tényleg, a gyakorlatban a két előbbi és az utóbbi nagyon különböző lábön állanak. Mert míg a theol. és jogi szakban a hivatal, anyagi haszon, szóval életérdek a tanulók.szorgalmára ható tényezők közt kiválóan közreműködnek: addig a bölcsészeti szakban, mint ilyenben, a tudomány tisztán önmagára, az észfejlesztés, szellem nemesítés anyagi haszonnal gyakran nem járó előnyeire levén utasítva a két kör a mi prot. akademiáinkon egyenlő tekintet és intézkedés alá teljességgel nem jöhet. A mi főiskoláinkban, a theol. és jogi szakban úgy mint léteznek a tanszabadságnak anyi értelme van, mint volna azon ételválogatási szabadságnak, melyet péld. a convictusban engedélyeznének. Ha az illetők nem akarnak éhen maradni, azt a kevésfélét a mit feladnak, mind el kell fogyasztani: épenígy akademiáinkban a nevezett szakokban a mit előadnak azt mind hallgatni és tanulni kell, mert a papi, ügyvédi vizsgákon előkérlik, itt tehát jelen helyzetben a mostani kevés számú tanerők mellett tanszabadságról komolyan szó sem lehet. Ez csak akkor volna lehető, ha egy s azon tantárgyat nem egy, de két tanár különböző szempontból s felfogással adná, mint ez az egyetemeken történik.

De már a bölcsészeti szakban tanszabadságról a mostani tanerők csekély mennyisége mellett is lehet szó. Mert Patakon e szakban a leendő theologusok is hetenként csak 12 órára vannak kötelezve, a többiek négyre, összesen 16-ra, holott adatik 30—32 óra oly tantárgyakból, melyek sem papi, sem az ügyvédi vizsgáknál nem szerepelnek. És a mi fő, a tudomány érdekét minden szakok közt legkiválóbban a bölcsészeti szak képviseli, s e szak tanaira minden kultur nemzet főfő sulyt helyez; kitetszik ez abból is, hogy e szakban legkevesebb három négy anyi tanerő működik, mint a többi szakban külön-külön. Nálunk a bölcsészeti szaktan-erők száma alig anyi, mint külön-külön a többi tanszaké. Tehát e lényeges részben Patakon egyetemi berendezésnek, viszonynak, megfelelő intézkedésnek nyoma sincs. De azért kétségkívül van bölcsészeti szak. Csak az a rendkívüli hiány, hogy az intézkedés célszerűtlensége miatt e keveset sem tudjuk úgy sem gyümölcsöz-  
tetni a mint tőle telnék. Előre bocsátom, hogy nekünk magyar országi protestánsoknak, úgy nevezett főiskoláinkban a külföldi, különösen német egyetemeket színről-szinre másolni, csak kicsinyben is vakon utánozni, tudományos s általán szellemi művelődésünkre a legnagyobb szerencsétlenség. Ott kívül a kultur nemzeteknél a tudomány igazán hatalom, szellemi és anyagi téren döntő befolyásu, s mint ilyen nagy tiszteletben s anyagi jutalomban részesül, ily helyzetben egyáltalán nincs szüksége semmiféle ovó rendszabályra. De mindez nálunk nagyon másképen van. Itt a tudomány még mindig gyermeki, alig serdülő állapotban él. Már ily fokon ovó rendszabályok nélkül csak úgy szabadon egészen szárnyára bocsátani nem lehet. Így történt pedig ez Patakon a bölcsészeti szak, különösen a tulajdonképeni bölcsészet tantárgyaival. Nálunk főleg a szorosán úgy vett bölcsészetiakat merőben szabad választásra hagyni, épen anyi, mint a kisdedet kitenni, azon reményben, hogy majd akad valami jó keresztyén, ki azt megszánja, fölveszi, növeli, meglehet hogy akad, de a leggyakrabban ott elhagyottságában vész el, vagy ha felfogják is, ki tudja, hogy milyen bánásmódban részesül. De a mi Patakon még rosszabb ez, hogy itt két rendes bölcsészettanár van alkalmazva s a verseny az ár, — illetőleg munka csökkentés utján épen a bölcsészet leszállítására, csaknem meg-

semmisítésére ütött ki. Rám nézve nagyon kellemetlen, itt egyént említenem, de tennem kell azért, mert a tudomány, az egyetemes érdek vitatását az egyénre való hivatkozás nélkül helyzetünkben nem eszközölhetem. Patakon évekkel ezelőtt főgondnok ur br. Vay ő excellentiájához intézett nyílt levelem után sürgetve volt egy metaphysicai tanszék felállítása s ez előbb magán tanárral be is lett töltve, aztán rendes tanár alkalmaztatott, a ki metaphysicat soha elő nem adott. S őt e részben a vád nem is érheti, mert a mi valóban különös, meghívó levelében metaphysicaról egyetlen árva szóval sem volt említés. Noha ez mind jellemző, de nem a legnagyobb baj; van más körülmény, mi egyetemi színvonalu eljárás szempontjából nagy mértékben figyelmet érdemel. S ez az, hogy Felméri ur három évi működése alatt, előadott tizenegy bölcsészeti tantárgyat, u. m. 1) physiologia, 2) psychologia, 3) anthropologia, 4) logica, 5) valóság bölcsészet, 6) gyakorlati bölcsészet, 7) bölcsészeti encyclopaedia, 8) növeléstan, 9) jogbölcsészet, 10) szépészet, 11) művészet-történet. Nem tudom, nem hagyta-e még ki.

Mindez kétségekivül első tekintetre igen szép dolog, ha három év alatt ifju korunkban a bölcsészet enyi országát befutkossuk. De ez igenis csak futkosás, szaladgálás, valóságos nomad élet a tudomány mezején. Ki valaha komoly s épen bölcsészeti tanulmányozással foglalkozott, tudni fogja, hogy itt csak egy-két vidéken való pontosabb tájékozás, menyi idő, munka, fáradalom eredménye. Nem lehet itt vasuton repülni, gyorsan, alig kitekintve elrobogni; hanem az utat gyalog, szokszor megállva, körül vizsgálva csak hosszasan lehet némi sikerrel végezni. S ezután letelepülésre s bizonyos vidék állandó lakására, mivélésére s nem nomad barangolásra van szükség. Így tesznek a külföldi, különösen német nagy egyetemi tanárok, egy-két tantárgy elég egy hosszú élet rendkívül tevékeny működésének, mi természetesen világra szóló irodalmi műveket eredményez. A felgymnasiumban sem engedhető meg, hogy egy tanár tiz, tizenkétfélével foglalkozzék, mert egyikkel sem juthat biztos eredményre; még sokkal kevésbé egyetemi színvonalra emelt akademiában, hol a tudományos foglalkozás sikere csak nagyban várható.

A F. ur változatosságára meg kell jegyezni, hogy egy ref.

akademiában a súly éppen nem a változatosságra, a sokfélére, hanem a tudományos tájékozottság és mélységre esik, mit hogy az illető tanár irodalmilag is igazoljon, nagyon kívánatos.

A F. ur sokféléi közül különösen a művészettörténetét kell prot. tudományos szempontból néhány szóra méltatnom.

Patakon a mint tudva van, egy kis szépészeti gyűjtemény létesült a művészettörténet előadása támogatására. Ez ellen magában, elvontan nem lehet szó, hanem helyzetünket, itt a komolyabb jellemű tudományt véve figyelembe, már egészen más kérdés merül fel. Jelesen ez: egy ref. főiskolában a tetszetős, látványos könnyebb szellemerővel járó tantárgyat a képző művészetet, helyes, célszerű-e minden védrendszabály nélkül az elvont, komolyabb bölcsészeti tudományokkal szabadon versenyre bocsátani. Az eredmény ily versenynél kétségkívül az, hogy a szebb, könnyebb, látványosabb győz; de hogy aztán ezzel a komolyabb gondolkodással járó tudomány nyer-e, e már más kérdés. A képzőművészetnek, mint ilyennek elismerem jogosultságát, de azt soha nem akarhatom, hogy ez a komolyabb bölcsészet, a gondolkodás rovására érvényesüljön. Ha a Thun-féle néhai korszakban a hatalom úgy intézkedett volna, hogy a ref. akademiák bölcsészeti szakában a tanszabadság létesíttessék, s a bölcsészeti körben a képző művészetről szóló tan behozassék: ez részünkről igen erős ellenkezéssel találkozott volna s a panasz semmikép el nem marad, hogy hozzánk protestánsokhoz a képző művészet kellemeit s ezzel valami idegen jellemet akarnak becsempészni, hogy a komoly gondolkodás erőt, a mi lényeges meggyengítsék, a tudományt a művészetnek áldozatul ejtsék. Most Patakon magunk ugyanezt engedjük. Tovább megyek.

Szépészeti körben is a fősúly éppen nem a képző, hanem, az író művészetre esik. Tehát a szépnek az irodalmi művekben, a költészetben nyilatkozó törvényeit kell első sorban tanulmányozni. Anyival inkább, mert nincs nemzeti művészetünk, de van nemzeti költészetünk. Ennek hozományait kell már szépészeti körben mindenk felett tanulmány tárgyává tennünk. De hiszen a magyar irodalomtörténet tanára talán megteszi e részben a kellő szolgálatot, menyiben előadásait szépészeti méltatásokkal, ítéletekkel kísért.

Igen de a szépirodalom itt csak mellékesen, kísérőül s nem önmagáért szerepel. Egy éve a pesti egyetemen a szépirodalom tanára a szépirodalom elméletét adta hetenként három órán s Lear király és Arany J. kisebb költeményeit fejtegette szépirodalmi szempontból hetenként két órán, ott, hol a magyar irodalomtörténet nagy nevű tanára működését magas szépirodalmi műveltséggel végzi. A magyar irodalomtörténet előadója tehát teljességgel nem teszi fölöslegessé az írott művekben nyilatkozó szépirodalmi törvények kutatóját és előadóját. Csak egy van a dologban. Az irodalmi művek körül forgoló szépirodalmi tanárnak munkája nagyon sokkal több idő, fáradság és tanulmánynyal jár, mint a művészet-történet előadójaé. E kis különbséget szükség fontolóra venni.

Itt föl kell említenem, hogy a s.-pataki akad. tanári kar a második bölcsészeti tanszéket épen nem, hanem egy felsőbb természettani tanszék felállítását ajánlotta. Ez figyelembe nem vétett. S ez eljárás az egyetemi színvonalra emelt akadémia tanári karát akadémiai ügyben való nyilatkozatra hallgatólag képtelennek nyilvánítja.

Ugyancsak szóba kell hoznom, hogy a szépirodalmi múzeum kezdeményezése az akad. tanárkar megkérdezése, híre, tudta nélkül történt, mi ismét szegénységi bizonyítvány. Az ily vonások az egyetemi eljárás jellemétől nagyon távol esnek s az akad. tanárkart mint a hallgatóság és előjáróság közt vergődő gyarló csoportot tüntetik föl.

A másik bölcsészettanár eljárásának áradozásait úgy tartom szükség szabályozni, meghatározván minő főbb bölcsészeti tantárgyak azok, melyeknek előadásával foglalkozzék,

Az előadási óraszám mennyiségéről is kell emlékezni. Ugy tudom, hogy a közelebbi múlt év őszén tartott e. kerületi gyűlésen az határozottatott: minden akad. tanár a könyvtárnok kivételével hetenként tíz előadási órára köteleztetik. Ez mind igen helyes, csak azt vagyok bátor kérdésbe tenni, hogy a hol épen a bölcsészeti szakban teljes tanszabadság van hirdetve, lehet-e ott a tanárookra vonatkozólag oly mennyiségű óra maximumot megállapítani. Az élet s a külföldi tapasztalat mutatja, hogy teljességgel nem. Az akad. tanár hatása, épen nem az óra mennyiségtől, hanem azon szellemi

erőtől s tanulmánytól függ, melylyel bizonyos minimumban megszabandó, mérsékelt számú előadási órát betölt. S itt a bölcsészeti s más szakbeli órák között ismét nagy a különbség. Míg a theol. s jogi szakban az élet, az érdek, a haszon a tanárt hallgatót csoportosításában nagyban támogatja, amott a bölcsészeti szakban a tanárnak a tudomány erejére, ettől áthatott saját szellemi hatalmára kell támaszkodnia. Ebből világos, hogy a theol. jogi és bölcsészeti szaktanárok legalább is óra mennyiségben egyenlő lábra a tudomány világos veszélye nélkül nem állíthatók. Az egyenlő fizetés épen úgy nem eredményezi az egyenlő óra számot, mint péld. teherszállító fuvarosoknál az egyenlő fizetés nem eredményezheti az egyenlő szállítmányi rakást. Ki szénát visz, nagyobb rakást vihet, mint a ki fát szállít, s ez ismét nagyobbat, mint a ki rudvasat rakott fel, s csak épen így lesz meg az egyenlő tehersúly.

Egyébiránt bármit beszéljünk, arról kell meggyőződünk, hogy az egyetemi színvonalnak csak megközelítése is Magyarországon egyetlen prot. egyetemen nevezett főiskolában is a jelen helyzetben nem lehetséges. Mennyiségileg s minőségileg nagy mérvű tanerők kívántatnak, ilyenekhez egyik hazai prot. főiskolának sincs kilátása. Tehát szét kell tekinteni. Midőn most két éve akad. rectori zárbeszédemet tartottam, hangsúlyoztam, hogy a magyarhoni prot. főiskolák jelen helyzetökben hivatásuknak rajtok nem muló okok miatt meg nem felelhetnek. Ezt hangsúlyozom ma. Míg hazánkban a múlt időkben a politikai s ezzel karöltve a clericalis absolutismus, jesuitismus uralkodott: addig a mi főiskolánk rendkívüli szolgálatokat tettek, mert akkor nagy szerencse volt, ha az országnak bármely zugában, ha kis közben is a tanszékről szabad szó hallatszott. De hála istennek az idő, úgy látszik, megfordult, a tudomány, a szellemi hatalom hazánkban is oda erősbödött, hogy a protestánság, protest. iskola magában nem érdem, mint korábban volt, hanem érdeme azon szellemi erő és szolgálattól függ, melyet most kifejthet. De ez oly kis mérvű, hogy országos mivelődési nagyobb tényezőnek nem tekinthető. Tehát mit kell tenni, állami tekintélyes gyámolítás segíthetne, de ehez országos és birodalmi helyzetünkben alig van kilátás. Tehát másfelé, magunkra tekintsünk, mi egy iskolától nem telik, kitelik kettőtől. Itt van Patak és Debrecen



egymástól most öt órai távolságra. Mért küzdjön és nyomorogjon e szép multu két főiskola jelen és jövőben külön reménytelenül. Nem mindenik magyar, nem mindenik reformatus-e; nem mindenknek közös célja, rendeltetése van-e s nem léphetne-e a kettő teljes közösségbe és épen egységbe. Az a kérdés hol, bizonynyal a nagyobb, több miveltégi elemmel bíró város körében Debrecenben. De nem volna-e ez hütlenség, árulás Patak multja, jelene és jövője iránt; egyeznék-e az alapítók rendelkezésével, kik épen a Patakon levő főiskolának hagyományoztak. Hütlenség, árulás épen nem volna, s az alapítók rendelkezésének szellemével nagyon meg egyeznék. Mert az alapítók lelkében a magyar ref. iskolaügy s az ezzel kapcsolatos szabad tudomány, mivelődési érdekek élhettek és mozoghattak, a természeti helyiség mellékes, változhatik és változnia kell, hogy az eredeti cél annál biztosabban el legyen érve. Ez igen természetes, ha harcüzdelem idején két magyar hadtest áll, egyik itt, másik ott, bizonyos távolban s jön a nagy ellenséges tábor, a helyett, hogy egyesülnének, jó volna-e ha egyik hadtest ezt mondaná: én nem megyek, nem mozdulok, maradok ezentul is tisztán és vegyületlen ennek a hadteste; s a másik ugyanigy én sem, — maradok mindvégig érülködés nélkül ennek a hadteste, s mindkettőt leverik, holott egyesülten biztos diadalra jutottak volna. Épen így vagyunk mi főiskoláinkkal. Az idegen miveltség hada oly erővel tolul felénk, hogy külön-külön bennünket legyőz, míg egyesülten, fokozott erővel ellen állhatunk, s kell hogy ellenálljunk. Mert a főkérdés nem az, legyen-e pataki és debreceni főiskola, hanem az: legyen-e magyar ref. jellemű szabad tudományos miveltség. Most erre gondolni, midőn Patakon a gymnasium számára építkezés szándékoltatik, épen idején van. Az egyesülés esetében a gymnasium számára való építkezés elmaradhatna, az építkezési összeg egy részével a debreceni iskolai építkezéshez, tanárok fizetéséhez, tanulók táplálásához, jutalmazásához lehetne járulni.

Míg a két akademia szellemileg egyesülne, anyagilag, a javak kezelését illetőleg a legcélszerűbben egészen külön, a régi lábon maradhatna.

A debreceni iskola a patakit nem nyelné el, mert egy közös

cim „Tiszai ref. főiskola” alatt állana. A kormányzatot illetőleg ezt sem egyik, sem másik, sem pedig nem a két egyházkerület végezné együtt, hanem a két egyh. kerületből öt-hat évre választott kevés számú, körülbelül 7—9 tagu bizottság. Az edinburgi egyetemet öt tagu vezeti.

A két akadémia egyesítésének már mindjárt meglenne azon jó eredménye, hogy a heti előadási órák számát kevesbiteni, s így a tanári tudományos, irodalmi foglalkozást jóval gyarapítani lehetne.

Kiváló figyelmet érdemel itt a jogi szak. A pesti egyetem jogi facultasanak rendezése immár küszöbön áll. E szerint lesz az országban rendezve talán két-három állami jogakadémia 4 éves tanfolyammal 10—12 tanárral. Ha ez megtörténik, mind a debreceni, mind a pataki jogakadémia okvetlen elesik a nevezett főiskolák igen nagy kárára. Ekkor marad csak theologia, a szó valódi értelmében papképezde. S hogy ekkor Magyarországon a világi elem, miután elszakadt közte s főiskoláink közt a jogi szakban a legfőbb köteték, hogy fog főiskolánkról ítélni, s jövőben irántok minő részvétellel lesz, könnyü elgondolni.

Végül fölemlitem, hogy a magyar birodalom területén van jelenleg egyetlen főiskola, a pesti egyetem. Ez év őszén lesz egy második, a kolozsvári egyetem. Tehát tizenegymillió lakosra, Horváth, Tot országot s a határőrvidéket nem számítva, esik két egyetem. Az 1866. előtti Poroszországban 18 millió népességre esik hat teljes és két nem teljes egyetem. Bajorországban öt millió lakosra esik három teljes és kilenc nem teljes egyetem. Würtenbergben alig két millió lakosra egy teljes egyetem.

Már most az egyesült két tiszai akadémia alkotná Magyarországon a harmadik, noha nem teljes egyetemet. S hogy ez létesüljön, nem csak felekezeti, de hazai mivelődési, országos érdekek követelik Mert sohse feledjük, hogy Magyarország, a magyarság élete, jövője kultur kérdés, vagy is azon szellemi erő és hatalomtól függ, melyet a körül özönlő nemzetiségek elleni békés küzdelemben, tulnyomó mértékben kifejthet.

Ezek azok, miket rövid vonásokban, vázlatban előterjeszteni hazafiui kötelességemnek ismertem.

Sáros-Patak, július 30. 1872.

**Bihari Imre.**

## III.

**Tünődések népiskoláink állapota felett.**

Rég ideje már annak, hogy a népiskolai kérdések kisebb nagyobb mértékben háttérbe szorulva, egy újabb, szivet és lelket egyformán megkapó eszme a „reform“ körül forgott, a felett gondolkozott minden elme. — Ha jelentek is meg rövidebb cikkek „népnevelés, vallástanítás stb. tárgyában, nem igen jött szőnyegre az 1868-ik iskolai törvény, nem legalább oly szépszínben tüntetve fel, mint a „prot lap.“ 44. szám 1385. stb. lapjain.

Nem akarok az írott cikk érdemébe bocsátkozni s abból helyeket tüntetni fel, melyek igazak, vagy nem igazak, hanem mivel eszme eszmét szül — csak egy dologra terjesztem ki figyelmemet.

Mindenek előtt előre bocsátom, hogy én „még szűkfelfogású református pap“ vagyok, kinek felügyelete alatt őt, nemis a legjobb anyagi karban tartott felekezeti népiskola áll; ki még nincsen oda emelkedve, hogy felfoghassa Idvezítőjének ama nagy horderejű szavait: „lesz idő — midőn Istent nem imádják sem a Sionon sem a Garizzim hegyén, hanem lélekben és igazságban; s különösen Pál eme mondatát: „nincsen sem zsidó sem görög.“ stb. Így vagyok pedig azért — mert ha theoriában talán valaha kiegyeztethető volna is minden nézet különbség; — in praxi nincs s talán nem is leend soha.

„Szűk felfogású református pap“ vagyok, ki magamévá tettem ama nagy s igazán sokak által tisztelt nézetet: „minden embernek — csaknem születése által jelöltetett ki munkássági köre.“ „A kör, hová Isten által állittatunk, ez az mire munkásságunkat fordítani kell, s vétkezik, ki az Ur által jelölt napszámot elhagyva más térre fordítja talán csak itt felhasználható tehetségeit.“ — (Széchenyi) De magamévá tettem egyszersmind azt is „ne higgy annak, ki a hona iránti szeretet hiányát világpolgárság címével palástolja. A természet tanít részletből indulni az egészre, az általánosra. A természet szorosabbra fűzte a köteléket apa és fiu, testvér és testvér között, határt szabott szivünknek, kötelmeink s tetteink körét is kijelölte.“

Innen van az — hogy a nálam nyilatkozó érzület szűkkörű,

felekezeti. — Hazám iránti szeretetem össze van forrva felekezetem iránti szeretettel, s mint ott elvetem inkább a világpolgárság szép eszméjét, csakhogy hazámért éljek, úgy itt képesebb vagyok nem hirdetni az egy akol és egy pásztort, semmint lelki ismeretem szabadságából, mások nézete miatt engednék.

Nagyon nevetséges, s sokak által kárhóztatott nézet ez, s igen különös színben tüntetne fel enmagam, ha meg nem volna bennem viszont azon másik érzület: kit kit meghagyni a maga szabadságában. — Mert hibásnak tartani valakinek meggyőződését, sőt kiméretlen guny kérlelhetlen üldözés tárgyává tenni, nagyon ferde — mig viszont egyetlen szóra elhagyni hitünkéből, egy csiklandozó élczre megfutamodni bevallott eszme körünktől nagyon nevetséges.

„Ha tiszteltetni akarsz, légy tiszteletre méltó magad“ s „a mint kívánnád, hogy mások bánjanak veled, te is úgy bánj azokkal;“ ezek a kölcsönös szabadság legszebb alap eszméi. Én megtartom, de féltékeny is vagyok egyszersmind. Testvériség, szeretet szólhat ajkamról, egyesülés közös munka nyilatkozhatik tetteimben, a közjóllét s az egyesek mint összeség boldogságának felvirágoztatása érdekében, de még is lehetek féltékeny, mert okom van reá. Mi protestánsok — áthatva a szeretet — vagy nevezzük testvéri érzülettől, mi magyarok áthatva az egyesülési vágytól — hangzatos s a szívnek igazán jól eső szavakkal szólítjuk — hívjuk, ösztönözzük az egyesülésre, a közeledésre különböző hitnézetű, nemzetiségű testvéreinket, hívjuk őket azon utó gondolattal: hátha „a nemzetiség és felekezetek között tátongó ür, lassanként kiegyenlítettethetnék.“ És ők vagy vissza tartják magukat elnyomástól féltökben, vagy eljönnek azonutógondolattal: „talán mileendünk agyőztesek.

A tapasztalat még nincsen oda érve, hogy az 1868-ik évi népiskolai törvények szellemében felállított iskolákban az előbbi, avagy amaz utóbbi feltevés jutott volna előtérbe, de annyi tény, hogy felekezet nélküli jelentékenyebb iskolák csak oly helyen állítottak, illetőleg állíttathattak hol többnyire nem mi vagyunk a tulnyomóbb számban.

Feltéve — de meg nem engedve, — mert a tapasztalat ellenkezőt tanusít, — mindenki oly indulattal, oly érzülettel viseltetnék a köz ügy — illetőleg itt most — a népnevelés iránt mint mi pro-

testansok, jól állana a dolog, — de hiszen oly sokan ellenségei a felvilágosodottságnak, oly sokan birnak azon szükkörű felfogással: „enyém a mit hiszek, s ez a legüdvözítőbb, tehát reá erőszakolom ama másik emberre is, kiről tudom, nem az én nézetemen van, nehogy elkárhozzék.“

Igy gondolkodom én a református pap, s így gondolkodnak más hitfelekezetű, feleikért, eszméikért igazán érdeklődő — habár nem vakbuzgó lelkészek s így azon gondolat, hogy valaha az állam vezérlete alatt egyesített iskolákban, a különböző felekezetű és nemzetiségű tanköteles gyermekek, szakavatott tanítók alatt — a jövőért, míg nagygyá, szabad szellemű- felekezeti- és nemzeti-etlen boldog egyénekké — munkás honpolgárokká nevelhethessenek — bár ki emlékeznék reá, nem leend elérhető.

Őszintén megvallva, én féltékeny vagyok, s féltékeny más is; nem irigységből, mert oly kevesen vagyunk, nem hitemért — mert ezt nem hagyom keblemben megingattatni, de sokkal inkább a jövő nemzedékért. Talán — a mit ugyan velem nem fog elhitetni senki — ha megeshetnék hazánkban valamennyi iskolának községi — közös, illetőleg felekezeti-etlen iskolává alakítása — azon cél éretnék el — hogy hol melyik felekezet vagy nemzetiség tulajdonosabb, az lenne uralkodó s nyomná el a gyengébbet. — Talán — a mi ha elérhető volna — szomorú következményeket hozhatna édes mindnyájunkra, ha felekezeti és nemzetiségek között levő ür kiegyenlítettnek nyernénk „világpolgárokat“ kik nem lelkesülnek nemzetünkért; „világkeresztyéneket — kiknek mindegy akár csalhatlanságról akár lelkiismeret szabadságról beszélni. — Melyik vezetne jó eredményre — melyik volna nagyobb tényező a haza felvirágoztatására — mert hiszen a népnevelésnek ez volna legfőbb indoka?!

Felmerül tehát a kérdés — valjon arra nézve — hogy a népnevelés felvirágozzék — hogy a tudatlanság sötét fellege osztattván — szabadabb gondolkodás, biztosabb vizsgálódás léphessen előtérbe — mulhatlan szükséges-e minden felekezeti és nemzetiségi korlátot lerontani? Vagyis „ha az állam és egyház közösen vezetnék a hazai népnevelés ügyet, nem kétszerezett erővel haladna-e előre?“

Ez azon eszme, mely kihozta belőlem a szót, ez azon eszme, melyért magam a felekezetiesség szűkkorlátai között forgó református papnak tüntetém fel.

Nem hozok fel csak egy esetet, mely körünkben történik, s mint tény igazolandja mily helyes volna az államnak, illetőleg az 1868. isk. törvénynek, szövetkezni a nevelésügy emelése körül.

Egy helységben van hat ezer lélek, közöttök mintegy ötezer protestáns. Idézett törvény szellemében a községi-iskola pártolói megalakítják az iskola-tanácsot, s elhatározzák benne, megkérdeni a különböző felekezeteiket: vajjon akarják-e községivé változtatni iskoláikat? Mindenünnen tagadó válasz jön, mert a kisebbség fél az elnyomatástól, a nagyobb rész a tetemesen szaporodható költségektől. Megértették ugyanis, hogy fennálló öt iskolájukon kívül legalább még öt kellene, s ezek felszerelése, kiállítás, s a beállítandó tanítók fizetése községi adózásból fog kitelni, s ebből az oroszláni rész minden bizonyjal az övék volna.

Nem sikerül tehát a községi iskola felállítása, de azért a tanfelügyelő meglátogatja a várost, sürgeti az ujjításokat, emlegeti a törvényt s vagy kell, vagy nem, oda dobja a gyuananyagot a különben is ingerlékeny tömegbe, mondván. „ha valaki közületek nincs megelégedve a felekezeti iskolával — külseje vagy tanrendszerével — keritsen maga mellé még 30 tanköteles gyermeket, s a községnek kötelessége leend számukra iskolát állítani.“

Azért idézem, mert ez megtörtént tény, s nagyon könnyen azon eredményre vezet, hogy a szüle a nem tetsző tanító ellen, nehányad magával zavart idéz elő. Igaz ugyan, hogy az idézett törvény szellemében a község tagjaira, ha felekezeti érdekekben fizetett adójuk, az állami egyenes adó öt százalékát meghaladja — nem vettetik reájok más iskolai adó, — de kérdés, fedezi-e akkor az állam a szükségeket ha a községből nem telik? Egy példa azt mutatja, hogy nem, mert a kért segélyre válaszul az jött: „vetettek volna számot magukkal az illetők, s azután fogtak volna munkához, mikor látták mennyit bírnak.“ Ilyen formán.

Szóval a tanfelügyelő meglátogatja a helységet — megnézegeti az iskola épületeket, feljegyzi hányan vannak a tanulók éppen akkor jelen, s aztán megdorgálja egy kicsit a tanító urakat — a

tanítványok előtt — hogy azok annál inkább engedelmeskedjenek majd neki, s aztán megdorgálja az előljáróságot is, hogy még nem felelt meg a törvényeknek, nincsenek képek a falon, hanem a tanítói asztalon vagy fiókjában, nincsen öltözde vetkezde a tanterem mellett (még ilyen is!) stb. stb. — s aztán elmegy — anélkül, hogy megkérdené „van-é pénzetek? mert ha nincs, egy keveset majd eszközlök én, így aztán én is csak segíték valamit, de ti is segítsetek magatokon.“ Bizony ezt nem mondja a tanfelügyelő ur, s kérdem, ha szellemi rész teljesen megfelel a törvény illetőleg a mai nevelés kívánalmainak, ha a tanító urak megteszik kötelességüket, ha az előljáróság nem szűnik meg a hiveket szép-szóval, törvény-nyel stb. buzdítani, inteni — bár felekezetiileg — valjon nem megérdemlené-e a felekezeti iskola hozzátartozóival együtt azt, mit azok — kik szépen butcrozott szobákban bársony pamlagon ábrándoznak, s tanfelügyelőknék nevezik magokat, nem megérdemlenék-e a tisztességes pártolást.

Én úgy hiszem, s ez a nagy ok, hogy a hazára nézve nem az a kérdés, milyen felekezeti? — hanem hogy mily művelt egyéneket számlál fiai között, s bizonyosan nem a vallástalanság, hanem a közértelemiség után fogják megítélni nagyságát, jóllétét, fényét, boldogságát. — Azért is esatliakozom azok nézetéhez, kik pártolják azon eszmét, ha az állam az egyházzal karöltve kezelné a nevelésügyet, kétszerezett erővel haladna az elő.

Végül még egyet, s ennek figyelembe vételére felette kérem a szuperintendencia t. előjáróit. Nép-nevelési ügyben felette sokat tesz a vallásos érület felköltése, s ezzel a hitnek megszilárdítása. Azon érület, melyet a zsenge korban magunkba szivtunk, azon fogalom — habár kissé téves is — melyet magunknak a fejlődő korban Isten, világ kötelesség stb. felől alkotánk, rendszerint elkísér a férfiúi korba, elkísér egészen a sirig. Ez állításom azonban ma már nagyon inog, mert megingattatott pedig igen egyszerű módon, ugyan is:

Tanultuk a bibliai történelemben: Isten hat napokon teremté a világot, és pedig mint a kézikönyv előadja: előbb a világosságot s azután a világosság látható okozóját a napot. — Ezen nézettel jön ki az egyszerű gyermek az iskolából, s leverve magáról a port,

mit ott felszedett: elmegy szántani, vetni. — Ifju korában elméje még nem oly feszült, hogy állandóan birná egy pontra irányzani, csak egy isteni tisztelet alatt is, de öreg korában, midőn lelke a multakon mereng, meg-meg térve — mint szomjuhozó szarvas — áhítozik a vallás megnyugtatója után. És mit hall? előáll egy kételgő s anélkül, hogy állításait indokolná, anélkül hogy arra az illetőt előkészítené — eléje röpenti mint gordiusi csomót, mint lerázhatlan terhet: Isten a világot nem hatnap alatt teremté, az a legnagyobb contraste — hogy világosság lett előbb, azután nap. — És szegény szerencsétlen — felráz édes mámorából — mint megriasztott gim fut önmagától, hite megingattatott, bizalmának s lelke édes nyugalmanak vége, anélkül hogy ujjabb, meggyőzöt, hit helyett legalább észszel megfoghatóbbat nyert volna.

Igy áll a jelen. Hát a jövő is így legyen? Miként lehetne segíteni rajta? Én tudom s már mintegy hallani is vélem, hogy mondják némelyek: ez a pap ellensége a felvilágo sodottságnak. S hagyná az egyszerű embert balga tévelygésben. Oh távolról sem. Útbaigazításnak, avagy felvilágosításnak módja van. Ha a vegytan tanára azt mondja: a vízben levegő is van, s ezt képletileg — tettben, — vagy felvilágosító magyarázatával kísérvén — nem igyekszik felfejteni előttem, én állítását fura ideának, agyrémnek tartandom. Igy a fentebb idézett esetről. Ha én rontok, építnem is kötelesség, s ha rontottam, és pedig szántszándékkal, építeni pedig egyáltalában nem akarok, hibásabbnak érzendem magamat, mint akkor, midőn alapjában szeretnék ujat kezdeni. Van ház, melyet hasztalan igazgatunk, jó nem lesz belőle már — de viszont van ház, melynek még alapja csak most emelkedik ki a földből — bizony itt kevésbe kerül még a kijavítás — a jövő biztonságaért.

A vallásos nevelés pedig, melyet hivatolok, s mely gyermekeket illet, a nagy jövő érdekében áll. — Itt kellene megkezdeni azt, okkal móddal megértetvén, mit némely lelkész, minden indokolás nélkül a szószékbe visz, s akkor nem lenne eredménye ily nyilatkozat: többet sohasem megyek tem plomba! Eddig engem hittem boldogított, de már ott nem az én hitemet predikálják.“

**Zsigmond Sándor.**



# T Á R C A.

## 1.

### Igazgatói jelentés

a máramaros-szigeti helv. hitv. lyceum állásáról 187  $\frac{1}{2}$ .

Olvasta az 1872. évi junius hó 30-án tartott zárünnepélyen Szilágyi István igazgató-tanár.

Ha csak tartózkodva, ha csak a remény szavaival, ha csak buzdító igékkel léptem eddig előtökbe tanodánk e zárünnepélyein Tisztelt Gyülekezet: most, ma a diadalérzetnek egy neme, a jogos örömmek tagadhatatlan melege az, mely lelkemen elárad. midőn 187  $\frac{1}{2}$ . évi állapotainkról akarom vázlatomat előterjeszteni.

Husz évig tartott, bár egészben nem öröm nélküli, függő helyzetnek vetett végett e mai nap, mely midőn bezárta egyfelől a multnak azt „a vaspályáját“, melyet „meg kelle izzadnunk“, másfelől visszahelyzett bennünket oda, a hol immár elmondhatjuk Berzsenyivel, hogy „partra szállottunk“ s elfoglaltuk a kikötőt, a honnan bennünket az ellenséges szelek kizaklattak volt, hogy mint az üldözött árva, árnyékai legyünk csak annak, a mik egykoron valánk.

Életünknek ez utóbbi 25 éve látta e tanodát virágzásának főpontján; ez látta anyira alásülyesztve, a minél alantabb már csak a teljes megsemmisülés lehet: s e 25 év utolsója, a folyó 1872-dik év, az, mely levonta tanodánk geniuszának homlokáról a fátyolt, mely még mindig ott lebegett, törölte le szempilláiról a könyeket, melyek még mindig ott csillogtak, ha nem oly kétségbeejtőleg is, ha a remény szivárványával is, de csakugyan ott . . . .!

Ez 1872. év jelzi azt a pontot, a honnan fogja számitani történetirónk egykor tanodánk uj periódusát, amikor megadatott, hogy kilépjünk a szárazra s elmondhassuk, hogy birtokunkban immár a föld, melyet atyáink birtak egykoron, s letűzhetjük a féhér zászlót a hegy fölé, hogy lássa a haza, s minden bizodalommal szerepelhessenek árnyékába azok, a kiket a tudományos művelődés szent szerelme vonz a magasb tökéletesedés felé.

Mikor a magyar nemzeti közmívelődés iránt anyira ellenséges indulatu bécsi kormány, teljesen félre téve azon tekinteteket, a melyek e tanodát oly kiáltó szükséggé teszik hazánk e vidékén, s a melynek létszüksége fölött századok tettek fényes tanubizonyságot, ben-

nünket arra a fokra nyomott le, hogy csak a legalsóbb ismeretek nek legyünk plántálói: vérző szivvel bár, de engedelmeskedtünk, mert engednünk kelle, abban a hitben levén, hogy így is missiót fogunk teljesíteni.

Nem kelle azonban sok idő. Öt-hat év teljesen bebizonyította, hogy így élni, az nem élet, az sorvadás csak majdnem hasztalan erőparazlás akkor, midőn azt kell látnunk, hogy az az előtt 3—400-ra is fölszaporodott ifjuság alig 20—25-re tehető évenként; hogy a szülék, a közönség elveszettnek tartják azokat az áldozatokat, a melyeket ily szűk-körü intézetnek hoznak, a mely csak kezd, de nem végez soha. . . . Hogy e lassu, e folytonosan csak sorvadás elébb-utóbb halált fog hozni: az iránt alig volt valaki kétségben.

S épen e csapás ereje serkentett öntudatra bennünket; ez volt az a hatalom, mely, mint valamely fákllya a romok között, egész nagyságában láttatta jobbainkkal azt a végzetet, a melynek kikerülhetetlenül áldozatai leszünk, ha e fatum szorító karjai közül szabadulni nem kívánunk.

Tizenkét éve, hogy e szabaddalási mozgalmakat pártfogóságunk megindította. Tizenkét éve élünk mi és ítetjük egymást a buzdítás, a csüggedni nem hagyás csoda igéivel. Tizenkét éve, hogy kicsin és nagy, gazdag és szegény. Magyarország és Erdély hallják esdő szózatainkat. Tizenkét év óta hirdetjük, hogy ez a hide vidék értelmi meghódításának kulcsa, mely ha elveszett, oda lett vele minden . . . világosodás, tudomány, nemzetiség. . . . S ime, Tisztelt Gyülekezet, a szó nem volt pusztában kiáltó szó; mert e 12 év történetében nincs egy lap sem, a mely iratlan maradt volna, sőt kiváló fényű nevek ragyognak azokon, a melyek nem pirulhatnak a Betlenek, Apaffyak, Buttlerek mellett, mert ha amazok megalapítói voltak, ezek restauratorai, megtartói lettek e tanodának.

Fokozatosan emelkedtünk 1860. óta. Rakosgattuk helyre a ledöntött falakat. S most 1872-ben ott vagyunk, hogy mint teljesen bevégzett lyceum és jogakadémia teszszük ismét azt a szolgálatot az emberiségnek, az egyháznak, a hazának, a melylyel érdemlette volt ki tanodánk a multban azt a nevet, a melyért egy országnak birta figyelmét, becsülését, pártfogását.

Pártfogóságunknak a restauratio iránt kifejtett ez igyekezetével együtt járt, a mint hogy nem is maradhatott el, mindazok rokonszenve, a kik első sorban tényezők arra nézve, hogy a cél, amiért vállvetve munkálkodtunk, el is éressék.

Egyházkerületünk közbenjáró istápolása mellett megnyertük elébb, hogy gymnasiumunk állam-érvényes bizonyítványokat adhasson ki; meg, hogy lyceumunk érettségi vizsgálatokat tarthasson; majd Ma-

gyarország kormányának felejtethetlen egyik tagja br. Eötvös József, közoktatási miniszter ajánlata folytán Ő Felsége jóváhagyta, hogy még 1869-ben visszaállított jogakademiánk felruháztassék a nyilvánosság jellemével s azzal a joggal, hogy magántanulókat is vizsgálhasson; s végre ez év folytán, hogy az intézet betetőztessék, felállított az államvizsgálati bizottság, mely működését már e napokban meg is fogja kezdeni.

Igy, ez előzmények után, fordult vissza hozzánk a szülék figyelmese rokonszenve, a mint az várható is vala. Hiszen ők voltak azok, a kik az első buzdító szót kimondották a visszaállítás iránt; ők voltak azok akik a szép hajdan emlékezeténél fogva, amelyet, mint egykor ifjak, vittek innen magokkal, vágyva vágytak azokhoz a forrásokhoz hozni el, a melynek üdítő italával táplálták ők is tudás-szomjokat, vágytak annak az édes anyának szárnyai alá adni gyermekeiket, amelynek emlőin nőttek fel ők magok is e haza munkás, értelmes, felvilágosodott fiaivá... Oh mi öröm volt nekünk idősb munkásoknak e szent falak között, koronként meg-meg jelenni látni őket az édes érzet örömei között, fiaikat hozván hozzánk, a kik magok is ami kezeink alól léptek át az életbe!

Szaporodtunk. S ez 187 $\frac{1}{2}$ -dik év lefolyta alatt a népiskolában, a gymnasiumban, a lyceumban s a jogakadémiában 370 gyermek és ifju hallgatta tőlünk az oktatás ígéit. Ennyinek erkölcsben és tudományban képzésével foglalkoztunk a legjobb akarat-tal, a legjobb igyekezettel, a közvetlen nevelési és tanítási célokon felül az is lebegvén előttünk, hogy kivivjük, s kiviván, meg is tartsuk e tanodának azt a szép hirt s nevet, a melylyel minden korokon keresztül nem érdem nélkül ruháztatott fel.

Oly közönség előtt szólván, mely kellő tudatával bir a nevelői s tanítói működés természetének: nem tartom szükségesnek elmondanom, minő módokat használtunk a kezeinkre bízott ifjak erkölcsi és tudományos tökéletesítésében. Elég legyen kijelentennem, hogy mi mindig ferde felfogásnak tartottuk azt, RÉVÉSZ IMRE, hogy a gyermek nevelésének eszé-hez kíván férni csak, nem egyérszázad szivele. Tudományos ember nem minden lehet: de becsületesebb lenni tartom, mint mindenki; s mikor a gyermek, az ifju az apától, anyától ebben a mi iskolai társadalmunkba plántáltatik át, a szülék oly nagy bizalommal hozzák, a mi falaink közé, hogy az itt az apát, az anyát s a testvéreket is feltalálja. Mit is érne nekem, ha fiam a világ minden tudását eltanulta volna is, szive azonban és kedélye vagy parlagon hagyatott, vagy, a mi még rosszabb, elromlani hagyatott? Valóban a gyermek-nevelésnél nincs lélekben-járóbb dolog, igazán mondja a nevelésnek ó-kori egyik nagy mestere, Plutarchus.



Ez alapon állunk mi, tanárok, itt, e tanodában, T. Gy. Egy nap, egy óra, egy alkalom, nem volt szabad, hogy úgy ment legyen el tőlünk, hogy mindig e kettős szempont ne vezérelt legyen bennünket működésünkben; s mikor mutathatunk fel szép képzettségű fiatalokat, a kiket bátran állítunk a bíráló sorompója elé: nem kevésb gyönyörűséggel tekintünk azokra is, a kik jó erkölcsök, szelid magokviselete által érdemelték meg figyelmünket, becsülésünket, sőt barátságunkat. Igen, barátságunkat. Hiszen ha áll, hogy a fiúnak első barátja a szüle: miért ne kellene nekünk. azok helyetteseinek is, baráti szívet szeretnünk azokat, tanítványainkat?

S ez kötelességünk is volt. Nem tudom, minek tulajdonítsam, de úgy van: sok növendéket ismertem, ismerek, a kik azt az előítéletet táplálták magokban, hogy a tanár a tanítványnak született ellensége. Ezt az importált, nálunk soha nem honos, balítéletet is irtanunk kellett, s ezt csak ez úton lehet. S azt hiszem, ti magatok, ifju barátim, fogtok róla vallást tenni, hogy a mi tanári karunkban ily ellenséget nem találtatok, hanem ismertetek e helyett atya helyében való atyát, első legjobb barátot, a ki mindenben javatokat igyekezett munkálni; főlemelni a talán ingadozót, soha el nem taszítani; mindig vezérelni, soha tanács nélkül nem hagyni. Adja Isten, hogy ez rajtatok lássék is meg.

Ok tató vezérlésünk nagy mértékben oda volt irányozva most is, mint mindig, hogy elhitéssük az ifju emberrel, miszerint csak azaz övé, a mit ő n munkásság útján szerzett meg magának. Az, a mit a tanár ad, csak a mag, a melyet kikelteni, élő gyümölcsfává nevelni csak az önszorgalom, az utánjáró kutatás, az elmélkedés, a feldolgozás melege fog. Ennek egyik kiváló ága gyanánt kezeltük mi azon pályázati alkalmakat is, a melyeket, kivált az ifjabbaknál, évenként megszoktunk nyitni. Erő- és szárny-próbálgatások ezek minden bizonynyal a legtöbbeknél; de avagy nem ezen kezdte-e, nem ezen kezdte-e sok, a legtöbb pályáját azok közül, a kiket most tisztelettel említ irodalmunk története? A sasi először alig mer csak a fészek fölibe emelkedni: míg később oly magasra hatol, hogy a szem elől a föllegekben vész el útja.

E pályázatok osztályhoz mért tehetségű tárgyak felett történvén: azoknak ez évi eredménye a gymnasiumi szakban következő.

1. „Kálmán király“ élete és uralkodásának jellemzése kívánatván jó prózában: a beadott művek közül a nyertes Kereskényi Sándor; dicsérettel tüntettetett ki Bodnár Béla, mindketten 4 osztályu tanulók.

2. „A mohácsi vész okai és következményei“ oknyomozólag kívánatván előadatni: a pályázók közt nyertes Kálmán Sándor, megdicsértetett Mándi Lajos, mindketten 5. osztályu tanulók.

3. Költészeti tárgyal a „Bujdosó“ adatván fel, elegiai hangban, formában és tartalomban: nyertes Jelenfi Károly 6-dik osztályu tanuló.

4. A „Hölgyéletrajz“-ra „Hedvig“ I. Lajos király leánya életrajzával egy pályázó jelenvén meg, a jutalom ennek oda is íteltetett. Szerzője Kovási Zoltán, I. bölcsészeti osztályu tanuló.

Magasabb osztályaink önmunkásságoknak a Magyar-irodalmi Önképző Társulat kebelében kerestek és találtak tért. E társulat, mely megalapíttatása óta folyton virágzásnak örvend, ez évben Krüzsely Bálint tanártársunk fáradhatlan s buzgó elnöksége és vezérlete alatt vitte munkálkodásait, megtartván azt a magaslatot, a melyre mind tagjai számát, mind munkásságát tekintve az újabb időben emelkedett. Részletes előterjesztést a társulat titkárától ez ünnepély folyama alatt veend a T. Gyülekezet. De én sem mulaszthatom el ez alkalmat, hogy becsülésemet ki ne jelentsem e méh szorgalmu kis társulat iránt s ne kérjem őket lankadatlan kitartásra. Jusson eszetekbe ifju barátim, hogy az a mit ti tesztek, most még csak próba ugyan: de annak idejében egy Kazinczi Ferencz, Dessewffi József nem tartották méltóságok alattinak a soproni ilynemű kistársulatnak tagjai lenni; ne felejtsetek, a mit mi idősebbek, higgadtabban gondolkozók tudunk, hogy Kis János, Döbrentei, Szemere Bertalan, Petőfi, Jókai, Csengeri Antal és több mások ily Önképző társulatokbeli működéseik által segítették lángra kelni keblökben azt a szikrát, a mely később és ma is egy nagy hazára vet fényt, s többeknél oly fényt, a melyek sugárai Magyarország határain túl is becsületben ragyogtatják a magyar nevet.

Személyzetünkben, Istennek hála, semmi veszteséget a halál nem okozott; nem tanítványainkban, nem azokban a kiket előjáróinknak, pártfogóinknak nevezünk. Ne is adja Isten, hogy ily kedvetlenségek gyakrabban látogassanak. Hiszen mindenikben, a ki közülünk kidül, egy-egy vagy már létező s munkabíró, vagy azzá leendő emberünk hanyatlik alá; s ki tudja mikor és miképen pótoltatik vissza az olyan? Bár, ha azon részvétre gondolok, a melylyel kisebb-nagyobb mértékben min-

Személyzetünkben, Istennek hála, semmi veszteséget a halál nem okozott; nem tanítványainkban, nem azokban a kiket előjáróinknak, pártfogóinknak nevezünk. Ne is adja Isten, hogy ily kedvetlenségek gyakrabban látogassanak. Hiszen mindenikben, a ki közülünk kidül, egy-egy vagy már létező s munkabíró, vagy azzá leendő emberünk hanyatlik alá; s ki tudja mikor és miképen pótoltatik vissza az olyan? Bár, ha azon részvétre gondolok, a melylyel kisebb-nagyobb mértékben min-

dig találkozunk: nem esem kétségbe az iránt, hogy a jótékonyosság imár oly virág volna, a melyet megtermeni e föld kifáradott legyen.

Sőt inkább most, ez alkalommal, meleg köszönettel említem fel, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága, a Magyar tud. Akadémia, a Kisfaludy Társaság könyvtárunkat, Múzeumunkat ez év folytán is tetemes könyv- és természeti adományokban részesítették. Különösen ki kell pedig adományozóink közül emelnem néhai Pataky János volt jogtanárunk kegyes özvegyét, a ki néhai férje után maradt könyvtárának, igen becses jogi könyvekből álló részét 300 drbban ajánlotta és küldötte be; nem különben és mindenek felett Pauler Tivadar közoktatási miniszter ur ő exellentiaját, a ki 5000 frtnyi öszvegről biztosította iskolánkat az építkezésben, hogy abból az ujan épüendő szárnyon egy observatorium építtessék. Fogadják mindnyájan forró köszönetünket! Az áldozat, melyet ekképen a tudomány oltárára hoztak, el nem muló emléke lészen nemes tettöknek.

És itt, T. Gy. a rendes rovatok elvégeztével be is végezhetném beszédemet, ha egy nagy léleknek emlékezete nem tartóztatna fel, a kinek neve szoroson van fűzve ez 1872. évhez s majdnem e naphoz. Holnap lesz 35 éve, hogy lyceumunk egy nagy ünnepet ült, a jogtanári szék felállítását s abba Pataki Jánosnak ünnepélyesen lett beiktatását 1837-ben, július hó 1. napján. Nem kell sok szó, hogy e ténynél mindnyájunk figyelme azon nagy férfiú felé forduljon, a ki a hazát ez alapítással megajándékozta. Ti magatok gondoltok rá gróf Buttlér Jánosra, tudom, a kinek nevét halhatatlanúvá teszik a Ludoviceumra tett rendkívüli alapítványai is.

Minő találkozása az időknek!

A Ludoviceum 1872 nyilik meg.

A mi jogakademiánk 1872-ben restituáltatik. Épen abban az 1872-ben tehát mind a két nevezetes tény, a mely év ő neki születésének 100-ad éve, mint a kinek létet az 1772. év adott.

Idvez légy általunk nagy szellem, e nevezetes pillanatban! Neved él e haza, e tanoda emlékezetében mindörökké. Érezzék hamvaidd a tiszteletnek e gyenge nyilatkozatát, melyet itt emlékednél sziveink ömledeznek.

Ifju polgárai e Buttlér-Akademiának! Vessétek szivetekbe e nagy nevet s a hazafiui érényeket, a melyek ehez kapcsolvák. Ő tőle tanuljátok meg, hogy a haza az, amelyet mindenek előtt szeretni kell; ez az a szent név, melynek oltáránál kell letenni áldozatainkat első helyen.

Az ő lelke vezéreljen benneteket!

Ime ő megalapította e csarnokot. Mi küzdöttünk annak visszahódításáért. S ha kérdjük, ha kérdi e tanoda geniusza, hogy ki fogja a

jövőben megtartani: ti legyetek, a kik ezt a feleletet adjátok a római ifjakkal: Mi leszünk azok! Nem lesz ez kicsiny disz érdemeitek koszorujában. Non minor est virtus, quam quaerere, parata tueri.

Mikor pedig erre hivlak fel: forró köszönetemet mondok azoknak, pártfogóságunknak, kormányzótanácsunknak, a kik e sikert kivívni fáradságot, áldozatot nem kimélték. Élvezzék azt az örömet, a mit Józsuá élvezet, mikor a szent földet meghódítván visszaadta azt a jogos ősbirtokosoknak. És ti Mózesek, a kik csupán bepillanthatatok az akkor még csak ígéret földébe, legyetek áldva poraitokban. Hiszen ti hoztatok ki a szolgálatnak házából. S ha a gondviselés másnak tartotta a felmegalkotás nagy művét: azért nálatok nélkül nem törtenhetett volna az meg.

Te pedig én Istenem, Atyáinknak Istene! Áldd meg ez intézetet. Ne vond le róla jobb kezedet; hogy ha láttunk eddig sok bajt és gonoszt: lássuk ezután rajtunk, lássák fiaink és unokáink arczádnak fényességét tündökölni nemzetségéről nemzetségre.

Közli: **Szilágyi István.**

## 2.

### Iskolai értesítvény a kisujszállási 6 osztályu reform. közép tanodáról.

A tiszántuli nagyterjedelmű és népességű reformált egyházkerületben a debreceni főiskolán, a máramaros-szigeti, és hódmező-vásárhelyi liceumokon kívül 13 középtanoda van. Elég kedvező szám a reformált népség irányában; mi népünknek magosabb szellemi fejlettséget jelezi, és hogy reformált népünk, kiválólag népesebb városaink, és egyházaink szükségességét érzik a középtanodáknak mint oly életereinek a tudomány, és protestantismusnak, melyek a közszellem, közműveltség és tudomány terjesztése által az összes egyházat tökéletes egészszé alkotják. Mert ha nincsenek elegendő számmal középtanodáink, nem népesülnek meg főiskoláink is, sok szép szellemi tehetségek elvesznek kárára a tudománynak, hátrányára a szabadabb eszméknek, az összes protestantismusnak.

Középtanodáink e szép száma kétségkívül szellemi előhaladást feltételez, de mégis nem annyira a nagyobb szám, mint a belső és külső jó szervezet, jó tanrendszer, rend, fegyelme, czélszerű beosztása a tantárgyaknak, a tanároknak valódi képzettsége, előadási képessége, szivélyes, szeretetteljes, de szigorral párosult bánásmódja a növendékek iránt, teszik középtanodáinkat, nem névleges, de valóságos, közműveltséget

és tudományt terjesztő közintézetekké. — Igen sokat tesz tanodáink virágzó életére, a kormányzóknak, iskolai felügyelőknek a tantárgyak, és tudományban való jártassága, illő képzettsége, ildomos modora, tapintatos eljárása tanárok, az egész tanügy vezetésében. Hol a felügyelők, s vezetőkben ily kellékek hiányzanak: ott sorvad, végre elvész visszatartatlanul az egész intézet. Oda irányuljon hát törekvésünk, hogy középtanodáink, külsőleg alkalmas helyiségekkel legyenek ellátva, bensőleg pedig a tudomány azon színvonalán álljanak, melyet jogosan követel a korszellem, a haladás, még pedig nem az ál, színleges, látszólagos, hanem a valódi haladás.

Menyire felelnek meg középtanodáink e rövid tájékozásnak, közlő nem tudja, mert oly okmányokat, melyek azt felvilágosítanák elő nem mutathat. Az iskolai értesítvények szolgálának erre nézve mérvadóul, azok is csak úgy, és anyiban, ha a tanodák előhaladását, vagy hátramaradását, s ennek okait leplezetlenül feltárják simítás, simogatás, elfátyolozás itt csak ártanak, ártanak magának az intézetnek, ártanak az összes tanügynek. A hiányok nyílt kimutatása már egy nagy és fontos lépés az iskolai ügy fejlesztése, javítása és tökéletesítésére.

A tiszántuli egyházkerület 13 középtanodái közül ez időig a szatmári, és szentesi tanodáknak láttam nyomtatott értesítvényeit, lehetnek azonban többeknek is, de melyekből semmi tudomással sem bírok. Mély hallgatás van tehát középtanodáink állapota, helyzete, kül és bel mozzanatairól mind a napi közlönyök hasábjain, mind a főleg illetékes Figyelmező, vagy a protestáns egyház és iskolai lapokban. A kisujszállási tanodáról közlő jelzett időnként némi ismertetést némely lapokban. — Föladatunk legyen hát ismerni középtanodáinkat egész szellemében, kül, és belterje, erényei és hátrányaiban. E legyen első és fő kitűzött irányunk, és célunk. E tekintetben oroszánrész a tanároknak jut, kiknek szellemi munkáját anyagilag pártolja, előmozdítva az egyházi s iskolai előljáróság.

Szabad legyen ez alkalommal ez általános nézetek nyilvánítása után rövid részletes értesítést és tájékoztatást nyujtanom kisujszállási középtanodánk e lefolyt tanévi állapotáról, mely tanujelül szolgáljon annak, vajjon haladt-e, vagy hátramaradt.

Heves nagykunsági egyházvidékünk területén van 3 középtanoda, jelesül a m.-turi 6 osztálylyal, mely az egyházvidék déli része és Békésmegyére hat befolyással, a kisujszállási, az egyházvidék közepén, mely vidéki tanítványokat a Nagykunság, Jászság, Heves-szolnok, sőt Szabolcsmegyéből is nyer. Központisége e tanodának nagy előnyére szolgál, ha egyéb tényezők is kellő mértékben fölhasználtatnak; központi tekintélye és közhasznu középtanodává emelkedik rövid idő alatt.



Az összes középtanodai, mint elemi iskolai ügyeket intézi a presbiterium kebeléből választott „Egyházi és Iskolai bizottmány,” melynek elnöke egy lelkipásztor jelenleg Dorogi Lajos, és egy világi férfi, jelenben Lipcsei Lajos.

Szorosan az iskola keretében előforduló tárgyakról a tanárikar intézkedik, a „tanári értekezleten,” melynek elnöke az igazgatótanár, van értekezleti jegyző is. Az igazgatóság évenként változik, sorba megy mindegyik tanáron.

A tanároknak sinórmértékül szolgálnak intézkedéseikben az egyházi gyűlés által szerkesztett, kiadott, és a tanárok által is elfogadott „rendszabályok” melyekben az összes tanárikarnak, egyes tanárnak, és igazgatónak hatásköre ki van mérve, ben foglaltatnak még a tanonczokat illető törvények is, melyek a tanév kezdetén közhírré tételnek. Tanodai bizonyítványokban saját középtanodai pecsétet használ, a bizonyítványokat azonban az iskolafelügyelő elnök is aláírja, és megpecsétli az egyház pecsétével.

Tanrendszer, és tankönyvek is azok, melyek a tiszántuli f. t. egyházkerület által megállapítottak. Helyén volna itt bővebben részletezni az egyes osztályok tantárgyait, azok mennyiségét, s a tanóra szám kimutatását; de ezt terjedelmessége miatt e lap, nézetem szerint, nem tehetvén; röviden ezekben foglalom össze jelen állását.

A 6 osztályban négy tanár működött így beosztva: Az első és másodikban Szabó Imre; a harmadik és negyedikben Silling Elek; a 3. 4. 5. 6-ikban szaktanilag Konez Lajos, a mér- szám- ásvány- növény-állattan, és németnyelvben, kivéve a 3-ik osztályt a németnyelvben, melyet ott Silling tanár ad elő. Az 5-dik, és 6-ikban Hajdu Lajos a nyelvészeti és irodalmi tantárgyakban. — Egy-egy tanár órája hetenként 26—28.

A lefolyt tanév első felében a tanonczok száma 77, a másodikban 70 volt.

Nemzetiség szerint magyar 69. 1 szász.

Vallás szerint reformált 53, mőzeshitű 11, görögkeleti 3, ágostai hitv. 2, r. kath. 1.

Vidékiek 29. kik közt azonban 8-nak szülei időközben idetelepülvén, most már helybelieknek tekintetnek. Vidéki községek, melyekből tanodánkat látogatták: Karczag, Turkevi, Madaras, D.-Ványa, Gyoma, Nádudvar, Jászkisér, Rékas, Török-szentmiklós, Kenderes, Tisza-Bő, J.-Igar.

Vidékiek tandija 6 ft. o. é. helybelieké 1 v. buza, 1 v. árpa.

Rendkívüli tantárgy volt a hármóniás éneklés hetenként 3 órán Porteleki László és Bucsei István elemi tanítók vezetése alatt.

Természettani tárunk a mult évben semmivel sem szaporodott.

Könyvtárunkat Hekkenaszt Gusztáv ur volt szives 8 darab hasznos

iskolai könyvvvel szaporítani; némely tanodák is programjaikkal szerecséltettek.

Tanintézetünknek csak egy ösztöndija van, néhai Illési János nagy-kunkerületi kapitány, és segédgondnoké 50 frt o. é mely a legszorgalmatosabb. és legjobb erkölcsü szegényebb sorsu kisujszállási fiunak adatik évenként.

Tanodánk szellemi előhaladása jelei a mult évben: Zene rendes tanítása Velding János műértő zenész által, ki jelenben egyesek pártfogása által díjaztatva adott lecke órákat az önként vállalkozóknak, kik mintegy 30-an valának, remény látszik állandósításához.

Gyorsírászat is tanított a 2-dik félévben az 5. és 6. osztálybelieknek elemi tanító Rásó Károly által, ki e fáradságot tanodánk érdekében hazafias szivességből tette. Remény van e tantárgy rendes tanításához is jövőre.

Tornászat is volt a második félévben, melyet Kálmán Géza, járás-bírósi irnok hasonlóan szivességből tanított, ki a rövid időtartam alatt is sok ügyességet fejlesztett ki a tanoncokban. Közvizsgájára válogatott és szépszámu közönség gyűlt össze, minden arczon meglepetés, öröm és meglegedés volt látható. — Az egyház és város saját költségén állította elő a szükségelt eszközöket, mindenkiben él azon szép remény, hogy e sikeres, és meglegedést nyert kezdet nem fog megsemmisülni, hanem fejtetni, és rendeztetni fog.

Közvizsgáink július 21. 22. és 23-kán tartattak. — Jövő tanévben igazgató tanár Hajdu Lajos fog lenni. — Tanév kezdet okt. 1. beiratások 3-ig tartanak.

Tanodánkat az év folyamában azon szerencse érte, hogy tanulói közül a Kisfaludi társaság által a Toldi jubileum emlékére ajánlott könyvekből, hárman Jónás Imre, Mihálovics István, és Kis Lajos voltak szerencsések jutalom könyveket nyerhetni.

Kisujszállás 1872. aug. 1.

**Hajdu Lajos**  
lelkésztanár.

---

3.

**A somorjai helv. vall. elfoglalt templom ügyében 1721-ki  
april 11-kén tett vizsgálat.**

Anno 1721. die 11. mensis aprilis. Infrascriptus recognosco per praesentes. Quod ad instantiam, juriq; et acquitati consonam, egregiorum nobilium, aequae et ignobilium, augusztanae et helveticae confessioni addictorum, in comitatu posoniensi degentium, petitionem; per specta-

bilem ac generosum dominum magistrum Franciscum Szluha de Iklad; excellentissimi domini, domini comitis palatini protonotarium; penes gratiosum praetitulati domini, domini comitis palatini praeceptorium compulsoriale mandatum, generaliter exmissus existens, in et ad faciem oppidi Sanctae Mariae, comitatu posoniensi adjacentis habitam, accedendo: hancee, uti sequitur: pro parte modofati oppidi Sanctae Mariae, comitatuque dicto posoniensi siti, nobilium et ignobilium incolarum, helveticae confessionis sequatium, ad subsequencia De eo Utri puncta, peregerim testium inquisitionem. Cujus quidem De es Utri series haec est.

### D e e s U t r u m ?

**Primo.** Tudja-e, hallotta-e a tanu? hogy azon Samaria városában lévő templomot, a melyet még most is kálvinista templomnak neveznek, kik építették?

**Secundo.** Tudja-e, hallotta-e a tanú; azon megnevezett templomot, hozzá tartozandó parochiával, scholával és más egyéb appertinentiákkal kik birták, és kik folytatták benne ember emlékezetétől fogvást az magok devotiójokat.

**Tertio.** Tudja-e, hallotta-e a tanú; hogy miúlta elvétet ödött azon meg irt templom, az últátul fogvást mind ekkoráig öresen és pusztán állott s most is ugy áll és hogy soha katholikus uraimék által az isteni szolgálat benne nem szolgáltattott.

**Quarto.** Tudja-e, hallotta-e a tanú; hogy az augustana és helvetica confessión lévő Samaria városának lakosít, és ugyan ahoz tartozandó filialisokban, ugy mint Téaluban, Bucsoházán és Gancsházán lakozó lutheranus és kálvinista nemes és nemtelen rendet samariai plébánus uraimék kinszeréttették-e az keresztelés, temetés, házasság copulatiója végett az rendkévül való fizetésre; és ha nem compelláltatnak-e az magok vallásával el'enzekző czeremóniákra.

**Quinto.** Tudja-e, hallotta-e a tanú; hogy valameddig az kálvinisták birták azon templomot, mint hogy Téalu, Bucsoháza és Gancsháza azon templomhoz való filialisok voltak; azért azon helységekben lévő kálvinisták is mindenkor szabadosan gyakorlották-e az isteni szolgálatot azon templomban és hogy ugyan az magok predikátorinak fizettek azok is, és nem másnak.

**Rescitae porro veritatis series sequitur in haec verba.**

**Primus fatens,** prudens ac circumspectus Joannes Farkas, suprascripti oppidi Sanctae Mariae, comitatu antelato posoniensi siti judex primarius; catholicus; annorum 62., sub eo, sub quo videlicet judicis munia obiret, juramento, talem super praemissis fecit ac praestitit

recognitionem. Et quidem ad primum. Kik építették, nyilván nem is tudja, nem is hallotta. Ad secundum. Tudja nyilván s jól emlékezik a tanú; hogy azon fölül irt templomot annak előtte, méglen el vétetetődött, mindenkoron a kálvinisták, mindennemű pertinentiáival együtt, bírták; és mindéteg predikátort tartván, szabadon, isteni szolgálatokat benne szolgáltatottak. Ad tertium. Tudja minden bizonynyal és jól emlékezik a tanú; hogy mihént elvétetődött azon templom, azonnal maga Szelepcsényi érsek felszentelte sz. Miklós tisztességére és maga is mészét mondott és predikált benne; olvasókat is osztogatott; azután pedig egy német pap benne maradván, isteni szolgálatokat tett; de midün kevés hívei és hallgatói voltak, csak kevés idő múlva elmenvén, a templomot úgy hagyá; és az utlátul fogvást mind ekkoráig pusztán és üresen állott, méglen bolthajtása le nem dőlt vala, addig plébánus ur és más tisztek is gabonát és holmi egyebet benne tartottak. De mostanában a bolthajtása és a falai is lebomolván, csak pusztán áll. Ad quartum. Nem tudja, nem is hallotta a tanú; hogy valami formán a kálvinisták nagyobb s rendkívül való fizetésre kinszeréttetnének. Ad quintum. Tudja nyilvánóságosan a tanú; hogy meddig ezen megnevezett templomban kálvinista predikátorok valának; addig mindenkoron azon folyöl itt helységeknek kálvinista lakosi is filiálisok lévén, szabadon isteni szolgálatokra jártanak és magok predikátorinak is, nem másnak, fizettenek vala.

Secundus fatens, prudens ac circumspectus Stephanus Stokovics, ejusdem oppidi Sanctae Mariae senator primarius; catholicus; annorum circiter 70., sub eo, sub quo senatus officio fungeretur, juramento fassus est et recognovit. Ad primum, secundum et tertium ut primus. Ad quartum. Nem tudja nyilván mindazáltal hallotta, hogy plébánus uraimék azt allegálják, hogy nekik szabad stóljok vagyon, és így a kinek akarnak engedni, annak engedhetnek. Ad quintum ut primus.

Tertius fatens, prudens ac circumspectus Martinus Lovakovics; praefati oppidi senator; catholicus; annorum circiter 68., sub eo, quo eidem senatui adstrictus esset, juramento, fassus est. Ad primum. Hallotta sok izben, hogy magok a kálvinisták építették. Ad secundum. Tudja nyilván, sőt maga is oskolában oda járt, mikoron azon templomot mindennemű pertinentiáival együtt kálvinisták bírták; és a predikátort is ösmérte; az mely szabadon azon templomban isteni szolgálatokat tett. Ad tertium. Azt nem tudja nyilván a tanú, ha szolgáltatott-e valaha benne pápisták által isteni szolgálat; de azt bizonyosan tudja, hogy csak pusztán állott, és most is úgy áll. Ad quartum nihil. Ad quintum ut primus.

Quartus fatens, prudens ac circumspectus, Paulus Bacsics; saepfati oppidi itidem senator; catholicus; annorum circiter 64., sub eo,

sub quo videlicet eidem senatui obstringeretur, juramento fassus est. Ad *primum* ut immedinte praecedens. Ad *secundum*. Hallotta azt is nyilván a tanú; hogy kálvinisták birták volna mindenkoron azon templomot; mindennemű hozzá tartozó pertinentiákkal együtt; de maga nem érte, mert csak akkoron, midün már el vétetődött, szakadt ezen földre. Ad *tertium*. Tudja bizonyosan; hogy felszenteltetvén szent Miklós tisztességére azon templom; egyideig pápista német plébánus vala benne és isteni szolgálatokat tett; de minthogy kevés pápista német hive volt, kintelen volt egy vagy félesztendő mulván el menni. És az ultátúl fogva mindenkoron pusztán és öresen áll; noha ugyan annak előtte, még fedele vala, hol mit plébánus ur benne tartott volt. Ad *quartum*. Tudja hogy kurucz háborútúl fogvást némely plébánusok valamintire többre taxálják őket. Azt is tudja, hogy ki vagyon hirdetve mostani plébánus uram által, hogy valaki beteg, azonnal értésére adja, hadd mehessen hozzá és imádkozhassék vele; a ki ezeket nem cselekszi, mindjára temetésekor nagyobb fizetést praetendál rajta. Ad *quintum* ut primus.

*Quintus fatens, prudens ac circumspectus Joannes Szöcs, ejusdem oppidi civis; catholicus; annorum circiter 65., juratus examinatus recognovit.* Ad *primum* nihil. Ad *secundum*. Tudja és hallotta a tanú; hogy annak előtte mindenkoron kálvinisták mindennemű pertinentiáival együtt birták és predikátort is tartottak. Ad *tertium*. Hallotta számtalanszor, hogy midün elvétetődött, Szelepcsényi érsek által fel is szenteltetett azon templom, és még keresztet is álléttatott a földelire. De az ultátúl tudja, hogy csak mind pusztán áll. Ad *quartum* nihili Ad *quintum* ut primus.

*Sextus fatens, prudens ac circumspectus Joannes Lőrincz, praesciti oppidi civis; catholicus; annorum circiter 62., praevio juramento fassus est.* Ad *primum* nihil. Ad *secundum*. Hallotta száma nélkül; hogy kálvinisták által birattatott mindennemű pertinentiáival együtt és predikátor is benne szabadon tartatott. Ad *tertium*. Se nem érte, se nem hallotta, hogy valaha pápisták részéről azon templomban isteni szolgálat szolgáltatott volna; hanem tudja, hogy mind ekkoráig csak pusztán állott. Ad *quartum*, nihil. Ad *quintum*. Tudja és hallotta; hogy azon helységbeliek is szabadon ide isteni szolgálatokra jártak; de kinek fizetnek legyen, nem tudja.

*Septimus fatens, prudens ac circumspectus Stephanus Bereghszász, praedicti oppidi civis, et incola; calvinista; annorum circiter 72., post juramentum fassus est.* Ad *primum*. Tudja nyilván a tanú; hogy kálvinisták építették azon templomot; sőt azon ember is, a ki építtette, tudja bizonyosan a tanú, hogy ott templomban és micsoda helyen fekszik. Ad *secundum*. Tudja és jól emlékezik a tanú; hogy azon templomot mindennemű pertinentiáival együtt, ugy mint parochiával,

scholával, és egy darab szántó földjével, kálvinisták birták és azon földet most plébánus ur bir. A mellett mindéig szabadon predikátort tartván isteni szolgálatokat is azon templomban folytattak. Ad tertium. Nem tudja, hogy pápisták részéről valaha isteni szolgálat benne szolgáltatott volna; hanem azt tudja nyilván, hogy mindekkoráig pusztán állott és előbbeni plébánus ur gabonát és egyet mást benne tartott; de miúlta a pallása leszakadt, már csak pusztán és öresen áll. Ad quartum. Tudja nyilván a tanú; hogy meg vagyon parancsolva plébánus uramtul, ki ki maga betegségét értésére adja, és ha el mulatván meg hal, azonnal nagyobb fizetés; már 10., 12 forint, avagy mennyiben megalkhatik, praetendáltatik rajta. Ad quintum ut primus.

Octavus fatens, prudens ac circumpectus Laurentius Fekete, praerecensiti oppidi civis; lutheranus; annorum circiter 92., juramento adstrictus fassus est. A primum nihil. Ad secundum. Tudja és jól emlékezik a tanu; hogy mindennemű pertinentiáival együtt azon templomot birták a kálvinisták és ők szabadon benne devotiojokat peragálták. Ad tertium ut immediate praecedens. Ad quartum. Tudja nyilván; hogy lutheránusok és kálvinisták többet fizetnek temetésért, mint sem a pápisták; mert már 10., 12. forintot, avagy mennyit lehet, híz rajtok a plébánus. Processiókra és másféle czeremóniákra egyéb senki sem hajtatik, hanem csak a mester emberek; de ők is hogy valami büntetés alatt hajtathának, nem tudja. Ad quintum ut primus.

Nonus fatens, prudens ac circumpectus Mihael Hueber, praecursor oppidi civis et incola; lutheranus; annorum circiter 71., sub juramento fassus est. Ad primum nihil. Ad secundum ut immediate praecedens. Ad tertium ut septimus. Ad quartum nihil. Ad quintum ut primus.

Decimus fatens, prudens ac circumspectus Georgius Strauz, saepefati oppidi civis; lutheranus; annorum circiter 68., deposito juramento recognovit. Ad primum nihil. Ad secundum. Tudja minden bizonnal a tanu; hogy azon nevezett templomot scholával, parochiával és más pertinentiákkal, annak előtte, méglen elvétetődött, kálvinisták birták és ők, predikátort tartván, szabadon mindenkor abban isteni szolgálatokat gyakorlottak. Ad tertium ut septimus. Ad quartum. Tudja nyilván a tanú; hogy többet veszen a plébánus ur kálvinisták és lutheránusok temetésétül; mert ugyan csak öt-hat forintot is híz, a kin lehet. Ad quintum ut primus.

Undecimus fatens, prudens ac circumspectus Michael Lázár, mentionati oppidi civis; lutheranus; annorum circiter, 63., praemisso juramento fassus est. Ad primum ut tertius. Ad secundum ut immediate praecedens. Ad tertium ut septimus. Ad quartum. Tudja a tanu; hogy mostanában temetésül ki kin anuyit veszen plébánus ur, valamenyit húzhat. Ad quintum ut primus.

*Duodecimus fatens*, prudens ac circumspetus Joannes Slegl, ejusdem repetiti oppidi civis et incola; lutheranus; annorum circiter 62., juratus examinatus fassus est. Ad primum ut tertius. Ad secundum ut decimus. Ad tertium ut septimus. Ad quartum ut immediate praecedens. Ad quintum ut primus.

*Decimus tertius fatens*, prudens ac circumspetus Andreas Péntér, saepe dicti oppidi civis; lutheranus; annorum circiter 63., adjuratus fassus est. Ad primum. Maga szegény ipátúl is számtalanszor hallotta a tanú; hogy kálvinisták építették. Ad secundum. Tudja és érte maga a tanú; hogy kálvinisták által, scholával, parochiával együtt, birtottatott és kálvinista predikátor is benne szabadon tartatott. Ad tertium ut septimus. Ad quartum nihil. Ad quintum ut primus.

*Decimus quartus fatens*, prudens ac circumspetus Martinus Tarics, jam fati oppidi civis; calvinista; annorum circiter 58., praevio juramento fassus est. Ad primum. Hallotta maga öreg atyjátúl, száz esztendőskori embertül, a ki azt mondotta; hogy kálvinisták építették. Ad secundum ut immediate praecedens. Ad tertium ut septimus. Ad quartum. Tudja nyilván a tanú; hogy mostani plébánus ur, midőn egy szegény kálvinista ember, betegségét plébánus urnak értésére nem adván, meg holt, annak temetésétül 12. forintot kért és ugyan csak rettenetes sok alku után, három forintnál alább semmiképpen nem is szállott. Ad quintum ut primus.

*Decimus quintus fatens*, prudens ac circumspetus Joannes Gúz, praesciti oppidi civis et incola; calvinista; annorum circiter 80., post juramentum recognovit Ad primum. Maga édes atyjátúl hallotta; hogy kálvinisták építették; mert még akkoron két pápistánál sem több vala. Ad secundum ut decimus tertius. Ad tertium ut septimus. Ad quartum ut undecimus. Ad quintum ut primus.

*Decimus sextus fatens*, prudens ac circumspetus Stephanus Tajcsol, saepe repetiti oppidi civis; calvinista; annorum circiter 80., sub juramento fassus est. Ad primum. Sok izben hallotta a tanú; hogy kálvinistáktúl építettetett. Ad secundum. Miúlta emlékezik, tudja nyilván a tanú; hogy mind parochiával, mind scholával s mind más appertinentiákkal, azon templomot kálvinisták birták és ők benne, magok confessiójában bevett isteni szolgálatokat folytattak. Ad tertium ut septimus. Ad quartum. Tudja nyilván a tanú; hogy többet veszen mostani plébánus ur temetéséktül, mert nevezet szerént, midün Píringer uram felesége meg holt, hét vagy nyolcz forintot kért temetésétül; de mennyiben alkudott meg azután, nem tudja. Ad quintum ut primus.

*Decimus septimus fatens*, agilis Michael Szarka, in possessione Téfalu, comitatu antelato posoniensi sita, degens; catholicus; annorum circiter 70., praevio praescito juramento fassus est. Ad pri-

**m u m.** Hallotta közönségesen az emberektől, hogy kálvinisták építették. **Ad s e c u n d u m.** Tudja nyilván és maga is érte a tanú; hogy azon meg irt templomot kálvinisták birták mindennemű pertinentiáival együtt, és predikátort tartván, szabadon benne isteni szolgálatokat tettek. **Ad t e r t i u m.** Tudja nyilvánságosan és jól emlékezik a tanu; hogy midőn el vétetődött azon templom, csak hamar volt pápista német pap benne, a ki németeknek predikált és más isteni szolgálatokat is tett; de kevés idő mulva elment, és az ultától a templom mind pusztán és őresen áll. **Ad q u a r t u m.** Tudja bizonyosan a tanu; hogy az olyanokon, a kik beteges voltokban plébános uromat imásságra nem hiják és meghalnak, temetés-kor már 10., 12. forinttot, avagy mennyiben meg alkhatik, veszen plébános ur. **Ad q u i n t u m ut primus.**

**Decimus octavus fatens,** agilis Andreas Szarka, in modofata possessione Téfalu, incolatum agens; catholicus; annorum circiter 66., juratus examinatus recognovit. **Ad p r i m u m et s e c u n d u m ut immediate praecedens.** **Ad t e r t i u m.** Hallotta ugyan valamintire; hogy fel volna szentelve és pápista pap is lett volna benne, de bizonyosan nem tudja; hanem azt tudja, hogy mindéig csak pusztán áll. **Ad q u a r t u m.** Nem tudja, nem is hallott egyebet, a tanú; hanem csak hogy meg vagyon parancsolva a plébános uramtól, akar pápista, akar lutheránus, avagy kálvinista is beteg legyen, azonnal értésére adja; és így a ki el mulatja, azon plébános ur 12. forint börtetést veszen. **Ad q u i n t u m ut primus.**

**Decimus nonus fatens,** providus Michael Vargha, in possessione Szemeth, comitatu jam fato posoniensi existente, degens, illustrissimi domini baronis Thomae Maholány subditus; catholicus; annorum circiter 70., juramento adstrictus fassus est. **Ad p r i m u m nihil.** **Ad s e c u n d u m ut decimus septimus.** **Ad t e r t i u m.** Tudja, hogy mindenkoron pusztán áll; de azt nem tudja, volt e valaha pápisták részéről isteni szolgálat benne. **Ad q u a r t u m nihil.** **Ad q u i n t u m ut primus.**

**Vigesimus fatens,** prudens ac circumspectus Georgius Szlesinger, suprarecensiti oppidi civis; calvinista; annorum circiter 60., post juramentum fassus est. **Ad p r i m u m.** Mindenkoron azt hallotta a tanú; hogy kálvinisták építették. **Ad s e c u n d u m.** Tudja és maga is érte; mikoron kálvinisták birták, mindennemű pertinentiáival együtt és a predikátort is ösmerte; az mely szabadon tartatván, isteni szolgálatokat azon templomban tett. **Ad t e r t i u m.** Tudja és jól emlékezik a tanú; hogy a midün el vétetődött azon templom, csak hamar volt pápista pap benne és németül predikált és más isteni szolgálatokat is tett; de a midün kevés német hivei voltak és alig valaki predikálására ment; egy kevés idő mulva ott hagyta és az ultától mind ekkoraig azon templom pusztán állott és csak búzáts mást hol mit benne tartottak. **Ad q u a r t u m.** Tudja bizonyosan; hogy több fizetésre kinszeréttetnek; ugy midőn Gancs Jakab



uram felesége meg holt, temetésétül 12. forintot kért plebánus ur, és csak nehezen két forintban meg alkhatott. Tudja azt is; hogy midőn a czihek zászlókat csináltattak volna, akkoron egy baráttúl ki hirdettetett, hogy ki ki el menjen; mindazáltal még eddig semmi büntetés alatt el menni nem kinszeréttettek. Ad q u i n t u m ut primus.

Vigesimus primus fatens, Georgius Korosy, toties mentionati oppidi civis et incola; calvinista; annorum circiter 58., sub juramento fassus est. Ad p r i m u m nihil. Ad s e c u n d u m ut immediate praecedens. Ad t e r t i u m. Tudja nyilván; hogy midőn Szelepcsény érsek el vétette volna azon templomot, volt egy ideig pápista német pap benne; de kevés idő mulva el ment, és az úta mind pusztán áll a templom. Ad q u a r t u m nihil. Ad q u i n t u m ut primus.

Super qua, modo praevio peracta testium attestatione, praesentes literas, propria syngrapha et sigillo meis, roboratas extradedi testimoniales. Datum in oppido Sanctae Mariae, comitatu praerecensito posoniensi sito, die 15. mensis aprilis anno domini 1721.

Stephanus Debreczeny, inclytae tabulae  
regiae judicariae juratus notarius

m. p.

(P. H.)

(Eredetiből a pozsonyi ev. lyceum könyvtárában.)

Közli:

**Garády.**

#### 4.

**Érdekes adat Pázmán Peter esztergomi érsek stb. tilos szerelmi viszonyáról, Balásfi Tamás választott püspök bünéről stb. — 1619.**

A dunántuli ref. egyházkerület jegyzőkönyvében, az 1619-dik év folyamán említve van, hogy Szegedi Márton nőtelen református pap Vámoson Veszprém megyében mily kegyetlenül és gyalázatosan meglakolt paráználkodásaért. Nyomban hozzá teszi azonban a bejegyző, hogy ezen szégyenletes esetet, a római katolikusok, az egész magyar evangélikus papság ellen annál kevésbbé fordíthatják, mert „circa hoc plane tempus ipsorum archiflaminem Petrum Pázmány ob frequentissimas cum vidua magnifici quondam Melchioris Balassa de Gyarmat, Margaretha Bakyth fornicationes, item Thomam Balasfium episcopum bosnensem et praepositum posoniensem ob zodomiam christiano homini vel etiam auditu horrendam ita per ora omnium hun-

garicae nationis hominum volitasse ut jure quis cum poëta dicere poterit: haec est in toto notissima fabula regno. Prius ergo quam festucam ex nostratium oculo eximere tentet ex Gregalium suorum oculis praelongam trabem necesse erit ut ejiciat.“

## 5.

**A magyarországi református szuperintendensek, lelkészek, egyházi elöljárók, tanárok stb. hivatalos esküformája, amint azt, az 1822-dik évben Pesten tartott General konvent megállapította.**

„Én N. N. esküszöm az egy élő Istenre, aki Atya, Fiu és Szent-Lélek, hogy én ezen szuperintendensi hivatalba, melybe ezen főtiszteletű N. N. szuperintendenzia helyétziai vallástételt tartó ekklezsiái által kiválasztattam, a cs. k. Felség iránt tántorithatatlan hűséggel viseltetni, az evangéliomi tudomány tisztaságára, úgy amint a szentírásba s a helv. confessióba előadva vagyok, vigyázni fogok és azt teljes erőmből megtartom; az ekklezsiái presbyterialis, azaz egyházi és világi együtt munkálkodó férfiakból álló igazgatásba, az ekklezsiái törvényes kánonokat, amelyekkel t. i. a helv. vallástételt követők valóságosan ez időben élnek, megtartom és bételjesitem, minden hivatalomra tartozó tárgyakban, minden gyűlölség, kedvezés, félelem, kérés, jutalom, avagy akármely világi tekintet félretételével igazságos és a használásba lévő kánonokkal megegyező ítéletet hozni fogok, az ekklezsia békességét, nevedését és hasznát, valamint a nagyobb és kisebb oskolákét is teljes erőmből előmozditom s azon igyekezem, hogy mindekbe olyan legyek, amilyenek a presbyterialis püspöknek lenni kell. Esküszöm végre, hogy valamint ez időszerint semmi titkos társaságnak vagy szövetségnek akár az Eő cs. k. Felségének örökös birodalmaiban akár azokon kívül is tagja nem vagyok, úgy ezentul is azokban semmiféle szín alatt beavatkozni nem fogok. Az Isten engem úgy segélljen. Amen.“

Mely esküvés formájához fognak a fő és coadjutor kurátorok, seniorok, assessorok, közönséges prédikátorok és professorok esküvései is alkalmaztatódni s különösen mindegyikbe a presbyterialis igazgatás formájára való esküvés bé fog tétetni.

## 6.

## Egyháztörténelmi adatok.

## I.

## A táillyai protestánsok levele Semsey Istvánhoz 1665.

Generose domine d. fautor nobis honorandissime, servitiorum nostrorum humili commendatione praemissa!

Hogy az mindenható ur Isten ő fölsége kegyelmedet minden kedvesivel együtt számos esztendőig kívánt jó egészségben megtarcsa, méltóságos tisztiben és minden dolgaiban prosperállyá, szívesen kívánjuk.

Nemzetes praefectus urunk, alázatosan jelentjük kegyelmednek mint bizodalmas fantorunknak, nem busulással és sziveink fájdalomával szenvedjünk közönségesen, midőn keresztyéni méltóságos tisztiben első közinkben jöveteliben is szíves örömmel várván s kívánván kegyelmedet látnunk; azonban némely nyughatatlan elméjü uraink informatiojára reménységünkkel ellenkező dolgot tapasztalunk. Lelkünk ismereti nem vádol, hogy eleitül fogván catholicus urainkat csak legkisebb dologban is injuriáltak volna, sőt akarván országunk articulussa mellett vallásunkban békével megmaradnunk, minden háboruságra való okokat elhárítván, kész indulattal az jó concordiát követni el nem mulattuk. Ha mikor olyan dolog interveniált, catholicus atyánkfiai temetségekre harangoztattunk, deákink éneklésével, praedikátorink szolgálattyaival tisztességesen temettettük, kit ma is készek vagyunk követni.

Ugy tetczik nem is kívánhatnak ő kegyelmek ez iránt többet, mert többre s nagyobbra kénszeríteni, előbbeni eleinktől Isteni tiszteletünk mellé drága pénzen szereztetett harangunk ususát kívánni, azzal szabadossan élni (kik többire templomunkban vadnak) hitünk s vallásunk sérelme nélkül nem lehet. Fáj szivünk rajta, hogy kegyelmedet enynyire felindították; értvén is kegyelmednek erős parancsolattyaát, ha mi remediumot mind az kegyelmed indulattyaának megcsendesítésében, mind pedig a mi békességünkre feltalálhatnánk, Istennek ő szent felségének tulajdonittjuk érette az dicsőséget. Vakmerőképpen semmit nem cselekedünk, sőt debita cum subjectione magunk megalázásával akarunk az mi kegyelmes asszonyunknak s urunknak ő nagyságoknak szolgálunk, kedveskednünk, hasonlóképpen kegyelmednek is. Eddig is kellett volna nemzetes urunknak, kegyelmednek előbbeni ígéletünk szerint resolválnunk de semmiképpen meg nem egyezhettünk, kíválképpen ecclesiasticus praedikator uraink ő kegyelmek gyűlést tartván nekünk impositive re-

nunciálnak az dolognak; kit miképpen contemnálhassunk és ő kegyelmekkel való unionkat mint szakaszthassuk el, maga kegyelmed Istenesen megítélheti. Ez darab világnak csúfjai lennénk, kiből semmi jó, hanem egy veszedelem származnék Idvezitőknek igazságos szent szava szerint: Omne regnum adversus se ipsum divisum desolabitur. — Magunk sem egyezhetünk meg az dolgon. Minek okáért csak keresve kelletvén kifakadnunk, alázatosan kérjük kegyelmedet mint istenes fautorunkat, méltóztassa ez iránt való indulattyát változtatni, ne interturbáltassunk. Respectálja kegyelmed Tállya városát két részből állani, gondolja meg avagy csak az nemesi szép szabadságnak sérelmére lenni az dolgot, pro sua prudentia háritsa el tovább való villongásnak materiáját. Vadnak itt sok szép nemes Curiák, mellyeket jure regio birunk s birnak kívül való böczületes főemberek is, kiknek szabadságának oltalmazására köteles lévén, méltóztassa czelekedni az mi illik. Méltóságos kegyelmes asszonyunk ő Nagysága szegény birái se sanyargattassanak, mert nincs vétkek, nem is áll csak ő rajtok az dolog. Ugy tudjuk catholicus uraink nem fogyatkoznak meg harang dolgából, lehet anynyi collectájok ő kegyelmeknek szerchezhetnek harangot. Jobb is lészen ugy, mert ámbár lehetne is valami annuentia az ő kegyelmek kívánságára, de abból soha jó megegyezés nem lenne, hanem csak jövőendő viszszavonásnak materiája tétetnék közinkben.

Kegyelmedet mint urunkat Istenért is kérjük, keresztyéni indulattyá szerint sopiálja ezen dolgot, várván ő Felségétől érdemes jutalmat. Mi is alázatos állapotunk szerint minden igyekezetünkkel és tehetőségünkkel akarjuk az kegyelmed jó akarattyát mint urunknak recompensálni, commendálván kegyelmedet az mennyei Felséges urnak oltalma alá. Datum Tállya, die 11 mensis Máj, anno 1665.

Generosae vestrae Dominationis servitores humiles et benevoli evangelicae confessionis, omnes et universae incolae oppidi Tállya. Benignam expectanteo relationem.

Kivül czim: Generosissimo Domino Stephano Semsey, Celsissimor. Princ. etc. D. Dominorum nostrorum clementissimorum universorum bonorum summo fidelique praefecto dignissimo etc. Domino nobis fautori et patrono confidentissimo.

(Mai helyesírás szerint, de a régi kiejtés megtartásával. — Eredetije gyűjteményemben.)

## II.

Csulai György erdélyi ref. püspök határozata az eresztevényi és rétyi gyülekezetek közt fenforgó vitás ügyben. 1653.

Az eresztevényi és rétyi templomban való controversiát in generale visitatione 1653, die 25 martii Rétyen mikor volnánk az controversiának helyén, így igazítottuk el és így deliberáltunk felölle :

Az sanctuariumban, most falu szabadgyában való helyet, az fal mellett egy karos tisztességes széket épíctzenek az elé való öregebb és tekintetesebb emberek, kik az ecclesiához inkább patrocínálnak, magok számára, de úgy, hogy holtok után ne posteritásokra, hanem ismégh hasonló öregebb és tisztességesebb emberekre maradgyanak azok a helyek és székek a modo imposterum mindörökké. Azon székek előtt penigh az falu szabadgyában csinállyanak gerenda székeket, az hová valaki elébb bémenend, az kinek azon kívül az templumban széki egyébütt nem volna, állyon bé szabadossan. Az karjos székekbe penig fordítóra három rendbeli bójáró helyt csinállyanak, hogy kiki szabadossan mások injuriája nélkül és bántódása nélkül mehessen bé. — Az kiket penig mostani becsületes embereket azokban az székekben rendeltünk ezek : Székely Márton egyik fiával akar mellyikkel, Baczo Márton, Eresztevényi István, Halál András, Gál Péter, Barrabás Mihály, Gazda Lukács, Szabó Miklós, Vida Gergely, László Péter és Horvát János uramék. Az kart csinállyák a más ajtó feliben szépen az két falig, de úgy hogy az aszszony népekre ne porozzanak. — Az szolgálat rendiben az praedikátorok és mesterek ehez tartsák magokat : Egy vasárnap mind reggel s mind déllyest Rétyen az praedikatio, más vasárnap is itt reggel, déllyest Eresztevényen, harmadik vasárnap reggel is Eresztevényen, déllyest Rétyen. Az szeredai maradgyon úgy mint eddig, successivis semper temporibus.

Georgius Czulaji superintendens ecclesiarum reformatarum in Transsylvania. m. p.

(A pecséten a Krisztus s keresztelő János látszik, köriratából azonban csak következő vehető ki: SJGJLLVMEC . . . . . AE. — Eredetije gyűjteményben.)

## III.

Özvegy Barna Ferenczné Czéczey Dorkó és Barna Kata alapitványa a kassai reformált iskolát illetőleg 1668.

Anno domini 1668. 21 novembris.

Én, nemzetes Csecsey Dorkó asszony, néhai nemzetes jó emléke-

zetü Barna Ferencz urnak meghagyatott özvegye, édes leányommal Barna Kata asszonynyal, nemzetes Úsz István uram szerelmes házasságával együtt adjuk tudokra az kiknek illik, hogy mi az Isten szent dícsőségének előmozdítására kész lélekkel mindenekben igyekezni akarván, Istenünk kegyelmes áldásából vőtt külső kevés javacskaínból teszünk ilyen dispositiót, nemzetes Székely András s Gönczi István akkori cassai keresztyén helvetica ecclesiának curatori s böcsületes Czeglédy István s Kabay Gellért ugyanazon ecclesiának akkori tanéttói előtt: Hogy mi esztendőről esztendőre az megnevezett cassai helvetica scholában tanuló deák ifjak sustentatiojokra conferáltunk s conferálunk:

1. Tiz köből buzát.
2. Husz magyar forintokat.
3. Egy verő ártánt.
4. Egy szapu lencsét, borsót s kását.

Ezeket penig mig Isten éltet szentül s fogyatkozás nélkül administrállyuk s administráltattjuk. Sőt átok alatt hagyjuk, hogy holtunk után is valakire maradni fog szakalyi nemes házunk s curiánk, cum omnibus pertinentiis, azok is ugyan ezt Istenhez való buzgóságokból praestállyák, bár más valláson legyenek is (melyet isten távoztasson) sőt minden esztendőben kiszolgáltassák: ugy adván Isten azoknak is minden dolgokban boldog előmenetelt.

Mely mi jó akaratunkat mind irásunk s kereszt vonásunk letételével; sőt pöcsétünkkel is megerőséttük.

Datum Cassoviae anno et die supra annotatis.

Cecej Dorko. m. p. (P. H.)

Barna Kata m. p. (P. H.) Eaedem quae supra.

(Eredetije az Úsz család bogdányi levéltárában Sárosmegyében Fasc. CXXXII. Nr. 3. — Ugyanonnan másoltam le egy elismervényt, melyszerint a kassai ref. iskolai ifjuság 1670. évi november 20-kán ezen alapítványból felvett három forintot, három köből búzát és egy hordó bort. Az elismervényt aláírta Dobraviczai S. Miklós az iskola seniora, ki XVII. századbéli iróink közt is szerepel.)

Közli: **Hatos Gusztáv.**

## 7.

**Budai Ézsaiás szuperintendens és Sárváry Pál főiskolai tanár levelei Péchy Imre tiszántuli ref. egyházkerületi főgondnokhoz 1831. július végéről, Debreczenből, a khole-rának ottani kiütéséről s a főiskola emiatti helyze-téről stb. stb.**

Méltóságos Septemvir és Fő Curátor Ur,  
Nagy Kegyességű Uram!

A Nagyságod, közelebbi Nagy Becsü Levelébenn, az oskolai köny-vek készítésére tett Rendelését, azokkal a kikre az tartozott, közleni el nem mulattam. De, oly szomorú környülállások közzé jutottunk, hogy azon legjobb czélből tett Rendelésnek végrehajtását mostann nem reménylhetni, az óránként nevededő félelem miatt, mely mindent oly nyug-hatatlanságban tart, hogy tsak arra is, hogy magáról és Háza népéről gondoskodjon, szinte elégtelen, nem hogy Literáriumokra fordíthatná elméjét.

Ugyan is a Cholera nevü nyavalya, el kezdette magát mutogatni nálunk, Julius 24-dikénn, délutánn, Kis Péterfia utzában, Gencsi Ist-ván nevü Mészáros házánál, a ki még az nap Templombann is volt. Eu-nek Felesége azt követő éjszakánn, maga pedig másnap reggel meghölt. Terjedt ezen halálos nyavalya a Péterfiai Kapu és Csapszék felé; majd Darabos és Mester, azután Csapóutzákra. Julius 30-kán, a Harmincza-dos Közben, és ugyanaz nap, Várad utzánn a Kis Templom sorján, egy ember meghölt; sőt, sporadice terjedvénn a nyavalya, ugyanakkor, a Fényes Ház alatt való Paticábann is, a Laboráns meghölt; mint szintén a Tizenhárom város nevü utzában is, egy ember. A közhir szerint, Ju-lius 27-dike éjtszakájánn, öszveséggel, 35, azután való éjtszaka, 60, azután pedig 61 halottat vittek ki.

Neveli pedig, sőt legfelsőbb grádusra emeli nyughatatlanságunkat, az: hogy a Debreczeni Tek. Magistrátustól rendelt Sanitatis Com missio, oljan projectumot készített, mely szerint, Collegiumunk épülete, a Cho-lerás betegeknek Ispotályává fogna tevődni. Ennek a szerencsétlen gou-dolatnak, ha végrehajtdídik, incalculabilis ártalmú következései lesznek; mellyeket a Nagyságodhoz intézett Levelébenn deductive ád elő a Pro-fessoratus.

Szivem szerint fájlalom, hogy az említett Projectum által, egyenes út készitődik arra, hogy Collegiumunk hasra essen, a mit, csak a leggo-noszabb ellenségünktől kellene várnunk,

Méltóztassék azért Nagyságod, Böltsessége szerint, ezen szándékot

megakadályoztatni. Jó lenne talám, ez eránt, a' Méltóságos királyi Commissáriust, Fő Ispány és Praeses Lányi ur ő Nagyságát is requirálni.

Ezen Levélre, mely Stafétánn megy, a költséget a Superintendentialis Cassára fogom committálni, bizonyos okokra nézve.

Magamat a Nagyságod Kegyes Grátziájába, Nagyságodat pedig, egész Uri Házával együtt, az Urnak óltalmába ajánlván, alázatos tisztelettel vagyok Nagyságodnak:

Debreczenbenn Julius 31-dikénn 1831.

alázatos szolgája

Budai Ézsaiás m. k.

Sptdns.

Külczim: Illustrissimo Domino Domino Emerico Pechy de Pechujfalu, S. S. Caesareo-Regiae et Aplicae Mattis Consiliario, ad Excelsam Tabulam Septemviralem Assessori, Generalis quatuor Superintendentiarum Helv. Conf. Conventus electo Praesidi, nec non Superintendentiae H. C. Trans-Tibiscanae Supremo Curatori etc. etc. Domino mihi peculiari cultu prosequendo

Almosdini.

Méltóságos Septemvir, és Fő Curator Ur!

A Nagyságod bölcsességébe s Atyai gondos jóságába vetett bizalmunk meg nem szégyenülvén; a Nagyságod nagybecsű levelének vétele óta, mintegy szabadabb lélekzetet veszünk; és reményljük, hogy nem tsak Uj épületünk, hanem az Ó is, melynek egészségesebb szobáibann itthon tartóztatott Ifjaink tartózkodnak, mentek lesznek nem csak az Ispotályi méregtől, hanem a Katonai Quartély adástól is, melyre hogy szükség lehessen nem képzeljük.

Valamint Nagyságodhoz Staféta által benyújtott alázatos Kérésünk előadásával, a Tiszteletes Collegatus, Öregségemnél fogva engemet tisztelt meg: ugy azzal az igen kedves kötelességgel is megbecsült, hogy a Nagyságod ideje koránn megnyert Kegyességéért köz leköteleztetésünket, s forró hálánkat adjam által. Háládatos érzéssel telyesedett bé, a Collegiumbann, a lehető legjobb gondviselés alatt bézárt Ifjuság is, melynek megszokott példátlan engedelmissége mellett is, elbusulásból történhető gondolatlan lépéseitől, titkonn előbb rettegtünk. De az eloszlott, és valaha vissza térő Ifjuság is, Nagyságodnak fogja köszönni: hogy Anya Oskolánk a Cholera Veszedelmei között is, valamint ez előtt közel 30 esztendővel a lángok pusztítása után megtartott. Az Isten tartsa meg még sok esztendőkre Nagyságodat!

A Professoratus egészsége s azoknak Házok népéé, Istennek hálá! még türhető. Mindjárt a Cholera kiütésével T. Ercseiné Aszszonyom egy estve rosszszul lett, nevezetesen hányt: Dr. Tek. Szent-Györgyi Ur jókori orvoslására másik nap jobban lett; Ugy tartom, nem is lévén baja



igaz Cholera. Tegnap előtt magad T. Ercsey Ur érezvénn gyomra rossz-  
szul létét, leginkább bádjattságát egész testének is: praeservativául  
Hánytatót vett, és frissen van. T. Péczeliné Asszony beteg: de nem Cho-  
lerábann, hanem más gyengélkedésbenn, melyet amattól való félelem  
most terhesebbé téssen; de még eddig veszedelmenn kívül látszik lenni.  
Tiszt. Zákány Uram, kinek Főző Gazdaszszonya hamar áldozatja lett a  
Cholerának, Inassa pedig a Collégiumbann, azonn szerencsésenn által  
esett, jó egészségbenn van. Már szabad kijárása van engedve: de nem  
Házakhoz. Tiszt. Aranyi ur maga és Felesége egészségesek. Vasárnap  
reggelre egy egészséges Fijok született Szolgálója most vólt Choleras:  
de maga kigyógyította egy éjjel Wismuttal; melynek pedig az orvos  
Urak hasznát nem igen tapasztalták. Nékem két szolgálóm vólt igen  
terhes fő és gyomor fájásbann, mindenik ágyba esett: és azokat a Szép  
Sándor Avastepertős Ettetje szerencsésenn meggyógyította.

Ennél fogva legalább paraszt Orvosságnak ennél együgyűbb nem  
lehet. Én hirtelen Orvos Doctort nem kaphatvann: azt azért próbáltam  
meg; mert a köznép igen ditsérte, és szemeim előtt tsináltattam meg,  
hogy láthassam. Az a szegény ember talán 3 nap és éjjel sem aluvann,  
szaladgált a betegekhez, és ha megbetegszik vagy el hal nem lesz  
tsuda. Egyéb Collégaim, Fő T. Sup. Ur, és a Nagy T. Predikátor Urak,  
még eddig úgy tudom mind egészségesek. — A Cholera pedig elkezdett  
utjábann egyenesenn terjed, és már Czegl. utszára is elhatott,  
a hol eddig mintegy truttzoltak vele. De a hol beteg nints is, kisebb  
nagyobb mértékben minden ember beteg, a munkához kedvetlen, és  
unalmas. Leghasznosabb rendelés az: hogy mindenik utsza Házánál az  
orvos bizonyos óránként megjelen, és az Utszabeli betegeknek onnan  
adja a Recepteket, sőt az ide zárt Recepteket házanként kiadták, s előre  
elkészítették. Egy Doctor az eddig egy Hét alatt Cholerában elhóltak  
számát 250-re teszi, a mit kevésnek tartok; mert a köz hir szerint sok-  
kal nagyobb az. Vajha naponként bizonyos száma a betegeknek, meg-  
gyógyultaknak és hóltaknak kiadódn.

Örökös tisztelettel maradtam alázatos szolgálja

Nagyságodnak:

Sárváry Pál m. k.

Felső ábrányi ref. lelkész Haragos Antal ur szivességéből  
nyert eredetiekből közli:

Szerkesztő.

## A franciaországi ref. egyház köz-zsinatának szózata a gyülekezetekhez stb.

A franciaországi ref. egyház, miként ezt egyházi lapjaink is jelezték, most június és július hóban nemzeti vagy köz-zsinatot tartott Párisban. Nagyfontosságú esemény vala ez francia hitrokonaínkra nézve s eredményében ránk nézve is fontos és érdekes.

A francia reformátusok az 1559-ben Párisban tartott első köz-zsinatuk óta, melyen a Confessio Gallicánát készítették, tartottak ugyan időnként többször köz-zsinatot: de azután ennek tartása, a hitüldözések szomorú korában, hosszú időre, egészen napjainkig megszakadt.

A dragonnade-ok korában, főleg 1715 - 1718-ban, az üldözött francia reformátusok, a királyi tilalmak ellenére is, itt és amott gyűlésezni egybejöttek; de ezen gyűlésezések, bár közönségesen „assemblées ou synodes du désert“ névvel cimeztetnek, inkább csak rendkívüli tanácskozások, mint szabályszerű nemzeti zsinatok valának. 1763-ban Languedocban már egyenesen nemzeti vagy köz-zsinat hivatott egybe; de ez sem tekinthető ilyennek, miután azon az északi francia reformátusok képviselve nem valának.

Az utolsó szabályszerű köz-zsinatot a francia reformátusok 1659. nov. 10-dikén tartották Loudunben; azóta, több mint kétszáz éven keresztül, egészen a jelenévi június hóig, sajátképeni köz-zsinatot nem tartottak. (L. De Félice, Histoire des Protestants de France, 348 l.)

Ezen hosszú időköz alatt a francia ref. egyház, törvényhozási közegetől megfosztatva, mondhatni egészen az államhatalom szabályozó uralma alatt állott. Államtörvények s kormányrendeletek szabták meg annak szervezetét, kormányzás- és igazgatásmódját. De ezen törvények és rendeletek nemzeti vagy köz-zsinatról tudni sem akartak.

Igy a „la loi du 18 Germinal, az X,“ vagy rövidebben a „la loi de Germinal,“ mely Napoleon által 1802. apr. 7-dikén adatott ki s a francia ref. egyházra nézve 1852-ig szabályozó vala, említést sem tesz nemzeti zsinatról. Az 1852. jan. 14-dikén kiadott „la loi fondamentale,“ és az annak kiegészítésére még ugyanazon évben kibocsátott „mart. 26-ki rendelet“ (decret), melyek szerint volt a francia ref. egyház egész mostanig szervezve, szólnak ugyan zsinatokról; de ezek nem köz-, hanem csak tartományi vagy részletes zsinatok, olyanformák, mint a mi egyházmegeyi gyűléseink. 21 ily zsinati körre vólt a francia ref. egyház felosztva; és még egy ily zsinati kör gyűlését is csak kormányi engedély mellett lehetett egybehívni s minden végzései kormányi megerősítéstől függöttek. A 21 zsinati körnek, vagy is az összes francia ref. egyháznak egy köz-zsinaton lehető összejövetele az alaptörvényben, valamint a márciusi

rendeletben egy szóval sem említették. (L. Buob, Manuel d' un Code ecclésiastique 42 l.)

A francia reformátusok fájóan érezték ezen vallási jogsérelmeket s a mikor csak alkalmuk volt, felszólaltak a jogtalanul megszorító kapcsok ellen, sürgették a zsinat-tartási engedélyt s kívánták teljes vallási s egyházi szabadságuk megadását.

Ezen oly rég ohajtott céljukat csak most a köztársasági kormány alatt közelíthették meg, amennyiben az nekik a nemzeti vagy köz-zsinatra összejövetelt megengedte.

Összejöttek tehát, több mint kétszáz évi szünetelés után, ez évi juniushóban Párisban újra nemzeti vagy közzsínaton a francia reformátusok. Összejöttek örömmel, hogy rájok nézve a vallásszabadság napja elvégre déli fényben felragyogott; de összejöttek szorongós kebellet, aggodalommal is, nem tudhatván előre, hogy amit az atyák 1559-ben alkottak, azt a késő unokák 1872-ben nem rontják-e le?!

Ki ne óhajtáná tudni közülünk, hogy Renan hazájában mit végeztek a ref. zsinaton? vajjon a francia ref. egyház törvényes képviselote megmaradt-e a keresztyénség ős, eredeti alapján; vagy tán a tudomány-nak ugynevezett ujabbkori vívmányaiból egy egészen új hitrendszerű egyházat alkotott?!

Oly szerencsés helyzetben vagyok, hogy erre nézve biztos tájékoztatással szolgálhatok. Kezeim között van eredeti nyelven a zsinat által kibocsátott felhívó sz ó z a t és megállapított hitvallás.

Most miqőn nálunk is több oldalról sürgettetik a zsinattartás; midőn annyi elme küzd önmagával a régi hitvallások és a modern gondolkozás revelátiói felett; most midőn a magasztalt ujtanon befolyása alatt, az igazságkeresés utjában is, annyi embernek hite rendült meg: méltónak tartottam a francia ref. zsinat által kibocsátott hivatalos sz ó z a t o t és elfogadott hitvallást, lehetőleg hűn, de egyszer-smind a magyar nyelv géniuszának megfelelőleg, egész kiterjedésében lefordítani ezen két nevezetes okmányt magyar fordításban itt közölni, amint következik.

### „Zsinati levél.“

„Az Isten nevében Amen.“

„A köz-zsinat a franciaországi ref. egyház hiveinek.“

„Szeretett testvérek a mi Urunk Jézus Krisztusban!“

„Munkánkat befejezván, örömmel sietünk értesíteni titeket afelől, amit Isten segítségével véghezvittünk.“

Történetünknek egyik legáldottabb napja az, melyen a köztársaság kormánya egyházunknak a zsinattarthatással vallási függetlenségét visz-

szaadta. Ha mi ezen jótét becsét tán félreismertük volna is, azt az összes egyházaknak egyházunk ugyanannyi testvéreinek vagy leányainak üdvözlései velünk eléggé éreztették volna. Irland, Skóthton, Anglia, Holland, Belgium, Svájc, a piemonti völgyek, sőt Amerika kebeléből is küldöttségek jöttek, hogy a franciaországi független egyházak küldöttségeivel mintegy versenyezve, vegyítsék örömeiket ami örömünk közé, dicsőítsék közös származásunkat s biztosítsanak minket könyörgéseik és forró kívánataik támogatása felől. Kétszeresen becses és erősítő rokonszeny ez nehéz napjainkban. Jól esik elmondhatni: Nem vagyunk a küzdelembenmagunkra hagyatva . . .

Szerveznünk kelle az egyházat; mindenekelőtt pedig megállapítani s ünnepélyesen kijelenteni a hitet, melyből az él. Mi ezt megtettük azon ünnepélyes nyilatkozatban, mely ezen szózatot kíséri. Bizunk abban, hogy ti annak határozott és elfogulatlan szellemét helyeselni fogjátok. Mi míg ragaszkodtunk az egyetlen vethető alaphoz, nem kevésbbé igyekeztünk megvédeni azon dicső szabadságot, mely a Jézus Krisztusban való hitből származik, a gondolkozás szükségleteit és fejlődését azon tudománynak, mely most inkább, mint valaha szükséges, de amely megszűnnék keresztyéni tudomány lenni, ha elvesztené változhatlan alapját: az érettünk meghalt, de feltámadott Jézus Krisztust, az Istennek fiát. Nemde szeretett testvérek! ami hitünk Krisztusa épen az evangyéliomokban előterjesztett Krisztus, az, a kit az Isten lelkének belső bizonyága úgy jelent ki nekünk, mint ami üdvösségünk szerzőjét, mint ami megszenteltetésünk elvét, mint ami örökéletünk biztosítóját? Vajjon tettünk-e mi ohajtástok teljesítésénél egyebet, midőn ami egyházunk jövőndő lelkészeiül csak azokat fogadjuk el, kik ő benne hisznek, kik a hittárgyában a biblia főtekintélyét elismerik, és a kik velünk együtt a keresztyéni nagy tényeket hirdetik, melyek ünnepeinkben dicsőítve, sáramentomainkban előterjesztve és szertartásainkban kifejezve vannak.

Ezen értelemben vizsgáltuk mi meg és döntöttük el a lelkészválasztási jog kérdését is. Mielőtt a választót az egyházigazgatásában való részvételre bocsátanók, akarjuk tőle tudni vajjon annak hitét osztja-e? És hogy mindenki által megérthetők lennénk, mi ezen hitet a kevésbé tanultak felfogásához is mértén, egyszerű és rövid alakzatban foglaltuk össze.

A hit megállapítása után, az egyházat kelle újból szervezni. Mi tanácsot kértünk annak borus, de dicső történelmétől; s mint a mai kor emberei, vetettünk számot annak jogos igényeivel. A presbyter-zsinati rendszer volt, Isten oltalma alatt, a mi atyáinknak legszilárdabb védfala a világ szelleme és az ő ellenségeiknek gyűlölete ellen. Abban testesül meg a rend és szabadság azon csodálatos lelke, mely egygyé olvaszt, de egyszersmind önállóvá tesz, a testület tekintélyét a tagok szabadságá-

val kibékíti s megadja a gyülekezetnek mindazon önhatóságot, melyet számára az egyházi jórend fennhagyhat. Ezen érdektől áthatva, igyekeztünk e tárgyban igazságosan eljárni. Eszerint ezentul a presbyteri tanács fogja, a consistóriumnak lehetőleg mérsékelt tekintélye alatt, lelkészeit kinevezni . . . Egyébiránt teljesen megoldottuk-e ezen nehéz feladatot? Mi ugy reméljük, hogy igen. Bármint legyen, a lényeges alapot letettük. A tapasztalás megfogja tanítani utódainkat.

Nem titkolhatjuk s nem is akarjuk eltitkolni, hogy mi munkánkat vita és küzdelem közt, de egyszersmind imádkozás mellett és Isten színe előtt vittük véghez. Ki nem sejté ezt előre? Kétszáztizenkét év óta megfosztva volt a ref. egyház legfőbb gyüleseitől. A puszták zsinatjai, a hitbuzgalom és bátorság ezen emlékei, nem gyakorolhatták mindazon tekintélyt, mely őket megilleté. Bekövetkezett a concordatum; drágán fizettük meg annak áldásait. Egyházunk megfosztva nemzeti zsinatától, mintegy koronájától vala megfosztva Mindezek után min kell inkább csodálkozni? azon-e ha minket nyomoraink tartának fenn, vagy pedig a törhetlen életerő? Mi megvagyunk; legyen áldott érette Istenünk! A világ ezt ami küzdelmeinknek zajából is tudja. Mert nem sirkő alatt, hanem az élet pezsgő heve mellett van helye a küzdelemnek. Mi az apostollal együtt így szólhatunk: **Mikor mindenütt nyomorgattatunk, de nem szorítottunk meg; kételkedünk, de mindenesztől nem esünk kétségbe.** (2. Kor. IV, 8.)

Leghőbb ohajtása szívünknek ezen ünnepélyes alkalommal, hozzátok Isten színe előtt s mintegy annak nevében felemelő s bátorító szöveget intézni. Az, ami ránk nézve legmegdöbbenőbb, nem a küzdelmes vita gyülecsink körében, hanem az a közöny és lágyemelegség, mely közöttünk jelentkezik. Vajha mindenki megértené, hogy élő hit nélkül a legevagyéiomszerűbb tanok s a leghelyesebben alkotott szervezet is csak léleknélküli test. Ha az evangyéliom nem Istennek hatalma, a hívőnek üdvére . . . , az akkor semmi; s legföljebb tán csak egy szendergő emlékezet, mely utolsó óránkban felserken, hogy azt bánattal s kétségbeeséssel tegye teljessé.

Szeretett testvérek! Isten irgalmasságára kérünk titeket, hogy közületek senki se átalkodjék meg szívét elzárni ő előtte; és hogy a napok, melyek ami régi intézményeink föléledését látják, lássák egyszersmind az atyák kegyességének a gyermekek lelkébe való visszazállását.

Oh Atyáink! Ha Franciaország őket megértette volna, ki mondhatja meg, mi lenne az most? De ne tévedjete. A jelen pillanat nem kevésbé ünnepélyes. Többé nem csupán mi mondjuk: egy nagy keresztyéni fuvalomnak kell Franciaországot megelevenítenie; anélkül az veszve van. Nyert-e valaha e földön nemesebb jutalmat apostolság? És ime Is-

ten, az ő szereteténél fogva, arra közülünk mindenkit feljogosít. De te-  
gyük hozzá, hogy ez nem annyira az ige, mint a példaadás apostolsága.  
Térjete meg; szenteljen meg titeket a szentlélek ereje; mutassátok meg  
a birt adományban, magában, a mulékony élvezetek feláldozásában és a  
jócselekvés örömeiben rejlő boldogság magasztos valóságát. Ez az, a mi-  
után ami megsanyargatott népünk, tudtán kívül is, szomjuhozik. Milyen  
lesz ez a mi népünk, ha azon csodás adományok, melyeket az az Istentől  
nyert, az evangéliom fuvalma által megszentelve és termékenyítve lesz-  
nek! Rajtunk áll e népet felemelni: hadd legyen ez ami szent becsvá-  
gyunk. Isten velünk van; legyünk az ő mun katársai! Igen, munkatársai! Az,  
amit Isten tőlünk kíván, nem szó, nem sohaj, hanem erőnknek megfeszítése.  
Tényleges századunk nem sokat hajt a beszédekre; az csak a tényeknek hó-  
dol. Ami századunk valóban a jerikói ut sebesültje; annak adja a szívét, ki  
az ő sebet bekötözi. Fogjunk az iga zán keresztyéni munkához, hogy ami  
csak világosítani, jobbitni, vigasztalni s erősíteni képes a lelkeket, az mind  
ne csak gondolatainkat, de sziveinket és karjainkat is foglalkodtassa. S  
ha majd kérdik: honnan ez adományok? mi Mesterünk ezen ohajtásá-  
nak beteljesülését fogjuk látni: Ugy fényljék a ti világosság-  
tok az emberek előtt, hogy lássák a ti jó cselekedete-  
teiteket, és dicsőítsék a ti mennyei Atyáto kat.

Szívünknek ezen reményével és ohajtásával üdvözlünk mi titeket  
szeretett testvérek! ami Urunkban és az üdvezítő Jézus Krisztusban.

Páris, 1872. év jul. 10-dikén.

A zsinat nevében és rendeletéből:

Elnök: Bastic K. lelkész. Alelnök: Vernes L. lelkész; De Clausonne  
G. Titkárok: De Marichard A. O; Gaufres P. lelkész; De Cazenove R.;  
Vesson P. lelkész; Chatonet; Borel H. lelkész.

Ezután van egy nagy pecsét, mely az égő, de el nem égő csipke-  
bokrot ábrázolja. Alatta 1559 évszám; körülte ezen körirat: S. (sigillum)  
Synodi Ecclesiae In Gallia Reformatae. Flagror non  
consumor.

Ezen pecsét után olvasható a következő lapon:

„H i t n y i l a t k o z a t ,“

„mely a köz-zsinat által annak 1872. jun. 20-diki ülésében megállá-  
píttatott.“

„A franciaországi ref. egyház azon pillanatban, midőn az annyi évek  
óta megszakadt zsinatok fonalát újra felveszi, mindenek előtt indítatva  
érzi magát, hálákat adni Istennek, és szeretetét tanusítani az ő isteni  
feje, a Jézus Krisztus iránt. ki őt próbáltatásainak folyama alatt fentar-  
totta és vigasztalta.

Kinyilatkoztatja képviselőinek közege által, hogy a hitnek és szabadságnak azon elveihez hű marad, amelyekre alapított.

Mint az ő atyái és vértanúi a la rochelle-i hitvallásban, és a reformációnak minden egyházai saját symbolumaikban, úgy ő is ünnepélyesen kijelenti, miszerint vallja a szentiratoknak hit tárgyában főtekintélyét, és a bűneinkért meghalt s megigazulásunkért feltámadott Jézus Krisztusban, Isten egyszülött Fiában való hit általi üdvözülést.

Tehát ő tanítmányának, isteni tiszteletének és fegyelmének alapjául megbagyja és fentartja azon nagy keresztyéni tényeket, melyek az ő vallásos ünnepélyeiben előterjesztve, és szertartásaiban, nevezetesen: a bűnvallásban, az apostoli hitalakzatban és az uriszentvacsora szertartásában kifejezve vannak.“

Közli: **Filó Lajos.**  
nagykőrösi reform. lelkész.

## Egyházi krónika.

**Németország.** Jézsuiták kiköltözése. — Szocialis mozgalmak.

A jézsuiták kiköltözése igensok helyen nem csekély nehézségekkel van összekötve. Elzászban roppant izgatottság támadt a római katolikusok között; a papok formasierü protestatziót bocsátottak nyilvánosságra a jézsuiták kitiltatása ellen, melyben mondák a többek közt: „a jézsuiták elvei a mi elveink, törekvéseik a mi törekvéseink, minden ellenök intézett támadást miellenünk is intézettnek tartunk.“ stb. Fájdalom, másutt is nyilván valová lön, hogy a mai római katholicizmus, s különösen a klérus azonosnak tartja magát a jézsuitizmussal. Ebben a jézsuiták kiköltözése alkalmával formasierinti néplázzadás tört ki, melynek elnyomására fegyveres erőt kellett használni.

Régi dolog, hogy a jézsuiták semmiféle szövetséget nem szoktak megvetni, ha azt céljaikra nézve üdvösnek találták. Legközelebb annak tüntek fel nyomai, hogy formasierént szövetkeztek volna az internatjonalistákkal s a szocialista mozgalomnak Németországban. a legközelebbi időkben több helyütti kitörését sokan egyenesen a kiköltöző jézsuiták izgatásának és bosszujának tulajdonítják. Magában Berlinben napról-napra szaporodik és meglepő merészséggel lép fel a dologtalan és dolgozni nem is szerető legalsóbb néposztály, összegyülve az ország minden vidékéből a mi ellen már crelyes tilalom adatott ki. Az apjoktól anyjoktól elhagyott gyermekek száma megdöböntő mérvben szaporodik, melynek egyik oka a lakáshiány, másik a munkások lázongásai s munkabeszüntetései, amelyek napról-napra gyakrabban fordulnak elő. Így van ez Angliában is, ahol a strike-ok folytán elszomorító mérvben terjed a munkások között a dobzódás, a rendetlen élet, a különféle bűn, mely miatt tömegestől jutnak fogságra. Méltán róvják meg ez elszomorító társadalmi jelenettel szemben a gazdagok szertelen fényűzését. 120—140

ezer forint évi jövedelem már nem elég Angliában arra, hogy valaki a felsőbb ranguak életmódját követhesse. — Általában Németországban a protestáns egyházi és lelkesítő körök is napról-napra tüzetesebben foglalkoznak a szociális kérdéssel, kivált miután folyvást bizonyosabb, hogy a szociál demokraták s az internationale különösen a keresztyénség s az egyház ellen indítottak hadat.

**Franciaország.** — A reformátusok zsinatának vége. — Az ágostai hitvallásuak zsinata. — Hova vezethet a modern vallási liberalizmus?

A franciaországi reformátusok nemzeti zsinatának első ülési folyama július 10-dikén véget ért. A hitvallás ünnepélyes megállapítása vagy inkább csak nyilvános kifejezése után fődolog volt az egyház szervezetének vagy alkotmányának megállapítása. Arra nézve teljes volt az egyetértés, hogy az alkotmánynak zsinat-presbyterinek kell lenni, mert hiszen kiválólag a francia kalvinizmus becses sajátja és hagyománya ez. Csekély ingadozás után abban is csakhamar megállapodás lőn, hogy az alkotmány megállapításának munkáját nem felyül a zsinaton, hanem a gyülekezeten kell kezdeni. Az egyházhatósági fokozatok aztán ezek: presbyterium, konzisztorium (egyházmegyei hatóság), kerületi zsinat, nemzeti zsinat. Először is a felett volt tehát tanakodás, hogy a gyülekezeti tagok közül kicsoda az aki választói képességgel bír? A polgáris kellékekre nézve egyetértés volt, hogy t. i. választó az, aki a parókhia tagjainak névsorába be van írva, élete 25. évét betöltötte s egy évet, vagy ha idegen ketőt már eltöltött a parókhiaiban. Az egyházas kellékek egy része is elfogadtatott minden erős ellenzés nélkül, hogy t. i. választó az aki urvasorájával élt, ha házas, házassága egyházilag köttetett s mindkét nemű gyermekei protestáns hitvallásban neveltetnek, az isteni tiszteletet látogatja s annak költségeiben részt vesz. Az utolsó kellék költötte fel a modernnek legdühösebb ellenzését, hogy t. i. a választó „ösmerje el nyilván a szentírás döntő tekintélyét a hit dolgaiban.“ Erős vita támadt s különböző módosítások hozattak javaslatba; végre is azonban, a fenforgó pontra nézve, következő formula győzött: „Választók mindazok, akik kijelentik, hogy ők őszinte hivei a franciaországi reformált egyháznak és a kijelentett keresztyén igazságnak, amint azt az ó- és új-szövetségi szent iratok tartalmazzák.“ Különös ellenzésre talált a kijelentés eszméje, végre is 24 modern nem szavazott azon ürügy alatt, hogy a nép nem érti ama kifejezést; — 77 határozott szavazat fogadta tehát el ama formulát. Van még egy érdekes pont a választói kellékek között az t. i. hogy 1875. január 1-ső napja után minden választónak tudnia kell írni és olvasni. Polgári becstelenség miatt az egyházi választóképesség is elvész; általában a méltatlanoktól a presbyterium tagjainak két harmada elvonhatja a választási jogot. Más egyházból átjöttek két, de az ágost. hitv. egyházból átjöttek csak egy évig nem birnak választói képességgel. — Minden oly helyen, ahol az állam egy vagy több lelkeszt fizet, egy parókhia van, presbyteri tanácscsal.“ Ez az első cikk a presbyteriumról szólók közt. Az ellenzék azt akarta, hogy a hány pap van, anyi legyen a parókhia is, — ez által vélvén a majorizáltatástól megszabadulhatni; de a többség nem engedett. A presbyterek száma oly gyülekezetekben,



amelyekben 600 lélek nincs 5, a nagyobbakban 7, akik három évenként fele részben megújítatnak. Ha a gyülekezetben több mint egy lelkész van, akkor minden lelkész után két világi taggal szaporodik a presbyterek száma. A presbyterium minden évnegyedben összegyűl; határozatképes ha tagjainak általános többsége s még egy tag jelen van. Két tag kiváratára rendkívüli időben is tartatik presbyterium. A lelkészt a teljes számmal együtt lévő presbytérium nevezi ki. Az egyházmegyei tanács, indokoltan felfüggesztési vétót mondhat a választás ellen. Némely ellenzékiek azt akarták hogy a lelkész választás megerősítésének joga a népek adassék; de ez elvetetelett. megjegyeztetvén pl. hogy Genfben ez mehet ahol a nép ösmeri a lelkészjelölteket; de másutt nagy veszélyekkel járhatna. Egyáltalában nem voltak tehát még a liberalisok sem barátai annak, hogy a lelkészt közvetlenül maga a nép válassza. — Az egyházmegyei gyűlés áll a megye lelkészeiből s még kétannyi világi tagból; ha azonban csak 2 - 3 lelkész van a megyében a világi tagok száma szaporittatik. Az egyházmegyei hatóság minden három évben teljesen megújítatik a presbyteriumok választása által. A rendes elnököt többség választja; ennek távollétében a legidősb lelkész elnököl. — Őt egyházmegye alkot egy kerületet, a melynek gyűlését fele részben lelkészek, fele részben nem lelkészek alkotják éspedig összesen anyi számmal, ahány lelkész van a kerületben. Általában, a megyék és kerületek szervezését magok közül a franciák közül is sokan nem tartják sikerültnek. — Mielőtt a tanácskozás a zsinat szervezetéhez ért volna még egy igenerős és elkeseredett vita támadt. Julius 3-án nevezetesen, egyik zsinati tag, Cambefort, következő indítványt nyujtott be: „A predikátori hivatal minden jelöltje, ordinatioja alkalmával tartozik kinyilatkoztatni, hogy ő a egyház hitét vallja úgy amint azt a zsinat kifejezte.“ A modernnek felzudultak, pápaság, elnyomás, concilium! s több eféléket kiabáltak. A jobboldalról azonban fényesen bebizonyítottatt, hogy igenis nagy szükség van a hitvallásra s az iránti hűségre. „Mindenható pap a szolgaságra alázott gyülekezetben! ez az önök rendszere! szabad lelkész a szabad egyházban! ez a miénk!“ mondá Bois a moderneknek, s tüzetesen előadta, hogy mily nagy képtelenség lenne az ha a gyülekezetnek követniök kellene a modern lelkészek gyakorta szertelen rohamos előreszökelléseit stb. Végre is az említett indítvány elfogadtatott. — A mi a zsinat szervezetét illeti: minden hat lelkészre egy zsinati képviselő esik, akit a választókerület lelkészei és ugyan annyi világi tagjai választanak. — A zsinat kifejezte az óhajtat, hogy az egyház az államtól választassék el, hogy a straszburgi és montaubani theologiai fakultások Párisba tétessenek át. — Kineveztetett egy permanens bizottság, mely vigye az ügyeket novemb. 15-dikéig, amidőn a zsinat ismét össze ül. Végre egy a gyülekezetekhez intézett zsinati szózat kibocsátásával és könyörgéssel, julius 10-dikén estve bevégeztetett a zsinati munka, melyen legyen az Isten áldása. A földnek csaknem minden részéből küldöttek üdvözlő iratokat a reformátusok, a szabadulás mezejére jutott francia reformatus zsinathoz, mely bizonyosan nagy fontosságú s korszakot alkotó a sokat szenvedett egyházra nézve. Hát a magyar ref. egyház kerületi gyűlései vagy pöspökei miért maradtak némán??! — Ajánljuk az olvasó szíves figyelmébe Nt. Filó Lajos ur becses közleményét is a francia ref. zsinatról. Sajnáljuk, hogy az

igentanulságos cikket, mintán e füzetre nézve későn jött, őt megillető helyre nem tehetők.

Julius 23-án vette kezdetét a már kevés számú ágostai hitvallású franciák zsinata a kultuszminisztérium egyik termében. Csak 33 képviselő volt jelen; igenis mert mint közönségesen tudva van, Elzass és Lotharingen elszakítása által nagyon megkevesbedett a franciaországi ágostai hitvallásúak száma. 278 lelkészi állomásból vagy parókiából marad csak 67 s a negyvennégy egyházmegye hatra olvadt le. Elvesztették virágzó theologiai szemináriumjokat is, mely Strassburgban vala. — A zsinat minden erős vita nélkül, egész csendességben bevégzé munkáját 8 nap alatt. Az egyházszervezet fővonásai megállapítottak. Az eddigi főkonzisztorium helyébe egy három évenként összeülő zsinat lép, mint az egyház legfőbb hatósága. — A hitvallásra nézve kimondotta a zsinat, hogy a hit dolgaira nézve döntő tekintélyül a szentírás s az egyház törvényes alapjául az ágostai hitvallás ezentul is szilárdul fentartandó. —

Hogy hova vezethet az a tulzó modern vallási liberalizmus, azt egy francia ref. gyülekezetnek Boucoiran-nak példája érdekesen illusztrálja. E gyülekezetnek már több év óta liberalis prédikátora van s a vidék legnagyobb részét is modernnek lehet nevezni. A legközelebbi népszámlálásnál már a gyülekezeti tagok többsége egyenesen azt nyilvánította, hogy neki nincs vallása, ő szabad gondolkodik. Sok szüle nem engedi gyermekét megkereszteltetni. Az egyházi szertartás nélküli házasságok folyvást szaporodnak. Elhatározták éspedig a lelkészszel együttesen, hogy az isteni tiszteletet teljes tökéletesen megszüntetik s valóban már több hét óta vasárnap sincs isteni tisztelet. Az Eglise libre című egyházi lap, mély bosszankodását nyilvánítja e botrány felett s felhívja a minisztert, hogy ama lelkész fizetését formázerént tagadja meg. stb.

---

**Olaszország.** Egy példája a tudatlan nép vallásos babonájának.

Nápoly mellett egy kis városban, a közelebbi napokban egy a szent-ség különös hírében állott püspök halt meg. Tömegesen tódult a nép, hogy a holt testet láthassa és illethesse. Bekövetkezett a temetési szertartás; épen a holt test kivitele alatt azonban azon hír terjedt el, hogy csak a halotti ruha érintésétől, sőt csupán a holt test látásától is több betegek csudálatosan meggyógyultak. Nosza rajta, a népnek sem kellett több. Erővel elvették a koporsót a halottvivőktől, visszavitték a templomba, feltörték, a halotti ruhákat számtalan darabokra szétszaggatták, gyógyító erejü erekléknek tartván azokat. Végre is csak rendőrség vethetett véget a szent dühösségnek s fegyveres erővel vette védelem alá a holt testet.

---

## Iskolaügyi krónika.

**Németország.** Hittani s növeléstani felolvasások a lipcei egyetemen. — Tanítói fizetések.

Némi tájékozásul afelett, hogy milyenforma lehet az a egyetemi színvonal a theológiát hallgatókra nézve, hadd álljon itt a lipcei egye-

temből a theologiai és paedagogikai előadások sorozata az 1872—3-dik iskolai év első feléről, amely kezdődni fog október 21-én 1872., végződni március 25. 1873. — I. A theologiai fakultásból: Delitsch r. t. az ó szövetség bibliai theológiája; a fogság utáni próféták magyarázata; a bibliai chaldaismus nyelvtana; a hebraicum vezetése. Kahnis: dogmák történelme; középkori egyháztörténelem; symbolica, egyik theologiai társulat vezetése. Luthardt: dogmatika, János evangéliomának magyarázata; bevezetés a dogmatikába; dogmatikai gyakorlatok. Lechler: egyháztörténelem VII. Gergelytől kezdve; Péter leveleinek magyarázata, egyháztörténelmi társulat vezetése. Fricke: Jézus élete a négy evangéliom szerint, előre bocsátva a forráskritikát; az ó szövetségi messiási jövendölések magyarázata; a galatákhoz írott levél magyarázata, az exegetikai társulat vezetése. V. Tischendorf: a rómaiakhoz írott levél magyarázata, éspedig a parainetikus daraboké külön. Baur: gyakorlati theologia, a német irodalom Klopstocktól jelenkorig, valláshoz, keresztyénséghez és egyházhoz való viszonyában; a homiletikai szeminarium vezetése. Hofman: gyakorlati theologia; evangélikus nőveléstannal és annak történelmével; a gyakorlati theologiai szeminarium katechetikai és paedagogikai ágának vezetése. Hölemann tiszteletbeli r. t.: Jób könyvének magyarázata; az exegetikai társulatban ő és új szövetségi főhelyek magyarázata a bibliai theológiához, latinul előadva s fogalmazásokkal, vitatkozásokkal s önálló magyarázati gyakorlatokkal összekötve. Schmid t. rendkív. tanár: a korinth. levelek magyarázata; új szövetségi hermeneutika, katechetikai társulat vezetése. — Brockhaus: keresztyén művészeti régiségtan. Schürer priv. doc.: Pál apostol élete és tanai. — Delitzsch: a Jézus személyéről szóló tan kifejlődése a formula concordiaétól a legújabb időkig. — II. a jogtani szakból: Stobbe r. t. egyházjog. III. A bölcsészeti szakból: Masius: a paedagogika története; 16. és 17-dik századi iskolák és iskolaszervezetek ösmertetése; a paedagogikai szeminariumban gyakorlatok és előadások a methódikából. Srümpell: logika; vallásbölcsészeti feladatok; gyakorlatok a tudományos paedagogikai practicumban. Hermann rndk. tanár: bevezetés a philosophiába s logikába; a legfontosabb új bölcsészeti rendszerek összehasonlító ösmertetése és bírálata. Eckstein: paedagogikai szeminarium vezetése. Seydel: az újabb bölcsészettörténete a középkori bölcsészethez való bevezetéssel; a bölcsészettörténet a theológiához való viszonyáról különös tekintettel a Kant őltaii időkire; a bölcsészeti társulatban ethikai előadások s vitatkozások. Langer: liturgiai énekgyakorlatok. — Mindez tehát egy félévre, theologusok vagyis leendő lelkészek számára. Természetes, hogy ezen leckék hallgatására senki kényszerrel nem hajtatik; professzori plajbász nincs; nincs holni kompendiumok memorizáltatása sem; hanem van ösmertetés s munkálkodás a bölcsészeti és theologiai tudományok mezején; van önálló studium, vitatkozás, különféle gyakorlatok stb. Látnivaló, hogy miként más német egyetemeken ugy itt is ugyancsak komolyan szerepel a paedagogika a leendő papokra nézve; tehát azon modern eszméről, hogy egyháznak és iskolának egymással semmi köze, a német tudós világ nem akar tudni. — Érdekesebb, hogy több tanár leckéi mellé oda van téve, hogy működik a lausitzi predikatori társulatban is. Tehát a már hivatalban lévő rendes lelkészek társulati tudományos működése, összeköttetésben van

az egyetem theologiai fakultásával. Igen helyesen! — Jegyezzük meg tisztelt olvasó, hogy a lipcsei egyetem nemcsak a protestáns theologiai, hanem a többi tudományzakokra nézve is egyike a tekintélyesebb német egyetemeknek. Mindenesőtfogva az állam tartja fen a lipcsei egyetemet is. Ugyancsak az állam tart fen egyéb igenszámos tanintézetek között 12 népiskolai tanítóképezdét, melyek közül 1 katolikus a többi protestáns. Szászország népessége pedig, amely mindezeket fentartja, az újabb népszámlálások szerint 2.423,586 lélek; tehát jóval kevesebb mint a magyar hazabeli két protestáns felekezeté. Most már azt kérdehetjük, hogy a magyar állam, miért nem tarthatna fen pl. egy valódi jeles magyar protestáns egyetemet az erre legilletékesebb és legalkalmasabb helyen Debrecenben a több mint három millió magyar protestáns lélek számára; miért ne tarthatna fen az ország különböző alkalmas pontjain legalább tíz, egyesenes protestáns tanítóképezdét s ugyananyi vagy több protestáns gymnasiumot. Hiszen a németországi egyetemek közül több, mint pl. a berlini, hálai, lipcsei, göttingai, jénai stb. egyesenes protestáns jelleműek; a gymnasiumokra, realiskolákra és képezdékre nézve is nyilván tudva van, hogy azok felekezet szeréntiek, bár legnagyobb részök az állam pénztárából tartatik fen. Hát a mi hazánkban miért ne lehetne ez így, kivált miután a kegyelt róm. kath. felekezet számára évszázadokon keresztül tartott fen templomokat és iskolákat az állam?

A tanítói fizetésekről a legújabb időkből következő adatokat olvashatunk:

Oldenburgban van a realiskolai igazgatóknak 1100—1500 tallér évi fizetésök; akadémiai képzettséggel bíró realiskolai tanítóknak: 800—1100, 700—1000, 600—800 tallér; szemináriumban képzett tanítóknak: 400—700, 300—450, 250—350 tallér. — Elzász Lotharingenben, a legújabb államkormányi szabályzat szerint a főtanítók fizetése 900—1500 frank, az első osztályu segédtanítóké 600, második osztályuaké 500, a főtanítónőé 800—700, a segédtanítónőé 450 frank. — Weimarban a városi tanács elhagyván az osztály szerénti tanítói fizetéseket, azt állapította meg hogy 1873. január 1-ső napjától fogva minden öt év után 50 tallérral emeltetik a tanítói fizetés, amely azonban 600 tallérnál magasabbra nem emelkedhetik.

**Helvétzia.** A népiskolaügy legújabb helyzete. — A predikatori társulat és az iskolaügy.

Helvétziában van jelenleg mintegy 7000 elemi iskola — Primarschule, 6600 tanítóval s tanítónővel. A két szám azért nem egyenlő, mert némely kántonban egy tanító két iskolában is szolgál. Közép számitással 380 lélekre esik egy iskola. Az elemi iskolás gyermekek száma kerekesszámmal 400,000 tehát 57 esik egy iskolára s általában minden hat lélekre esik egy iskolás gyermek. — A helvét iskolák szervezete nagyon különböző. Minden községben van iskola, de az néhol egész nap, néhol fél nap, néhol csak télen, néhol ismét csak nyáron van nyitva. Némelyik kántonban vannak ismétlő iskolák. Az elemi iskolákba fiúk és leányok legtöbbsnyire együttessen járnak, de vannak oly helyek is, amelyekben szigorú elvül ki van mondva az elkülönzés. Több helyütt élet-

korukhoz s ösmereteikhez képest vannak elkülönözve a gyermekek, amidőn az elemi iskolások a 6—10 évesek, a realiskolások a 10—14 évesek. — Az elemi iskolába járás Uri és Genf kántont kivéve, mindenütt kötelezett. Iskolakötelesek a 6—15 évig lévő gyermekek Zürich, Thorgau s Bern kántonokban; a 6—14 évesek Schafhausenben; a 6—13 évesek Glarus, Luzern, Tessin, Zug és Appenzel kántonokban; a 6—12 évesek Obwaldenben és Bazellandban; a 7—15 évesek Aargauban, Freiburgban, Neuenburgban, Waadtban, Vallisban, Solothurnban, Baselvárosban, Szent Gallenben, Graubündenben, a 7—12 évesek Unterwaldenben és Schwyzben. — Ingyenes vagyis tandíjmentes iskolázás a következő kántonokban van: Zürich, Aargau, Solothurn, Neuenburg, Genf, Freiburg. A tandíjafak különbözők, 3—8 frank közt váltakoznak. — A tanítók és tanítónők legnagyobb részben világi egyének; némely katolikus kántonokban fordulnak elő szerzetesek is. — „A vallásoktatásnak különválasztása, csak igen kevés kántonban fordul elő.“ Az olyan iskola tehát, mint a paedagog szempontból is igenszerencsétlen magyar községi iskola egyáltalában nem kell a helvéták nagy többségének! A rendes tanító kezében van a vallástanítás is, amiből szükségesképen következik hogy az iskolának határozottan felekezetinek vagy legalább bibliai keresztyénnek kell lennie. — A primár vagy elemi oktatás feletti szekundár oktatás végett 275 szekundár — polgári vagy real-iskola áll fenn, melyből magára Zürich kántonra 60 esik. Csak Graubüden, Wallis, Appenzel és Uri kántonokban nincsenek még szekudár iskolák. Normáliskola vagyis tanító képezde van összesen 16, melyből 3, nők számára való. — A felsőbb oktatás eszközei: a helvét szövetségi polytechnikum Zürichben, a baseli, zürichi és berni egyetemek, a genfi, lausannei és neuenburgi akadémiák, 47 ipariskola és gymnásium 500 tanárral és segédtanítóval, mintegy 7000 tanulóval, kik közül 2700 gymnásiumi. — Helvéczia ez időszerint, a felsőbb és alsóbb iskolák fenntartására évenként mintegy 12 és fél millió frankot fordít. Ez állam összes népeisége 2,510,494 lélek, kik közül 1,476,982 református.

A helvét predikatori társulat jelen évi közgyűlésén az iskolaügy s különösen az iskola és egyház közötti viszony is tüzetesen tárgyalás alá vétetett. A dolog természetéből folyó igen üdvös eljárás külföldi hitfeleink s lelkesztársaink gyűlésein s tanácskozmányain, hogy nem rugtatnak készületlenül a tárgyakra, hanem előre megbiznak egy vagy több egyént, hogy kellő tanulmányozás után tartsanak előadást a felforgó tárgy felett. Ezen előadás gyakran bizonyos határozott, szabatosan formulázott tételekkel kezdődik, amely tételeket az előadó aztán pontról pontra fejteget és bizonyít. Ezután kezdődik a vitatás. A helvét predikatori társulat gyűlésén az iskolaügy feletti főelőadásra Würsten corsieri lelkész volt megbizva, a ki azon alaptételt fejtegette, hogy a vallás és nevelés célja ugyan az. Mondá a többek közt, hogy az ember szellemi tehetsége között a legszorosabb összeköttetés és egymásra hatás lévén, a vallás a maga nevelési befolyását minden erkölcsi, politikai és tudományos fejlődési mozzanatra gyakorolni hivatva van. Ennélfogva képtelenség a vallást a nevelés és oktatás mezejéről akár számkivetni, akár elkülöníteni azt az iskolaszervezetben. Benső lényeges összeköttetés van a vallás és az oktatás között is, mert minden tudomány az Isten eszméjében éri el tetőpontját. Engedelmisségre, munkásságra, társadalmi életre

vallás nélkül nevelni nem lehet. A materializmus és atheismus ugyancsak nyomul a nép szíve felé; ha a vallásos oktatás és nevelés elhanyagoltatik, bizonyos a nagy romlás. Az államnak nem áll jogában a vallásos oktatást s nevelést sem mellőzni sem korlátozni; joga s kötelessége csak az oly dolgok ellen fellépni melyek az okos művelődéssel ellenkeznek s melyek neha a római kath. egyház és iskolák kebelében szoktak feltűnni. Ápolni kell a vallásosságot az oktatás legfelsőbb fokain a polytechnikumokban s az egyetemekben is. stb. stb. —

## K ü l ö n f é l é k .

A magyarországi protestáns egylets a Neue evangel. Kirchenzeitung A Berlinben megjelenő Neue evangel. Kirchenzeitung, mely az evangelikus szövetség német ágának közlönye, folyó évi július 27-diki vagyis 30-ik számában egy önálló cikket hoz a magyarországi ugynevezett protestáns egyletről „Ein Ungarischer Protestantenverein“ cím alatt. A cikket úgy látszik maga a szerkesztő Meszner Hermann írta, aki a theologia doktora és tanára a berlini egyetemen. — Az egész cikkben gunyos kárhuztatás vonul keresztül. Mindjárt kezdetben metsző gunynyal emeli ki a Ballagi ur eféle nyilatkozatát: „e napnak a világ eseményekben nyoma fog maradni“; „mai napságtól fogva a protestáns szónak egészen más, világra szóló értelme van.“ Azután felveszi a Ballagi ur beszédét amint az német fordításban közölve van: Statuten und zwei während der constituirenden Generalversammlung des Ungarischen Protestantenvereins abgehaltene Reden. Übersetzt von Weber. Pest. 1872. Petrik. A Ballagi ur beszédének egyes fő tételeit merő kárhuztatással és gunynyal kiemelve ezt mondja aztán: „Mily zavaros forrágásban kell ott a lelkeknek lenniök ahol tetszést és pártfogást talál egy oly egylet, amely a keresztyénségnek a kulturával való kibékítését írta ugyan zászlójára, azonban mindjárt első fellépése alkalmával, **oly nyíltan félre dobja a keresztyénséget!**“ Mint jellemző dolgot csudálva említi, hogy két magyar prot. szuperintendens a magyarországi protestáns egylet mellett nyilatkozott s ismét gunyosan jegyzi meg mellékesen, hogy a protestáns szót „új magyar értelemben kell venni“ stb. — Emlékezhetik a tisztelt olvasó, hogy azon nézetekre, amelyek Ballagi ur beszédének alapját s velejét alkotják s vagyis általában a Ballagi ur mai álláspontjára mi is határozottan kimondottuk azt, amit most is kimondunk, hogy t. i. B. ur protestáns egyleti beszédének alapnézetei, kívül esnek az evangyéliomi pozitív keresztyénség körén sőt egyenesen ellenkeznek azzal. Ámde a Ballagi ur beszédére azt mondá az egyleti elnök ur, hogy az „bizonyára mindnyájak érzelmeit tolmácsolja;“ — Bernát Zsigmond ur is azt mondá, hogy az „mindnyájak véleményével megegyezik,“ hogy a B. ur „elvei mindnyájkéi;“ ugyanazért nemcsak jegyzőkönyvbe ígtatták a beszédet, de „az egész Európának s széles e világon minden protestánsnak“ tudomására hozni akarták s határozták azt stb.: mindezeknél fogva a B. ur említett nézeteit és elveit, mindenki jogosítva van úgy tekinteni, mint az egylet sajátait. Ezen felfogás és meggyőződés vezethette főleg a Neue evang.

Kirchenzeitung szerkesztőjét is, ama nagy figyelemre méltó nézet kimondására, hogy a magyar protestáns egyet nyíltan félre dobja a kereszttyénséget! Nagy szó, de igaz! És ha netalán Ballagi ur azon nézetben találna lenni, ami épen nem lehetetlen, hogy t. i. egy berlini egyetemi theologiai tanár nem képes felfogni és méltányolni az ő magasztos és mélységes theologiai eszméit, s ha továbbá azt gondolná, a mi természetesen, még hihetőbb, hogy t. i. a Figyelmező szerkesztője és munka-társai még csak érzékkel sem bírnak az ő nagy tudományu theologusi és philosophusi spekulációinak felfogásához: akkor bátrak volnánk ajánlani neki, hogy adjon ki németül minélelébb egy munkát, amelyben pl. sokszor emlegetett beszédének alapeszméit, bővebben fejtsse ki; és ha Németország illetékes spekulatív theologusai és bölcsészei elősmerendik Ballagi urat méltó társuknak: senki nem lesz, aki őszintébb tisztelettel kalapot emeljen előtte mint mi. Most is különben, minden illető egyebekben, ott a hol kell, szíves készséggel elösmérjük mi Ballagi ur sokrendbeli kétségtelen érdemeit; de legujabb theologusi és egyházi irányzatát, a protestáns egyleti eddigi mozgalmakkal együtt igen helytelennek, sőt vészesnek és kárhuzatosnak tartjuk. Sajnáljuk, hogy B. ur. mint hinni szeretjük, jó lelkü optimizmusánál, sok rendbeli foglalatosságok s gondok általi tulterhelhetésénél a gyakorlati egyházi élettel s a magyar protestáns közönség vallásos életével s szükségével való merő ismeretlenségénél s több más eféle okoknál fogva, egykori álláspontjától magát egészen ellenkező irányban messze vezetetni vagy tolatni engedte. Nagyon sajnálunk sok egyebet is, de nyilván van, hogy mi nem tehetünk róla.

Kopernikus Miklós önkészítette sirirata. — Tudva van, hogy Kopernikus volt azon kitünő és korszakot alkotó tudós, aki a mai csillagászat megalapítójának tekinthető, miután ő döntötte meg azon Ptolemaeusféle nézetet melyszerént a föld mint nyugodtan álló központ körül forognának az égi testek. Kopernikus állapította meg azon igazságot, hogy a föld s a többi plánéták forognak a nap körül. Egész életét mathesisel és astronomiával töltötte. Kitünő nagy eszű és szabad lelkü ember volt. *Vir maximo ingenio et animo liber*, — mint méltó utóda Kepler jellemzi 1543-ban, 70 éves korában hunyt el, május 24-én, egypár órával azután, hogy műveinek legelső kinyomott példányát láthatá.

Saját siriratát még életében önmaga elkészíté s ma is olvasható az a frauenburgi templomban Poroszországban és ekként van:

„Non parem Pauli gratiam requiro,  
Veniam Petri neque posco, sed quam  
In crucis ligno dederas latroni  
Sedulus oro.“

Pongyola magyar fordításban:

Nem kérek én Tőled olyan nagy kegyelmet,  
Milyet Pálnak adtál,

Azon bocsánatért sem esdeklem melyet  
 Péternek juttattál;  
 Azt a bocsánatot kérem Tőled csupán  
 Buzgón könyörögve  
 Melyet a rablónak adtál a keresztfán.

E nagy és szabad lelkű ember tehát, kinek elméje és szemei bátran jártak a csillagos égnek seregei között, nem szégyenlt leborulni a világ Megváltójának keresztfája alatt! A mi meggyőződésünk szerint az evangéliumi keresztyénség alaptényei és tanai iránti hűség ma is megférhetne a legnagyobb tudományossággal is!

A z é s z a k a m e r i k a i u n i t á r i u s o k gyűlést tartottak 1870. júliusban Boston városában, melyben szó volt egy hitvallás felállításáról. Bellows hitszónok szevedélyesen ellenezte azt, azzal dicsekedvén, hogy az unitarizmusnak nincs szilárd hitvallása. Mindenki eltérhet hitnézetében a másétól. Hepworth predikátor ellenben kijelentette, hogy az unitarizmusnak p o s i t i v h i t v a l l á s t kell elfogadnia vagy buknia. A gyűlés titkára indítványozá, hogy a hitvallás elutasítandó, mivelhogy az sok tagot a kilépésre kényszeríthetne. Ez indítvány elfogadtatott még pedig az unitarizmus elveinek teljes összhangzásával, mint a mely közösségére nézve minden pozitív hitet elutasít, és elvileg oly egyházat vagy vallásközöséget állít fel, mely egész elvontan, hiveinek részéről feltételezi, hogy általában vallást ismernek s mindenkinek szabad akaratjára hagyja, azt gondolni vagy érteni a vallás alatt, a mi neki tetszik. S így az unitarizmusra nézve vallástalanság nem létezik, szerinte még a naturálistának is van vallása, ha ez t. i. az ő materialistikus rendszerét vagy gondolkodását vallásnak nevezi. S így a vallásnak kérdése a legegyszerűbb módon megvan oldva; teljesen elmellőzik a vallást és épen azt nevezik „vallásnak“. A fentemlített unitárius gyűlés alkalmából egy amerikai keresztyén lap azon tételt állítja fel, hogy az unitáriusok és a mai r e f o r m z s i d ó k közt nagyon kevés különbség van. Mire dr. Mayer rabbi azt felelte: A mai zsidó reform csak egy istenséget és egy emberiséget ismer, s ezt igyekszik amához felemelni, s nem követeli, hogy amaz leereszkedjék ehez. S midőn egyszersmind az emberi nemet, teremtőjével egyesíteni törekszik, minél kevésbbé speculál az Isten lényegéről“. A keresztyén lap amaz idézetet következő megjegyzésekkel kíséri: A zsidó reform eszerint nem akar egy mindenekre mértékadó istenfogalmat adni, de minden gondolkodó s nemgondolkodónak szabadságára hagyja magának tetszés szerint fogalmat alkotni az örök lényről. A bibliát (ó testámentumot) e zsidók nem tekintik Istentől ihletettnek, csak becsesnek tartják csudállatos, fellengző s felséges költészete, zsidótörténete s kora végett. Szerintök az összes mai civilisatio a zsidó constitutionak tiz alapcikkein emelkedik. Pál apostolt radikális reformzsidónak nevezik, a ki keveset gondolt a valódi zsidósággal s annak várákozásaival s a pogányságot megengesztelni törekedett. A reformzsidó világpolgár, az ő nemzetisége azon országé, melyben született vagy letelepedett. — Neki az állam egy nagy egész, az egyház egy kis rész az államban, a nagy egész biztosítja a kis részt, melynek természetes oltalmazója, azért az egyház másodlagos állást foglal el az államban. És miután az egyesült amerikai államok alkotmánya



minden egyének és társulatnak politikai és vallási szabadságát biztosítja, úgy magától értetődik, hogy a zsidónak vallásos kötelességei hátrább állanak a szabad állam polgárénál. „Tudatlanság és rossz akarat költötték azt a hazugságot, — mondják ők — hogy mi az egykori visszatérést Palesztinába, hisszük. A mi Palesztinánk, a szabadságnak és felvilágosodásnak minden országa, a mi nemzetünk az emberiségnek egész családja, a mi hitünk, hogy az emberiségnek megváltása a haladás és a tudomány“. Bizonyára ily reformzsidóság és az unitarizmus lélekben egy. A modern zsidóság e szerint a világ vallása, s az ő theológiájának lényeges feladata, arra intené, hogy mindenki a lehető legnagyobb békességben a jelenvaló földi világot élvezze és használja. A modern világvallás, mely híveit mindinkább a keresztyének, zsidók és pogányok nagy tömegében találja, lényegileg abban áll, hogy az élő Isten helyébe a földet teszi, s a helyett hogy az embert az Istennel egyesitené, őt inkább minden lánczaival a földi világhoz köti; a mit azonban ismét elég ravaszul „vallásnak“ neveznek. Azért értik egymást jelenleg a keresztyének és zsidók a vallás dolgában mind jobban s abban egyek igyekeznek lenni, hogy az ember a jelenvilágot kizsákmányolni tudja. Változatosság végett s hogy benyomást tegyenek, az unitáriusok ezt „unitarizmusnak“, a Protestantervereinlerék „Protestantizmusnak“, s a zsidók „reformzsidóságnak“ nevezik. De a kinek szeme vagyon a látásra, nézze meg jól.

A z idők jelei. Ciniuatiban mult év nov. 6-án egy templomot szenteltek fel, mely alkalommal dr. Lilienthal zsidó rabbi mondá a megnyitó imát s az egyház szónokája Vickers, szakaszokat olvasott fel a Koránból, Confucius analectáiból, a hinduk szent könyveiből valamint az ó és új testamentumból. A prédikáció után ugyanazon Vickers az elolvasott szakaszokra nézve kijelentette: „Az én szándékom, hogy e helyek, melyeket a különböző történeti vallások vallásos könyveiből felolvastam, a mi szándékaink és célzataink egyetemességét és mély vallásosságát jelképezzék.“ Ajánljuk ez eljárást a magyarországi prot. egyelet szives figyelmébe adandó alkalommal kellő használat végett.

Az „Allgem. literarischer Anzeiger“ és a magyarországi Protestans egyelet. A címzett tudományos kritikai folyóiratnak folyó évi szeptemberi füzeté, mely hozzám a „Figyelmező“ e füzetére nézve a legutolsó percekben érkezett, Weber urnak már említett fordítmánya nyomán egy ösmertetést hoz a mi protestáns egyeletünkről és pedig az „Antikirchliches und Antichristliches“ című rovatban. Ezen rendes rovatban nev. azon műveket szokta ösmertetni e folyóirat, amelyeket az egyházzal és a keresztyénséggel ellevezőknek tart. Már maga ezen rovatba helyezése tehát a magyar prot. egyelet ügyének, egy igenkemény ítélet annak álláspontja és irányzata felett. — Az ösmertető cikk így kezdődik: „Vajjon szedhetnek-e a tövisről szőlőt, vagy a bojtorjáuról figét? A magyar protestantizmus jelen állapotától s az affelett uralgó theologiai irányzat ösmertes jellemtől nem sok örvendetest lehet várni. Azonban a **rationaliszi-**

**kus képzelgés és gög, oly felületességgel és üntelt-séggel, mint amilyen ama könyvecskében van,** aligha tünt fel előttünk a mai Németország rokon táboraiából is valaha. Ez után idéz mindkét beszédből számos egyes pontokat, s megjegyzi hogy a németországi Protestantereinlérek ezen új magyar protestánsokhoz és radikál reformerekhez képest csupa képmutatók, s elmaradott gyáva következetlen emberek. „Üres pathos“ naturalisztikus előhaladási mámor szelleme, a korszellem istenítése“ stb., ezekkel s többfélékkel jellemeztetnek reformereink beszédei. Általában ezen egész ösmertetést is határozott kárhóztatás és éles guny hatja által; hátha ösmertetesek lettek volna a bíráló előtt azon igen érdekes és jellemző adatok is amelyeket a Neue evangel. Kirchenzeitung bírálója ösmert. Az Allgem. liter. Anzeiger cikke csupán a két beszédre támaszkodik. — Im kezd tehát betelni a magyar protestáns egyesület alakulási gyűlésén nagy lelkesedéssel kifejezett amaz óhajtás, hogy a Ballagi ur legújabb elvei „egész Európában sőt széles e világon minden protestáns előtt ismeretesek legyenek“. De gondolja meg csendesen és komolyan a tisztelt olvasó maga, hogy a mi ugynevezett protestáns egyesületünk és annak eddigi mozgalmi szereplés-e becsületet és tiszteletet a külföld előtt nemzetünknek és magyar protestáns egyházunknak? Gondolja el, hogy ha a külföld tekintélyes protestáns tudományos folyóiratai így nyilatkoznak: mit kell akkor tartani azon álláspontról amelyet a mi új magyar protestánsainkkal szemben, több hírneves lelkésztársak, püspökök, kerületi gyűlések stb. elfoglaltak. — Ugy látszik pedig, hogy lesz még külföldről több nyilatkozat is.

---

A legnagyobb zsidóváros a világon: Varsó 1871-ben számlált, 264,476 lakost, azok közt van

155541 katolikus.

15805 evangélikus,

6821 görög k.,

211 egyesült g.

89 gregoriánus

48 muhammedanus és

86685 zsidó, tehát majdnem minden harmadik lakos zsidó. Varsó után legtöbb zsidó Bécsben van, t. i. 60000.

---

A világ vége. Folyó évi augusztus 12-én a világ végének kellett volna lenni. Ez alkalommal sokat élceskedtek a lapok s szúrásokat s vágásokat osztogattak jobbra-balra, kivált a papoknak. Egy bécsi lap visszaakarván adni a tromfot egy új üstökösről ekképen ír: Okos ember nem hiheti, hogy az a 32,995 millió forint mely, megjegyzen dő, a legújabb francia milliárdnyi kölcsön felvétele előtt már terhelte az európai államokat, valaha le fog törleszteni. Új államkölcsönök kilátásban vannak s háttérben a státusbankrót. Az államadóssá-

goknak kamatai már most is, évenként 1279 millió forintot tesznek. S a kérdés csak az: meddig fognak birni az elszegényedő népek ily növekedő kamatterhet? Hozzá még a papiros gazdálkodás, a börzejáték, a részvényszédelgés! Vajjon az államkötelezvényeknek melyik hirtokosa fekszik le ágyába azon bizonyossággal, hogy más nap reggel még meglesz e vagyona? Melyik halandó tudja, hány millióval vagy milliárddal bocsátottak ki több papirospénzt, mint amennyi engedélyezve s kihirdetve lön? És mi lesz ennek a vége? Egy tűzokádó hegyen táncolunk! Egész Európa felett uralkodik a forradalom, a látszólag abszolút cár birodalmát sem véve ki. A forradalom uralkodik az alkotmányos képmutatói álarccal mint a nélkül a magas mint alsóbb politikában, a törvényhozó testületekben, az iparélet tág mezején, az iskolában mint a tudományban és művészetben, az irodalomban ugy mint a napisajtóban. A hazugság atyjának leánya — megfelelőleg az ő legbelsőbb valójának — épen az ellenkezőjét hozta mindazon sok dicsőségnek, melyet a mámoros népeknek oly régen, oly hangosan, oly ünnepélyesen ígért; a szabadság helyett az ő pártjának abszolút igáját, az általános jólét helyett a tőke mindenhatóságát és a tömeges elszegényedést műveltség s magasabb erkölcsiség helyett retentő fogalomzavart és barbárságot, melynek kegyetlen iszonyatosságát mi csak azért nem érezzük eléggé, mert már beleéltük magunkat. A forradalom mint ál liberalismus érte el dicsőségének tetőpontját. Az ő fiai: a radikalismus és socialismus, naponta élesebben s ellenségesebben lépnek fel saját szülőanyjuk ellen. Az anyát le kell dönteni s Európából tabula rását csinálni, melyen egy új társadalmi rend az elcsigázott emberiségnek végre jobb állapotokat fogna teremteni. Az ál liberalismustól rendszeresen leigázott; gyámságolt, kifosztott s megterhelt, vallástalanná s erkölestelenné tett tömegek hátat fordítanak a tények utján leálcazótt ál liberalis hazugságnak — s fellángolnak a radikális és socialistikus ügy csillogó légvárjai iránt. És mi lesz ennek a vége? — Az üstökös jöni fog, mulhatlanul, ma vagy holnap, ilyen vagy amolyan alakban! — De ez a népség, nem látja az ördögöt, ha szinte gallérjánál fogva tartja is őt.

R.

### Könyvismertetés.

Die Auferstehung Jesu Christi von den Todten nach ihrer Thatsächlichkeit und ihrer bedeuteng für den christlichen Glauben dargestellt von K. Fr. Theodor Greiner, Stadtpfarrer in Mannheim. Carlsruhe. 3. for.

Volt egy idő, melyben komolyan állították, hogy a Krisztus személyéről való tanítás nem tartozik a keresztyén hittanba, miután a keresztyén jámborsághoz nincsen kötve Krisztus személye s annak tisztelete. A keresztyénség ugyan az ő tanítása, de nem a róla való tanítás. Az ő személye egészen háttérbe szorul, sőt voltaképen egészen közönbös dolog, hogy ki hozta a világba azokat a gyönyörű igazságokat, a melyeket a keresztyénség tanít. Valamint Kant, Fichte, Schelling systemáiban egyetlenegy tantétel sem található, mely ezen bölcsészek személyéről szólna, ugy a ker. hittanba sem tartozik a Krisztus személyéről való tanítás.

ly érő l való tanítás, azzal legfeljebb a vallástörténelem foglalkozhatik. de nem a dogmatika. — Erre méltán megjegyzi Strausz: „Ez által nyílt ellenkezésbe teszi magát a rationalismus a ker. hittel, miután azt, a mi a ker. hitnek középpontja és szegletköve, a Krisztusról való tant, háttérbe szorítani s a dogmatikából száműzni akarja.“ Ez az idő már most elmúlt. Schleiermachernek tagadhatatlan érdeme az, hogy a theologiai tudományak sőt a korabeli keresztyénségnek Krisztus személye sajátyszerű jelentőségét a keresztyénségben ismét öntudatába hozta. A jelenkor vallási kérdéseinek középpontja a K r i s z t u s s z e m é l y e. Ez fontos tény. Ennek alapjául szolgál azon ismeret, hogy a keresztyénség nem Krisztus tanításán, hanem az ő személyén alapszik. A keresztyénségnek minden ellenkező felfogása vastag tévedés. Krisztus személyével áll és esik a keresztyénség. Eszemélyt fenségétől megfosztani s mégis a keresztyén hitet s ker. egyházat fentartani akarni, hasztalan törekvés, s merő hiu szemfényvesztés. S ha Schleiermacher mégis azon tételt igyekszik behozni, hogy „Krisztus feltámadásának s mennybemenetelének tényei, valamint az ő az ítéletre eljövételének előremondása nem tekinthetnek tulajdonképi alkatrészeiül az ő személyéről való tanításnak,“ hogy tehát Jézus lehetet ama Krisztus, ha fel sem támadott s mennybe sem ment: akkor Strausznak itt is igazsága van, a midőn mondja: a Krisztus feltámadásában való hit amaz alapkő, mely nélkül a keresztyén egyház soha fel nem épülhetett volna; sőt még most is halálosabb csonkulást nem szenvedhetne a keresztyén ünnepi cyclus, a ker. öntudatnak külső nyilvánulása, mintha abból a husvétii ünnep kitöröltetnék, általában az egyház hitében a meghalt Krisztus nem lehetne az, a mi, ha nem volna egyszermind a feltámadott.“ Az igaz, hogy az egészen sajátyszerű jelenség, hogy épen Strausz, a ki Krisztus feltámadásának ténylegességét tagadja, emlékezetébe hozza a ker. öntudatnak, hogy mily fontos az egész ker. hitre nézve azon tény; holott Schleiermacher, a ki pedig Krisztus feltámadását alaposan bizonyított történeti ténynek tartja, annak fundamentalis jelentőségét Krisztus művére mint személyére nézve oly feltűnően félreismeri. Azonban itt is — mint másutt — azt tapasztaljuk, hogy az evangéliomnak ellenei nem ritkán finomabb érzékkel és helyesebb ismerettel bírnak arra nézve, hogy mi lényeges és nem lényeges a keresztyénségben, mint sok barátja és védője. Mit mondjunk pl. hozzá, ha egy pastoralis gyűlésen Párisban (1865.) 45 pap és 9 presbyter e szavakkal végződő nyilatkozatot adtak be: „némelyek közülünk nem hisznek a J. Krisztus feltámadásában, és azok, akik megengedik, csak alárendelt jelentőségű tényként látnak benn e.“ Tagadhatatlan, hogy ezen nézetet nálunk is sokan osztják. Sőt azt állítják, hogy az u. n. s z e l l e m i feltámadás hívése sokkal kevésbé veszélyezteteti a ker. hit lényegét, mint realis a feltámadás hívése, mivelhogy ez utóbbi az összes korszellemmel, az egész világnézettel s a jelenkor összes miveltségi fejlődésével a leghatározottabb ellentétben áll. Ezeknek azonban már azon egyszerű megfontolása e ténynek megnyithatná a szemöket a dolog állására nézve, hogy a keresztyénségnek mint kijelentett vallásnak ellenségei, különösen a jelenben, főtámadásaikat Krisztus feltámadásának történeti realitása ellen intézik. Mert nyilván való dolog, hogy oly igazság, melyet az élelműség, tudományosság s rábeszélés minden fegyvereivel ostromolnak, jelentéktelen nem lehet. A ki ezen üdvtény lényegébe mélyeb-

ben behatol, múlhatatlanul meg fog győződni annak fundamentalis jelentőségéről az egész keresztyénségre nézve s igazat fog adni Pressensénak a ki ama párisi gyűlésen azt mondá ellenfeleinek: „ha a Krisztus feltámadása semmi, úgy nem érdemes a többire szót vesztegetni. — Az ismertetés alatt lévő munka szerzője feladatául tüzte ki magának, hogy Krisztus feltámadásának fundamentalis jelentőségét a ker. hit összegére nézve a kellő világosságba helyezze. S meg kell vallanunk, hogy a fenséges tárgya iránt lelkesült szerző feladatát alaposan megoldotta. Az ur halottaiból feltámadásának realitását vagyis ténylegességét szerző ellenmondhatlanul bebizonyítja az írásból, a történetből s a keresztyének vallásos öntudatából, s ezen exegetikai, egyháztörténeti s dogmatikai argumentumokból kitetszik, hogy ezen ténynek tagadása erőszakot követ el az íráson, hogy képtelen a ker. egyház alapítását és folytonos gyarapodását kielégítőleg megfejteni s hogy azonfelül a legmélyebben sérti a ker. kegyes öntudatot. Szerző elsöben is sorban szóhoz juttatja a feltámadásnak ellenreit, kezdve a jeruzsálemi főpapi tanácstól, a pogány íróktól, doketák, gnostikusok, manitheusok, paulicianusoktól stb., megemlítve az angol deistákat, Woolston Tamást, Annet Pétert, a wolfenbütteli fragmentistát Reimárust, le egészen a legajabb korig előadván Paulus, Srtausz, Schweitzer, Pertes, Ewald, Rinan, Noack, Schenkel, Bauer, Holsten stb. nézeteit, tagadásai tarka zürzavarának ellenébe állítja meg pedig tisztán és világosan a keresztyén nézetet, kimutatja az ellenmondásokat és logikai lehetetlenségeket, melyekkel öket az ő nézetöknek consequentiái szükségképen terelik. Azután eredményeztetti a nemcsak keresztire feszített, hanem a feltámadott megváltónak realitását és szükségképességét még pedig a hiteleseknek bebizonyult, minden földolgokban harmonizáló bibliai szerzők tanubizonyságaiból, a ker. egyház eredete és növekedéséből valamint a keresztyénség minden századokon keresztülvonuló kegyes öntudatából; Jézus személynék, mint az Isten természetfölötti és bevégzett, legföbbs és tökéletes manifestációjának egy külön szakaszt szentel s találóan kimutatja, hogy az urnak feltámadását tagadni anyi, mint erőszakot követni el az íráson és történeten s a ker. hitet a legérzékenyebben megsérteni. — Szeretnénk e jeles munkából egyeseket idézni, de azt lehetetlennek tartjuk szoros logikai összefüggése miatt. De hathatósan ajánljuk e rendszeres tudományos művet folytonos beható tanulmányozás végett minden theolognak és lelkésznek, hogy alapos és megingathatlan meggyőződést szerezhessen magának ezen a keresztyén hitre nézve kétségkívül legfontosabb ténnyről. Tartalma a következő: Bevezetés. Első szakasz: az ellenfelek; második szakasz: a szentírás bizonyysága; első rész: Pál apostol, második rész: a négy evangyélium. A) Hitelességök; B) megegyezésök a lényege-  
sekben; harmadik rész: a többi újtestamentomi könyvek; negyedik rész: a csuda az újtestamentomban. Harmadik szakasz: a ker. egyház bizonyysága. Negyedik szakasz: a ker. kegyes öntudatnak bizonyysága. Első rész: e bizonyyságnak története vagy hängök a multból Krisztus feltámadásának jelentőségéről a hitre nézve. A) Az ő egyház; B) a középkor; C) az újabb kor. Második rész: e bizonyyságnak tartalma, vagy Krisztus feltámadásának jelentősége a hitre nézve. A) Alapvető Krisztus személyéről általában. B) Krisztus feltámadása különösen az ő jelentőségében a hitre nézve. Ötödik szakasz: a modern világnézet és a csuda. Jegy-

zetek. Senki sem fogja e könyvet letenni anélkül, hogy újra megmegyőződjék, miszerint a jelenkor vallásos kérdése és az egymásba ütköző világnézetek küzdelme Krisztus körül s az személyének örökkévaló mysteriuma mint az emberiség sarkpontja körül forog.

**Rimler Károly,**  
nagyváradi ev. lelkész.

Christliche Apologetik auf anthropologischer Grundlaga, Von Chr. Ed. Baumstark, ev. Pfarrer im Grossherzogthum Baden. Erster Band. Frankfurt a/M. 1872. 2 Thlr.

Noha az utóbbi években felette sok könyv iratott a keresztyénség igazságainak védelmére, azért az előttünk fekvő munkát is nagy örömmel üdvözöljük, mely a theologiai irodalmat nagy mértékben gazdagítja. Már ez első kötet is világosan ismerteti megkülönböztető jellemét. A többi apologetikai művek többé-kevésbé népszerűek, Baumstarké azonban szigoruan tudományos munka s a midőn amazok leginkább az ellenséges tanok eredményeivel foglalkoznak, úgy ennek főtörekvése az ő érveiket fejtegetni és megcáfolni. Különösen ez utóbbi tekintetben előnyösen különbözik e mű Delitzsch nemrég megjelent apologetikájától. Szerző a physiologiai utat választotta; ő bizonyítja, hogy az ember mint szellemi lény vallásra van teremtve és mutatja, meddig terjed ezen vallásos hajlam, s hol talál annak fejlődése határt, különös kijelentés nélkül. Ezen anthropologikus vizsgálódás segítségével, szerző a materialismust és phantheismust legyőzni s biztos alapot igyekszik nyerni a többire. A második rész: historico-kritikai természetű. Vallásos hajlamunk subjectiv szemlélődésétől átmegy a népelet objectiv terére. Ő vizsgálja a keresztyénkívüli vallásokat. vajjon és mennyiben nyilatkozik azokban a vallásos hajlam, de egyszersmind kimutatja ezen vallásoknak elégtelenségét önmagokban és az azoknak hódoló népek életében. A harmadik rész, mely a munka második kötetének van fentartva, a keresztyénséget következetesen mint az absolut vallást fogja megismertetni, s kimutatni, hogy abban a vallásos vágy teljes kielégítést talál. A szerző mindenütt a teljes egészből merít, az ő anthropologiai vizsgálódásai önállóak és behatók, módszere pedig az empirikai és méltán, mert, amint ő maga mondja, „azon idők elmúltak, midőn a világnak deductio rendszerekkel imponálni lehetett, a realistikus jelenkor bizonyítékokat kíván a valóságból.“ Azért az ő kiinduló pontja a legelső, az anyag, itt támadja meg az ellenfél nézeteit s rendszeresen halad felfelé a szabad személyiséghez s kimutatja annak vágyát a vallásos igazság után. A materialistikus világnézetnek e két tétele: hogy az erő az anyagnak tulajdona, és hogy minden élet az anyagrészek mechanikus mozgalmán alapszik, gyönyörűen megcáfolja, hebizonyítván, hogy az erő önálló elem, és hogy létezik egy külön organikus erő vagyis életerő. A könyv tartalmából is kitetszik, hogy a természettudományokban alaposan jártas szerzőnek főtörekvése a modern világnézetet, a mint azt Büchner, Vogt, Moleschatt, Darwin s mások irataikban terjesztik, egész képtelenségében kimutatni. A könyv tartalma ez: bevezetés; I. az apologetika fogalma, II. az apologetika állása a theologiai tudomány organismusában, III. az apologetika

módszere. Első rész. Antropológiai alapvetés. I. Az ember mint szellemi lény. A) Anyag és erő. B) Test és lélek. C) Lélek és szellem. II. Az ember mint egyedi lény. A) A pantheizmus viszonya a valláshoz. B) A pantheizmus általános elvei. C) Az emberi léleklény csak az individualizmus szempontjából érthető. III. Az ember mint vallásoslény. A) A vallás mint tény. B) A vallásos hajlam; 1. közvetlen istentudat és istenerzet; 2. a különböző lelkihatalmások és azoknak viszonyok a valláshoz; a) az ismeret, b) az érzék, c) az akaratat, a lelkiismeret. C) Vallásos képesség és vallásos szükségesség. Második rész. A keresztényen kívüli vallások. I. A pogányság A) A természetnépek pogány vallásai; 1. az afrikaiak vallásai, 2. az amerikaiak ősvallásai, 3. az ausztraliai benszülöttek vallásai. B) A pogány kulturnépek vallásai; 1. Amerika kulturnépeinek vallásai, 2. a kelet pogánynépeinek vallásai, 3. a gallok és germanok vallásai, 4. a görögök és rómaiak vallásai. II. A mohamedanis mus Vajha minéllebb megjelene a második kötet is.

**Rimler Károly,**  
ev. lelkész.

Seiler G. Protestantenverein und Protestantenconferenz in Bayern. Gütersloh. Bertelsman. 1872. 36. l. 4 ezüst gar.

A németországi protestánsok egylete a bajorországi evang. egyházban is megakarja fészkelni magát s itt egy felfuvalkodott kevély lelkész állott az ügy élére. Fent címzett művecske szerzője tehát szükségesnek látja közelebbi vizsgálat alá venni az egylet vezéreszméit, amelyek körülbelül a következők: szabad vizsgálódás, a kritika törvényeinek a szent írásra való alkalmazása, amely azonban nem szubjektív hanem objektív tartozik lenni s minden tárgyat annak saját természete szerint köteles megítélni; a vallásos kérdéseknek a művelődéssel összhangzatossá megoldása és a dogmától függetlenség. Szerző megjegyzi, hogy mindezek oly eszmék és kívánalmak, melyeket az evangélikus egyház is magáénak vall, csak hogy egészen más értelemben és más indokból mint a protestánsok egylete. Vallja az egyház a szabad vizsgálódás elvét, hogy az igazság szabadon s a maga eredeti saját szépségében lehessen a keblek sajátjává; vallja a szentírás azon kritikáját, melynek célja elkülöníteni az írástól azon salakot, melyek ahoz az idők folyamán tapadtak; barátja az egyház a modern kulturának is, de csak az olyanak, melynek éltető központja a vallás és a keresztény erkölcs: minden igaz keresztényen független lehet a dogmától s a valódi theologus mint tudós, ur lehet épen a dogma felett is. — A protestánsok egylete azonban a maga céljait kiválólag az egyházalkotmány megváltoztatása egy német nemzeti egyház ábrándjának megvalósítása által akarja elérni; holott a szabad egyházközségi elv meg nem állhat az egyetemes nemzeti egyház ábrándjával; mert ahol a többség a bíró és döntő ott vége van az objektivitásnak. A protestánsok egyletének egész vallási mozgalma nem egyéb mint azon eszmék handa bandás viszhangja amelyek a politikai életet mozgatják. Nincs e mozgalomban semmi egységes s vezérlő vallásos alapeszme, semmi egyéb az, mint egy végnélküli protestatio s politikai népiizgatás az egyház kebelében. — Szerző a dogmák tovább fejlesz-

tését vagy reformálását nem a népi zigatás hanem a theologiai tudomány köréhez tartozónak mondja, elfogulatlan bátor ítéletet mond mind a hitvallások, mind a mostani, már összerozzant egyházalkotmány felett, melynek kijavítását komolyan sürgeti, szintugy mint aztán általában az egyház autonomiáját is. — Általában kitünő figyelemre méltó oly művecske ez, mely a bajorországi evangélikus egyház viszonyait jellemző vonásokban ösmerteti, amellet az egyházi bürokráziát s azzal rokon eszméket és intézményeket a legkeményebben megtámadja.

Th. Ib.

Unterricht über den Protestantenverein (union evangelique-protestant). Strassburg. Vomhoff. 1872. 26. l.  $\frac{1}{6}$  talkér.

E művecskében, három egyén vitatja meg beszélgetés alakjában a Protestántenverein mivoltát, értékét stb. E három egyén: Flug kereskedő; Schönredner lelkész s Gradaus tanító. A lelkész minden lehető uton módon buzgón védelmezi az egyletet s azon naiv megjegyzést is teszi, hogy nem kell ahöz valami mély belátás, hogy az ember az egylet tagjává legyen. A tanító azonban, magoknak az egyleti tagoknak műveiből a legélesebb logikával döntőleg kimutatja az egylet irányzatának veszélyes voltát, úgy hogy a lelkész minden buzditása ellenére is, az egyenes lelkű kereskedőnek semmi kedve nem jött ezen nagy hühöval de kevés őszinteséggel és igazságszeretettel fészeltő egylet tagjává lenni. A kis mű általában is ugyan, de különösen világi férfiaknak nagyon ajánlható volna — Th. Ib.

## A bibliai történelem az iskolákban.

Pest 1871. Ára 30 kr.

Irtá György Aladár.

Valahol olvastam Voltair-ről hogy egy hitvány munkát olymódon bírált meg, hogy a könyv utolsó szavának végbetűjét kihuzta s így bírálata ennyiből állott: fi! magyarul fuj! György Aladár fent címzett művecskéjére is, ugy látszik enyi lett, mind a körülmény, mind az egyházi irodalom bírálata: fuj! Megis érdemli e hallgatást, s az ebben nyilvánuló megvetést, mivel minden használni akarás, írói komoly cél nélkül, a csufolóknak székébe ülve, irt egy kis vallás-gunyoló, századok kegyeletét kicsufoló művet a biblia, s ennek iskoláinkban tanítása ellen. Ujat ugyan nem mond; csak ismétli mit előtte több valláscsufolók már elmondottak. ugy lehet az egész, Buissin munkájának kivonata. De a mit mond, mind azt, oly affektált hévvel, oly erőltetett mérgelődéssel, oly mephistói arc-fintorral adja elő, hogy az indignatio mellett nevetnünk kell ifju óriásunk tiláni erőlködésein. S midőn itt művét kivonatosan ösmertetem: távol van tőlem, e curiosumot bírálni; legfeljebb néhány észrevételt fogok tenni az ismertetés után.

Kezdi tehát Gy. A. persze! az ujjab koron, melynek dicsősége: hogy a mit a régi hit védői vallástalanságnak, s erkölccstelenségnek neveztek, ma már nem más mint, — felvilágosodás haladás. Mi magyarok még el vagyunk maradva, midőn csak a papot, a theologust akarjuk kizárni az iskolából, de nem egyszer mind annak veszélyes tanát a theológiát is. Szer-



zó a keresztyénség dogmáit, bármily felekezeti alakban sem fogadja el. Rájött, hogy a vallásos legendákban nevelt nép, utálattal kerüli a tudományt, s ezért a vallás tanítása a kisdedeknél, nemcsak felesleges, hanem veszélyes is. A bibliai történelmet ma már csak a német, s angol prot. iskolákban nyújtják a gyermekeknek egész teljességében (ezért e két nép oly rendkívül buta, s erkölcstelen?!) Roder Alajos szt. István társulat által kiadott bibliai történeteit veszi fel; s kimondja, hogy e műben nincs egyetlen lap is, melyben haszontalan, hamis, s erkölcstelen dolog nem volna. Jönnek a példák: Isten a 4-dik napon teremté a világozságot, a 7-dik napon megpihent. Mily jármos ökör eszme ez! — kiált fel Gy. A — ennek szülötte, a vasárnapok századokra kiható erkölcstelensége. Éva tudványa miatt el kell kárhoznia az emberiségnek; a kontár mü hiányáért a mü büntettetik, Ez az erkölcslség, ez a vallás? A Babel torony építői kegyes testökört bünhödnek. József története erkölcstelen, Sámson meséje, babona. A pápista oltári széntségről az egész keresztyénségre von következtetést, s így nyilatkozik: a keresztyén borzasztóbb a legsötétebb fetisimádónál, mert saját istenét kell megennie, hogy idvezüljön. A bibliai történelem tanítása által, a józan ész már a gyenge gyermeknél szétrombolják (!) a csudák által felköltik a tudomány legnagyobb ellenségét, a phantasiát. A biblia tele van oly erkölcstelen helyekkel, melyeket szégyetlenénk gyermekeink kezébe adni ha azok laicus iróktól származtak volna. A legközségesebb regényben több az igazságszolgáltatás mint a bibliában. Példa Jákób s Ábrahám. Mózes és Jósua könyveiben. Isten a legnagyobb vérszopónak tüntettetik fel, Alig van lap a bibliában, mely erkölcsl érzetünket meg ne sértené. Illyés, egy zelotikus ultramontán; előképe az inquisitióknak. Dávid? egy elvetemedett gazember, ki mégis a legnagyobb szentek közzé tartozik. Egyszer fenytést kap, s mi a büntetése? Az hogy a gazkirály büneért a népnek kell szenvednie; ő maga pedig egy kicsit sir, szemeit felforgatja, s bünei megbocsátatnak. Itt neki melegegde kérdi a szerző: ez-e az erkölcs? Igen ez! papjaink e bünbánatot tanítják nekünk! Gyilkoljunk, raboljunk, paráználkodjunk, aztán sirjunk, imádkozunk egy kissé, hogy minden megbocsátassék a bibliában nincs erkölcsl érzet.

Az új testamentomra menve át, úgy találja, hogy a nemes galileai mint bűvös varázsló állittatik a gyermek elé. Istenkáromló ajakkal isten fiának nevezik, hogy a hóbortos szentháromság eszméjének eleget tehesenek. Jézus a legesztelenebb csudákat produkálja. Itt van a figefa megátkozása! ily tettért — mondja Gy. A. — az örültek házába kellene bárkit küldenünk. Az újtestamentom csak regék, s vallásos legendák gyűjteménye; s ha megengedi is szerző, hogy 3—5 éves gyermekeknek az ebben foglalt történeteket — mint meséket — elbeszéljük: határozottan tiltakozik az ellen, ha azokat mint komoly tudományt adják elő. Világos, hogy a bibliai történelem egyáltalában nem ismeret — és értelemképző. Különben a keresztyénség ma már túlhaladott álláspont. Majd a philosophia terem egy új vallást, melynek erkölcstana különb lesz, mint a keresztyénségé a bibliában a teremtéstől, Bileam számara megszólalásáig, s Krisztus menybemeneteléig, minden csudákon alapul, ki e csudákat tagadja, keresztyén ember sem lehet. A bibliában s a keresztyén tanokban még ma is hinni: erkölcsl bűn. Volt rá eset hogy a gyermek test-

vérjét meggyilkolta, mert Ábrahámhoz hasonlóan isten szavát vélte halani. A csudák hitte hozta létre a boszorkány-pereket, s az inkvizíciót.

Jajj arra, ki e tanok ellen küzdeni nem akar; a jövő átka a felvilágosult emberiség megvetése fog reá szállani! A keresztyénség hivatása már megszűnt, s ha a nemes galileai emberbarát megjelenne: maga sürgetné a mostani keresztyénség eltörlését, s ti lennétek, ti papok kik megköveznétek őt stb. stb. stb.

Elég legyen ennyi mutatóvív a fentirt munkából. Valóban nem tudja az ember elgondolni: mi lehet oka Gy. A. ur szörnyű epéskedésének, s a bibliai történelem, s a ker. vallás elleni gyűlöletének? Mért tartja oly dögleletesnek azon létkort melyben ő is kifejlődött, s különösen prot. egyházunkban, hol észlelte azon szörnyüéseket melyekkel könyvében ijjesztget?

A keresztyénség nem szorult az én apologiámra, s a bibliai történelem nagyszerű alakjait nem fogja kisebbíteni ha némely ember sárral dobál reájok. Nehány általános megjegyzés ez irodalmi jelenségre még sem lesz felesleges.

A biblia nálunk protestansoknál, a vallás s a vallásos nevelés kut-feje; az egyetlen könyv, az egész világirodalomban, melyet szentnek nevezünk tartalma, s irányáért; s e tartalom: az örök igazság: ez irány! az ember folytonos tökéletesítése. Az ő és új világ klasszikussai együttvéve sem gyakoroltak oly jótékony hatást az ember szellemi életére mint a Gy. A. által kicsufolt biblia a Krisztus előtti irodalom nem volt képes a val-lás erkölcsi igazságait tisztán formulázni.

Az igazság mely szabaddá tesz Krisztus előtt nem élt az emberek szívében. Legnagyobb íróink a keresztyénség befolyása alatt alkottak nagybecsű műveket, azon keresztyénség befolyása alatt, melynek eredménye isten ösmeret és életbölcsesség éltünkre fényt árasztó nemes idealismus. De hát az ő testamentom? . . .

Nagyon szerencsétlen felfogásra mutat azt állítani: hogy mivel az ő testamentomban a zsidó világnézet nyilvánul, e nemzet törvényei, szokásai bünei s történetei foglaltatnak — mivel ezek bennünket közvetlenül csakugyan nem érdekelnek — az egész bibliát ki kell köszöbölni legelőbb az iskolából. A mi bennünket legbensőbbben érdekel: az ő testamentomban a törvény; az ujan az evangéliom. Különbséget kell tenni a külső burok, és a benne rejlő drága tartalom között: amazt alkotja mindaz mi pusztán történelmi, vagy a mi az előadást érzékíti kiszínezi a bibliában, — ez: az örök igazság. — E különböztetést nemcsak a bibliai kritika, de minden józan eszű tanító is megteszi. Ki volna oly balgata, hogy az édes gyümölcs helyett annak keserű kopáncsán, vagy csontkemény héján rágódnék? Nem hiszem, hogy találkoznék oly tanító, ki a bibliai történelem tanításánál, a Gy. A. által legtöbbször minden összefüggés nélkül kiszaggatott részletekre vagy jellemzésekre fektetné a fősúlyt; ki ne tudná, hogy minden történelmi előadás a fényes vonások mellett az árnyoldalt is kell, hogy kimutassa, s éppen ezt emelné a példánykép magaslatára, vagy gonosz indulatu; vagy eszteleneljárás volna.

Az is különös, és méltánytalan eljárás a biblia ellenében, hogy noha jól tudják mikép ez hit és erkölcsi igazságokat tartalmaz: a szt. könyv íróitól rossz neven veszik hogy a tudomány mai rendszere előttök ösmeretlen volt, vivmányaival nem bírtak. Mózes sem asztronomus sem geolo-

gus nem volt, s nevetséges tőle követelni, hogy a Koperniki rendszert ősmerte legyen. Egyébiránt ne feledjük hogy a teremtés elméletére nézve, ma sem tudunk többet, — dacára a ruganyos gőz, a vulkánizmus és neptunizmus elméleteinek — annál mit Mózes oly bőlesen kimondott hogy t. i. a teremtés kezdetben történt.

Azon Gy. A. által sokféleképen variált franciás felfogás ellenében, mely szerint a hit, csak az emberiség gyermekkorának tulajdona, s belőle csak babona származik, mit aztán a természettudomány megcáfol, s így a hitet is lerontja, a tudomány pedig a nagykoru emberiség tulajdona, : ki kell jelentenem, hogy a tudás, és hívés közti különbség, nem fokozati, — hanem fajküiönbség, olyan mely meggyőződésünk eredete és forrása különbözőségéből származik;\*) a tudás realis, a hívés eszményi természetű, s az ember rendeltetése, hogy az eszményi megvalósítására törekedjék, atudás az értelemé, a hit a szivé. Innen van, hogy e kettőellentétbe nem jöhet, s a tudomány fejlődésével a hit lényegének semmi köze. Innen van, hogy a természettudomány — mit philosophemajok mellé minden lépten előrántanak a Moleschott, Feuerbach és Vogt imádói — a legnagyobb elméket épen Istenhez vezette, s a legdicsebb embereket hívők ké tette Kopernik Keppler, Newton, Gauss, Cuvier Humboldt, Ruiner, Liebig, s a természettudomány több zászlóvivői, az emberiség nagy szellemei, igazolták ez állításomat. Mindezekre nézve a keresztyénség nem volt túlhaladott álláspont; a hit összefort a tudománnyal. Nem is lesz oly idő melyben az emberiség a keresztyénséget eldobhatná s nélkülözhetné. Bár lehet nem ily alakban mint ma, élui fog az mig ember él e földön. Philosophiai gondolatokkal pótolni a vallást nem lehet.

Gy. A. nemcsak ősmertes materialista álláspontjából, hanem paedagogiai szempontból is megtámadja a bibl. történelem tanítását. A paedagogia — ugymond — megköveteli hogy minden az iskolában előadandó tantárgy, a gyermeke nézve, s önmagában fontos esmeret adó és értelemképző legyen, az előadási modor szemléletli, s a tárgy a gyermek értelmének megfelelő legyen E tétel mindenesetre helyes; de a bibl. történelemre alkalmazása hamis. A biblia történelem fontossága egy a vallásos nevelés fontosságával; mert mindazon absztrakt vallásos és erkölcsi fogalmak, melyeket csak a fejlettebb ember érthet meg, e szerint történeti elbeszélések, példák s egyéneken vesznek magokra testet, jelennek meg a gyermek előtt konkrét alakban. Ezért szükség hogy a vallástanítás a bibliai történetekkel kezdődjék, magától értetvén, hogy a bibl. történelem nem cél, hanem eszköz. A szemléltető tanításra nézve keresve sem kereshetnénk alkalmasabb gyűjteményt a bibl. történelemnél, az előadás egyszerű sokszor naiv, e mellett világos élénk és tömött; minden él és mozog körülünk, érezzük hogy a vallás klasszikus földjén vagyunk, a benyomások kitörölhetlenül megmaradnak szivünkben. Még eddig minden paedagogus a bibliai elbeszéléseket a legkitünőbb taneszköznek ősmerte el. Lessing — a nagy kritikus — magasztalja a bibliai plasztikai elbeszéléseit, Schmid Kristof egész elragadtatással szól a bibl. történetek kitünőségéről, az alakok életteljessége — a jellemzés felülmulhatatlan színezéséről, a cselekmények drámai fejlődéséről; s Göthe Wahrheit und Dichtung-jában e „népek könyvéről“ azt mondja: „minél inkább emelke-

\*) Fröbel, Kleine politische Schriften 1866.

dik a századok miveltése annál inkább fog a biblia a nevelésnek részint alapjául részint eszközül szolgálni“.

Mivel már a bibliai történelem ily kitünő tananyag, s általa a válaszos nevelés célját — mely nem egyéb mint a gyermeket érzületében, szívében megmészesíteni, akaratát oda képezni, hogy az erkölcsiség legyen tetteinek rugója, — a legjobban elérhetjük: minden esetre fontosnak sőt nélkülözhetlennek tartjuk e tantárgyat. Megis látszik a bibliai keresztyénség nyoma egész nemzetek életén, s közelebb épen Svajcban — a Buisson hazájában — heves viták után ki lön mondva a bibliaitörténelem tanításának mulhatlan szüksége. S úgy hiszem egyetért velem Gy. A. is, hogy sem Anglia sem Németország, sem Holland, sem a protestans Amerika, nem áll semmi tekintetben alatta azon népeknek, melyeknél e tárgy az iskolából ki maradt, s hazánkban is épen a legbiblikusabb prot. magyar nép volt legkevésbé a babona s egyéb romlottság áldozata. A sokat emlegetett csudákra nézve — melyeknek lehetlenségét a természettudomány is csak a priori bizonyítja — legyen elég azon tapasztalati tényre utalnom, hogy a gyermek előtt a csudás, épen természetszerűnek, s a természetes csudaszerűnek tünik fel. Tévedés a gyermek észjárását egy felnőtt ember gondolkodás módjával cserélni fel, s a tanító részéről meg van oldva e kérdés csomója, ha a csudákat oly módon kezeli mint a példázatokat. Különben a csudák mindenkor a subjektiv hit tárgyai voltak s azok is maradnak.

Nincs tehát paedagogiai szempontból semmi alaposok ok a bibliaitörténelem tanítása ellen, feltéve ha ezt értelmes, gondolkozni szerető tanító adja elő. Maga Gy. A. is kénytelen bevallani, hogy „élénken emlékszik azon kedvesen töltött órákra, melyekben a bibl. történelmet hallgatta s tanulta“, s sem testvérgyilkossá nem lett Kain példájára, sem az erkölcsitelenség útjára nem vezette őt e „varázsszal bíró történetek hallgatása.“ Később mergezi meg szívet az ember, s az élet sivárságait csak feldehíti, ha gyermekkorunk naivsága, s optimismusára gondolunk. Egyébként ez optimismus, keresztyén világnézet.

Nem lehetne nagyobb szerencsétlenséget képzelni se annál, ha a blazirt materialismus tanait hoznók be iskoláinkba. Most arra képezzük gyermekeinket, hogy a világ, s az élet eseményeit a legfőbb okra, Istenre tanulják visszavinni, ő benne, életökben és halálokbán megnyugodni, s néki tetsző életet folytatni igyekezzenek. Mi lenne ezekből, a jövő tényezőiből, ha így szóllana hozzájuk az iskola: Kedves gyermekek! ezt a világot nem teremtette senki. Ti a csimpanzok unokái vagytok. A lélek nem egyéb mint az anyag váladéka. Dogmátok legyen ez: ha az egész lét csak anyagi lét: a jóllét is csak anyagi jóllét lehet, melynek elérése az ember egyedüli célja. Az erkölcsstan ennyiből áll: legfőbb erény az egoismus. Nincs bün, nincs büntetés, sem szabad akarat; sem erkölcsi felelősség. No hiszen szépen nézne így ki a világ! Csudálatos hogy némely gondolkozó mint vágyakozik oly elvadult állapot után, melyben az emberiség megfosztatva nemes aspiratioi, s idealismusától pusztá állati lételeire legyen kárhoztatva.

A materialismus — mely fenhéjazva positivismusnak nevezi magát, noha mindenestől a hypothesisok homályába merül okoskodásaival — gyűlölete tárgyaual a bibliai világnézetben alapuló keresztyénséget válasz-

totta, s azon sok otromba ráfogás, igazolatlan vád, és csufolódás melylyel ezt megtámadja, — saját gyengeségét bizonyítja.

„Az ember arcra egy majom vonás,

A nagyszerű után egy sárdobás.“

Ennyi mind az, mit materialistánk eddig elértek, Lucifernek, az „Ember tragoediájából“ idézett szavaiból, az utóbbi sor az, mi György A. fentirt munkája céljául tekinthető.

**Csészi Miklós.**

E derék könyvismertetés alkalmából szabad legyen egypár megjegyzést tenni. — Az Allgem. liter. Anzeiger jeles tudományos folyóirat 1870-ben Müller nevű német írónak egy a György uréhoz hasonló de mégis jóval szelidebb tartalmu és szellemű művét ismertetvén, ezt mondja végül: „Ugy látszik, hogy a szerző reformzsidó, vagy valami zsidó hölgybe halálosan szerelmes és pedig a siker reménye nélkül“ stb. Valami eféle tréfát mondhatnánk mi is György urra, mint ama szerencsétlen mű szerzőjére; de szívesen mellőzzük ezt, valamint annak hangsúlyozását is hogy az a György ur, aki most oly léha és bornírt felfogással s valami alig jellemezhető dühösséggel támadja meg a keresztyénséget, a magyar reformált egyház tanintézeteiben nyerte képeztetését és pedig az egyház jó tette ményeit élvezve. Mit mondjon már az ember, midőn valaki nem a tudomány, hanem a legutálatosabb dühösség és gyűlölet fegyvereivel azt támadja meg, aki őt jóakarattal táplálta, nevelte, oktatta! Én azt hiszen, hogy György ur nem tudja mit cselekszik, lehetetlen, hogy néki fogalma legyen akár a keresztyénség mivoltáról, akár a protestáns theologiai tudományoknak és pedig mint épen tudományoknak is értékéről és fontosságáról; mert ha ezekről néki fogalma volna, akkor lehetetlen, hogy legalább némi meggondolással, szerénységgel és tartózkodással ne szólana azon nagyfontosságú tárgyokról, melyek nem csak a komoly tudományuak, de egyszersmind milliók tiszteletének és kegyeletének tárgyai s legédesebb vigasztalásának forrásai. Ámde annak az oka, hogy valaki, tehát pl épen György ur is, nem bir kellő fogalommal sem a keresztyénségről sem a protestáns theologiai tudományosságról, azt hiszem, hogy nemcsak magában az ő egyéniségében, hanem azon tanintézetekben is van, amelyekben ő oktatott és neveltetett. És e ponton, talán nem minden ok nélkül feltámadhat elménkben a kétség és aggodalom a felett, hogy pl. a debreceni főiskolában, ahol György ur a felsőbb tudományokat hallgatta, tesznek-e avégre valamit, hogy a tanuló tanulja megösmerni és tisztelni a vallást, van-e gond fordítva az erkölcsiség és a jellem vallásos képzésére és szilárdítására? Nagy hiba lenne a debreceni vagy bármely protestáns főiskolát, mer ő csupa tanintézté tenni s minden vallásos szellemtől, fegyelemtől s általában a nevelési jellemtől és feladattól megfosztani. Nem csak papok és theologusok, hanem az egyháztól független tanárok és államtudósok is, mint pl. Mohl R. egyenesen természetellenesnek s veszedelmesnek tarják az ily eljárást még az állam által állított s fentartott egyetemekben is! Hát akkor az oly főiskolákról, amelyeket maga az egyház alapított s tart fen s melyeknek törvényes szabadsága és önállósága a legünnepélyesebben biztosítva van, mit kell mondanunk! Egyébiránt a fentebbiekre meg kell jegyeznünk, hogy valamint vallásos szüléknek vallástalan gyermekei, épenugy a legjobb tan és nevelőintézeteknek is lehetnek elfordult növendékei. Annyi bizonyos hogy György ur jelenleg

nyílt materialista és valláscsufoló, sőt ha sejtelmem nem csal az Internationalenak is tagja. S im, mindemellett is ő, a mint mondják, az új magyar protestánsok pártján állva s modern theolognak (legújabb magyar értelemben véve a szót) felcsapva, hivatva érzi magát szemlét és ítéletet tartani, némesak, hanem még prófétálgatni is a „Hon“-ban az evangyéliumi pozitív kereszténység híveinek álláspontja és művei felett! Csak hadd menjen ő a maga útján, vele bajlódni, bár mit műveljen is, minél kevesebbet fogunk. Mi haszna beszélünk a siketeknek, a hangegyezmény szépségéről! — Csécsi Miklós ur pedig fogadja legőszintébb előismerésünket, oktatásunk s nevelésünk vallásos jelleme s általában vallásunk iránti hűségéért és szakértő buzgalmaért. Vajha minél többen találtnának ilyenek az ifjabb lelkészársak között! Véghetetlen nagy szükség volna reájok mindenütt is ugyan, de különösen a nagyobb városok közoktatásának és nevelésének mezején, ahol amint látszik, legalább egy-két ponton maholnap a legszerencsétlenebb nézetek és eljárások vehetnek erőt. —

Szerkesztő.

### Rövid irodalmi szemle.

Az illető kiadók szives beküldése folytán, ez uttal a következő művekről tehetünk rövid jelentést:

A d a l é k o k a legújabb theologia történetéhez. Dr. Schwarz Károly negyedik kiadása után fordította Kovács Albert, pesti ref. theol. tanár. Pest, 1872. Kiadja Petrik. Kis 8-adr. XIV f. 694 lap. Ára 5 frt. —

A maga nemében szellemdus, tanulságos és tekintélyes pártmű, a német prot. modern theologia s annak is inkább bal mint jobb oldala érdekében és szellemében. Elfogulatlanak a művet a külföldi kritika sem tartja. Aki tehát a prot. theologia újabbkori történetét alaposan akarja tanulmányozni, az vegye fel Schwarz címzett műve mellé pl. Hagenbach, Die Kirche des achtzehnten und neunzehnten Jahrhunderts, — zweiter Theil, mely nem sokára negyedik kiadásban is meg fog jelenni; továbbá: Dörner, Geschichte der protestantischen Theologie. München, 1867. és Ebrard, Handbuch der christlichen Kirchen und Dogmen-Geschichte, für Prediger und Studirende. Vierter Band. Erlangen. 1866.

A héber nyelv elemi tankönyve. Irta Dr. Ballagi Mór. Második átdolgozott kiadását eszközölte Dr. Goldzicher Ignác egyetemi magán tanár. Első rész. Pest, 1872. Kiadja Petrik. 8. r. 168 l. — A második rész már sajtó alatt van s az új tanév kezdete előtt véglegesen elkészül.

A világtörténet alaprajza. A gymnasium felsőbb osztályai számára írta Batizfalvi István tanár. I. Rész: az ó kor történetei a római császárság koráig. Pest, 1872. Kiadja Petrik. 8. r. 456 l. Ára 2 frt 40 kr.

Magyar nyelv tan. Középtanodák számára. Irta Torkos László, a pesti ev. gym. tanára. Második javított kiadás. Pest, 1872. Kiadja Petrik. 8. r. 146 l. Ára 75 kr.

Keresztyén hittan, az evang. gymnasiumok felsőbb osztályai számára. Palmor, Nitzch és Petri után készítette Batizfalvi István tanár. Pest, 1872. Kiadja Petrik. 8. r. 108 l. Ára 70 kr.

A reformátzio története Magyarországon, rövid kivonatban. A sólts ref. egyházmegye megbízásából az Ur asztalához járuló növendékek számára írta Könyves Tóth Kálmán lacházi ref. lelkész. Pest, 1872. Kiadja Petrik. Kis 8. r. 35. l. Ára 20 kr.

Tanterv a népiskolák számára. Az 1868. 38. t. c. szellemében, a vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter által kiadott tanterv bírálata alapján kidolgozta a kolos-doboka megyei tanker. néptanítók egyletének nevelés-oktatásügyi bizottsága. Kolosvár, 1872. Stein tulajdona. 8. r. 68 l. Ára 25 kr.

Számítan a népiskolában. A népiskolai törvény szabályzata szerint. Az első osztály tanítója számára. Vezérkönyv és példatár. Írta Brassai Sámuel. Kolosvár, 1872. Stein. Kis 8. r. 64 l. Ára 40 kr. — A második osztály tanítója számára vezérkönyv, ugyanazon szerzőtől. Kis 8. r. 80 l. Ára 32 kr.

Számvetés a népiskolában, a népiskolai törvény szabályzata szerint. A II. osztálybeli tanítványok számára: Példatár. Írta Brassai Sámuel. Kolosvár, 1872. Stein. Kis 8. r. 32 l. Ára 16 kr.

A királyi törvényszékek és járásbíróságok, rendezett telekkönyvek területi kimutatása, teljes tiszti címtárral s betürendbeli tárgymutatóval, hivatalos adatok után összeállítva. Debrecen, 1872. Ifj. Csáthy Károly. 16. r. 470 lap.

Borvegytan. Az e téren megjelent legjelesebb szakmunkák nyomán, a hazai viszonyokra való tekintettel a gazdasági tanfolyamot hallgató néptanítók számára. Írta Dr. Schwarcz Viktor, debreceni gazd. int. tanár. Debrecen, 1872. Csáthy. Ára 36 kr 8. r. 56. l.

Népszerű egyházi beszédek. Írta Bartók János, gortva kislaludi ref. pap. Miskólc. 1872. Kiadja Fraenkel. 8. r. 188 lap. Ára 1 forint 40 krajcár.

A felvilágosodás keletkezésének és befolyásának történelme Európában. Írta Lecky, fordította Zsilinszky Mihály. Harmadik füzet. Pest, 1872. Aigner. 289—432 l. Ára 1 frt.

A debreceni ügyvéd egylet évkönyve az 1868—1872-ig évig. Szerkesztette Kovács Sándor egyleti titkár. Kiadja a debreceni ügyvéd-egylet. Debrecen, 1872 Nagy 8. r. 236 l.

Örömmel vettük és lapoztuk át a sárospataki ref. főiskola (akadémia és gymnasium) Szinyei Gerzson és Szinyei Endre igazgatók által szerkesztett s a csurgói helv. hitv. gymnasium Héjas Pál igazgató által kibocsátott értesítvényeit, nem különben a nagyváradi róm. kath. felsőbb népiskolákról szóló jelentést is a legközelebb letűnt iskolai évről. — A sárospataki főiskolában a második félévben a theologusok voltak összesen 78-an, a jogászok 64-en, a bölcsészek 22, az akadémia tanulók száma összesen 164. A gymnasium 8 osztályában és a progymnaziumban a második félévben a tanulók összes száma 599; legkevesebb a 8-ik osztályban: 36, legtöbb a másodikban: 113. — Bezzeg tárgyalják ám Patakon a gymnasium VII. és VIII. osztályában mind a vallást, mind a német nyelvet és irodalmat és pedig különösen az utóbbit tüzetesen. — Csurgón a hatosztályban az év végén volt mindössze 85 tanuló, kik közül 39 volt református, 7 evangélikus, 26 római kath., 13 zsidó. Legkevesebb volt a tanulók száma az V-dik osztályban t. i. 8, legtöbb III-dikban, t. i. 19. — Mindhárom értesítvény kitünőleg van szerkesztve, nem csupa számokból és rubrikákból áll, hanem tüzetesen és vonzó modorban megösmerteti mindegyik az illető tanintézetet. —

### N y i l t v á l a s z ,

Nagytiszteletű **Bokor József**, sárospataki akadémiai tanár urhoz.

A „Figyelmező“ juliusi számában Nagytiszteletűséged egy nyiltlevelet intézett hozzám, mely engesztelékeny szellemre és becsületességre mutat. Én a Nagytiszteletűséged ítészete ellen cáfolatot irtam a „Honi Közlöny“-ben, mivel az ítészetében foglalt általános vádakát nem tudtam megegyeztetni az igazsággal. Cáfolatom tehát nem volt egyéb, mint a tulhajtott megtámadás elhárítása. A higgadt és méltányos ítészetre, ha az részletességekbe bocsátkozik, higgadtan és örömet válaszolok minden szenvedély nélkül; de a röviden és általánosságban odavetett kártékony ítéletet megcáfolni kötelességem.

Egyébiránt örömmel vettem észre, hogy Nagytiszteletűséged alaposan foglalkozik az exegesissal és komolyan tanulmányozza a bibliát, mi annál örövendetesebb jelenség, minél gyérbb-gyérbb azoknak száma, kik a keresztyénség e mellözhetlen és egyedüli alapját buzgón és ernyedetlenül tanulmányozzák.

Nagytiszteletűséged becses tudománya és békülékeny indulatai iránt teljes elismeréssel vagyok és őszinte érzelemmel nyujtom baráti jobbjomat a békességre, s egyszersmind reménylem, hogy a tudomány közterén ezentul rokonérzülettel és kölcsönös megbecsüléssel találkozunk. Vagyok Nagytiszteletűségednek mély tisztelettel aláztos szolgálja, Pozsony, aug. 15. 1872.

**Kámory Sámuel.**